BBF00089

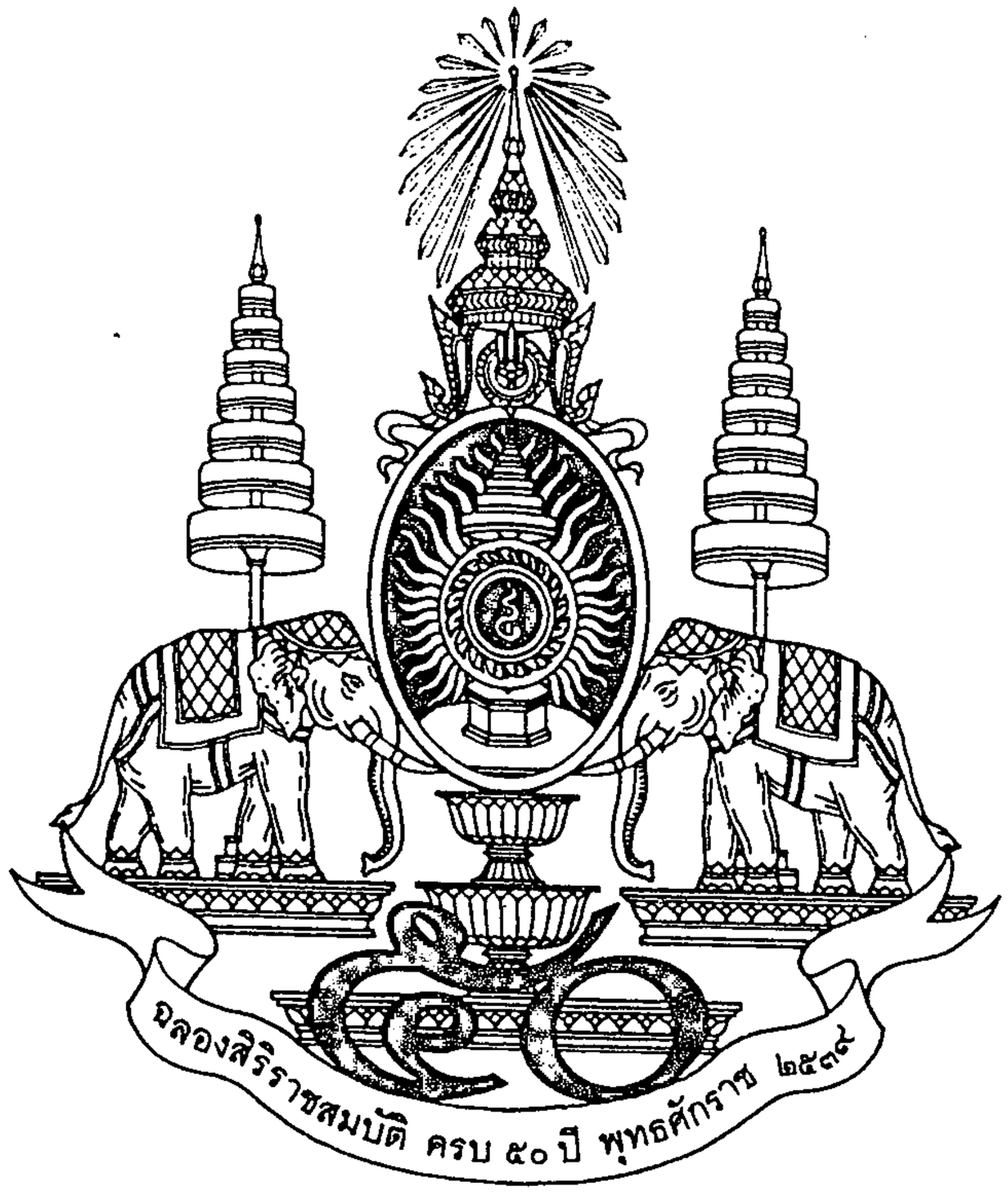

สังเขปัตถาโชตนี
วิสุทธิมรรคฎีกา

บาลี-ไทย

ภาค ๓

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

ที่ระลึกงานพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
พุทธศักราช ๒๕๓๙

ISBN 974-8288-15-3

สังเขปัตถโชตนี
วิสุทธิมรรคฉูฬฏีกา

บาลี-ไทย

ภาค ๓

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

ที่ระลึกงานพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
พุทธศักราช ๒๕๓๙

ISBN 974-8288-15-3

พระบรมราโชวาท

"ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีสาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวังให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้าขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความสับสนยากแก่นักศึกษาต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้เจ็ดแจ็ด ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย"

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาโณทยมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี
จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

(ภาพพระราชทาน)

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ.๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุน โดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน.

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เพชรรัตนราชสุดา

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีพระราชพิธีกาญจนาภิเษก แสดงให้เห็นว่า ทรงมีพระราชกฤษดาภินิหารเป็นที่ปรากฏแก่สมณพราหมณาจารย์ทั้งปวงและพสกนิกรทวยราษฎร์ โดยที่พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงประเทศชาติ พระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นหลักชัยของบ้านเมืองจนทุกวันนี้ ทั้งนี้สำเร็จด้วยพระบรมโพธิสมภาร พระบารมีธรรม พระคุณธรรมที่ทรงสถิตอยู่ในทศพิธราชธรรม มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จึงได้จัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชุดพระวิสุทธิมรรค อันเป็นผลงานของมูลนิธิฯ ตีพิมพ์ขึ้นถวาย ๒๖ พระคัมภีร์ เพื่อเป็นการสนองพระเดชพระคุณและเป็นอนุสรณียวัตถุธรรมบรรณาการ เนื่องในอภิลักขิตกาลพิเศษครั้งนี้

เพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ และคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานสร้างพระคัมภีร์ เนื่องในวโรกาสมหามงคลพระราชพิธีกาญจนาภิเษก ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการอำนวยการ

๑. จอมพลประภาส จารุเสถียร

๒. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร

๓. ท่านผู้หญิงหม่อมราชวงศ์หญิงรสลิน คัคณางค์

๔. ท่านผู้หญิงอรุณ กิติยากร ณ อยุธยา

๕. พลเอกประพัทธ์ กุวานนท์

๖. คุณหญิงสัตยวดี กุวานนท์

๗. อธิบดีกรมการศาสนา

๘. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์

๙. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

๑๐. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย

๑๑. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์

๑๒. คุณหญิงชนัตถ์ ปิยะอุย

๑๓. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์

๑๔. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ

๑๕. คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ

๑๖. คุณหญิงวรรณี วิทยะสิรินันท์

๑๗. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์

๑๘. นางพงษ์เพ็ญ คำรงรัตน์

๑๙. นางประภา จัยวัฒน์

๒๐. นางอวยพร ปัตตพงศ์

๒๑. นางอุษา จารุดุล

๒๒. นางยุพนา ธรรมโกวิท

๒๓. นางประไพ อมาตยกุล

๒๔. นางประสพศรี ประเสริฐสม

๒๕. นางลำยอง หะรินสุต

๒๖. นางประกอบเกียรติ ชาญเลขา

๒๗. ศาสตราจารย์พิพัฒน์ สุจินดา

๒๘. รองศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุล

๒๙. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา

๓๐. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน

๓๑. นางประณัฐ เตชะเสน

๓๒. นางสมจิตต์ สิทธิไชย

๓๓. นางเสริมศรี เอกชัย

๓๔. นางสุกัญญา ดุจศรีวัชร์

๓๕. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์

๓๖. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล

๓๗. นางสาวบุญนาค ศศะภูริ

๓๘. นางสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ

๓๙. นายปราโมทย์ สัชฌุกร

๔๐. นายพุธตรี กุวานนท์

๔๑. นายระพินทร์ จารุดุล

๔๒. นายมณีพันธุ์ จารุดุล กรรมการและเลขานุการ

๔๓. นายสิริ เพ็ชรไชย กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะผู้อำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุดุล	ผู้อำนวยการ
๒. นางอุษา จารุดุล	รองผู้อำนวยการ
๓. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙
๒. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๙
๓. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙
๔. นายสมาน วงศ์ไพรกรณ์	ป.ธ.๙
๕. นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๙
๖. นายทวี ศรีทองอินทร์	ป.ธ.๙
๗. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง	บ.ศ.๙
๘. นายภิญโญ ล่องสกุล	ป.ธ.๘, ปริญญาโท
๙. นายทองดี พันโน	ป.ธ.๘
๑๐. นายบุญมา จิตจรัส	ป.ธ.๘
๑๑. นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘

๑๒. นายบรรจบ พุกพญา ป.ธ.๗

๑๓. นายเจริญ ผุดวรรณา ป.ธ.๗

๑๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖

๑๕. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)

๑๖. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร

๑๗. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร

๑๘. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์ สถ.บ.(จุฬา)

๒. น.อ.สุรจิต สงสกุล ร.น. ป.ธ.๘, Ph.D.

๓. น.ท.ทองย้อย แสงสินชัย ร.น. ป.ธ.๙

๔. น.ต.วินัย ตะเภาพงษ์ ร.น. ป.ธ.๙, Ph.D.

๕. ร.อ.สารี อินสอน ร.น. ป.ธ.๙

๖. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙, อ.ม.(จุฬา)

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางถาวร ศรีปราสาท

๒. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๓. นายพัฒน์ ประกอบบุญ

๔. ร.อ.เกษม กระจกทอง

๕. นางพิกุล บำรุงผล

๖. นางสุภา วรรณพงษ์

๗. นางจิตตรา อมะรักษ์

๘. นางทิพย์วดี ภู่ทอง

๙. นางปนัดดา เอี่ยมวุฒิ

๑๐. นายเฉลิมชัย ทองมี

๑๑. นางชนก อภัยเสวตร์

๑๒. นางรัตยา บัวยังตูม

๑๓. นายยรรยง แวงคำ

๑๔. นายทองสุข ทุมนาหา

๑๕. นางชลอ วรรณจันทร์

ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในธรรมของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชานี้เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๔๑

First published : 1998

ISBN 974-8288-15-3

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปล และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสัทธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสัทธรรม** ในบรรดาพระสัทธรรมทั้งสาม พระปริยัติสัทธรรม มีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสัทธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสัทธรรม** และ **พระปฏิเวธสัทธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสัทธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสัทธรรมและพระปฏิเวธสัทธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสัทธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันต-สาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธ-วจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก** **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสัทธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ้ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสัทธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นธุระในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติอันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธาธิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ในครั้งแรก มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้

บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหฬอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหฬก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆษะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงหฬเป็นภาษาบาลี อันเป็นตันติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรรถกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า **ฎีกา** มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า **มูลฎีกา** และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า **อนุฎีกา** แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนแง่ข้อขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า **คัณฐิบท** อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า **อัตถโยชนา** คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคหรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า **ฎีกา** เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญชุสา แก้พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี แก้ปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นตันติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุตติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิดลุ่มหลงในอักขระและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้

ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ้งชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า **สัททาวิเสส** บ้าง **สัททศาสตร์** บ้าง **นิรุตติศาสตร์** บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสสเหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ พระราชกฤษฎาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการะแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ **มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ** ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนาให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยกดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับพระคัมภีร์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคฎูฬฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๓ (บาลี ภาค ๓) นี้ คุณประเสริฐ เทพพิทักษ์ ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในงานพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ คุณประเสริฐ เทพพิทักษ์ ประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมศานต์ยินดียิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ **ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย** นั้น มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัณฐี อัตถโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขันตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ซ้ายขวาเป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ **การพิมพ์พระคัมภีร์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๓ (บาลี ภาค ๓)** ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน ตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์เป็นสุข ได้ดื่มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมณีพันธุ์ จารุดุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

แนะนำ
พระสังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา

เนื่องจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้เป็นเวลา ๑,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ได้ชี้ทางแห่งความบริสุทธิ์ อันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักสำคัญคือ ไตรสิกขา แก่กุลบุตรผู้เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนา โดยการบวชเรียนหรือไม่ได้บวชเรียนก็ตาม พระคัมภีร์นี้จึงมีชื่อเสียงมาก พระเถระในฝ่ายเถรวาทได้ยึดเอาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้เป็นหลักปฏิบัติ และเทศนาสั่งสอนเผยแพร่ความรู้ทางพระพุทธศาสนา แม้ในปัจจุบันนี้ ทางคณะสงฆ์ของประเทศไทยก็ได้จัดเอาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เป็นภาษาบาลี เป็นหลักสูตรใช้เล่าเรียนและสอบภูมิรู้พระปริยัติธรรม เปรียญธรรม ๘ ประโยคและเปรียญธรรม ๙ ประโยค

นอกจากนี้ ว่าโดยวัตถุประสงค์ของการรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วจะเห็นได้ว่า พระพุทธโฆษาจารย์ผู้รจนา ได้ตั้งใจรจนาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้เป็นอรรถกถาแกนกลางของพระไตรปิฎก ดังจะเห็นได้ว่าเมื่ออรรถกถาอื่น ๆ พูดถึงเรื่องที่ได้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค เช่นเรื่องศีล เรื่องธุดงค์ เรื่องกรรมฐาน เรื่องฌานสมาบัติ เรื่องอภิญญา เรื่องวินิจฉัยเกี่ยวกับปัญญา ขันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ อริยสัจ และปัจจยาการ ท่านจะแนะนำให้ไปดูความพิสดารจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพราะฉะนั้น พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค จึงถือว่าเป็นอรรถกถาอยู่ท่ามกลางของอรรถกถาทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจึงถือเป็นกิจอันสำคัญที่ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจน เพื่อจะได้เข้าใจความของพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง พระ-โบราณาจารย์จึงได้รจนาคัมภีร์ เพื่ออธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กว้างขวางออกไป ดังปรากฏชื่อ คือ

๑. ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
๒. สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา
๓. วิสุทธิมรรคคัณฐีบท

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเมื่อได้ตรวจชำระ และพิมพ์ตัวพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้แล้วและได้ตรวจชำระจัดพิมพ์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา พร้อมทั้งดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยอยู่ในปัจจุบันนี้ บัดนี้ได้จัดพิมพ์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา เป็นคัมภีร์เฉพาะภาษาบาลีขึ้น ซึ่งควรเป็นที่น่ายินดีและอนุโมทนาแก่ชาวพุทธทั้งหลายที่งานการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ในส่วนการจัดสร้างพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคจูฬฎกานี้ ได้มีปรากฏขึ้นเป็นอักษรไทยเป็นครั้งแรกในโลก

อธิบายความหมายของคำว่า สังเขปัตถโชตนี และคำว่า จูฬฎีกา

คำว่า สังเขปัตถโชตนี นี้ เป็นชื่อเฉพาะของวิสุทธิมรรคจูฬฎีกา แปลความว่าส่องเนื้อความให้กระจ่างโดยย่อ กล่าวคือสังเขป แปลว่าโดยย่อ อัตถ แปลว่า เนื้อความ โชตนี แปลว่าส่องหรือทำให้กระจ่าง รวมกันเป็นสังเขปัตถโชตนี แปลว่าทำเนื้อความให้กระจ่างโดยย่อ

คำว่า จูฬฎีกา แยกเป็น ๒ คำ คือ จูฬ กับ ฎีกา จูฬ แปลว่าน้อย เล็ก เขียนเป็น จุลล ก็มี มักจะเป็นคำคู่กันกับคำว่า มหา เช่นในคัมภีร์วินัยปิฎก์มีคำว่า คัมภีร์จูฬวรรค หรือ จุลลวรรค เป็นคัมภีร์หนึ่ง และมีคำว่า มหาวรรค เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งเป็นคู่กัน หรือในพระสูตรมีคำว่า จูฬนิเทศ เป็นคู่กับ มหานิเทศ ซึ่งเป็นชื่อของพระคัมภีร์ในพระสุตตันตปิฎก ชื่อคนก็มีจูฬกับมหาคู่กัน เช่น จูฬปันถก กับมหาปันถก เป็นชื่อของพระอสีติมหาสาวก ลางทีชื่อคนก็มีคำว่า มัชฌิม เข้าไปแทรกอยู่กลางด้วย เช่น จุลลกาล มัชฌิมกาล และมหากาล แปลว่ากาลน้อย กาลกลาง กาลใหญ่ หรือในคัมภีร์ของสิงหฬ ก็ตั้งชื่อว่า จูฬคัณฐีบท มัชฌิมคัณฐีบท มหาคัณฐีบท ล้วนแต่เป็นชื่อของแต่ละคัมภีร์ ซึ่งอธิบายความในคัมภีร์สมันต-

ปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย เพราะฉะนั้น เมื่อได้มีการแต่งฎีกาอันเป็นคำอธิบายคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยท่านอาจารย์ธรรมปาละ นักปราชญ์คนสำคัญของพระพุทธศาสนาแห่งสำนักพุทรดิตถ์แล้ว ในกาลต่อมาก็ได้มีการแต่งจูฬฎีกาเป็นฎีกาขนาดเล็ก อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคขึ้นมาอีกเป็นคู่กัน

เนื้อหาของวิสุทธิมรรคจูฬฎีกา

เป็นคำอธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างย่อ ๆ ตั้งแต่กถาปรารภพระคัมภีร์ พรรณนานิทานกถาของวิสุทธิมรรคและนิเทศต่าง ๆ เป็นตอน ๆ รวม ๒๓ ปริเฉท ตั้งแต่ศีลนิเทศเป็นต้นไป จนถึงปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ สำหรับวิธีการแต่งนั้น ท่านผู้แต่งมุ่งที่จะย่อคำอธิบายเนื้อความของพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ในส่วนที่เป็นพลความคงเหลือไว้แต่คำแก้ที่เป็นเฉพาะบทเฉพาะความเท่านั้น และในการเรียบเรียงคัมภีร์จูฬฎีกานี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า ผู้เขียนใช้คำว่า ลิขิสฺสามิ ในคำปรารภ และ ลิขนฺเตน ในคำลงท้าย แสดงถึงวิธีการทำคัมภีร์จูฬฎีกานี้เป็นการคัดลอกย่อความเอาแต่สาระตัดข้อความที่เยิ่นเย้อออกไป เพื่อสะดวกแก่การที่จะดูพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้ง่ายเข้านั้น จึงนับว่าคัมภีร์จูฬฎีกานี้อำนวยประโยชน์แก่ผู้ที่กลัวความยาวของพระคัมภีร์ ต้องการเฉพาะเนื้อหาทำความเข้าใจในพระคัมภีร์เท่านั้น จึงถือว่าเป็นฎีกาฉบับเล็กของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค

สำหรับอายุของพระคัมภีร์นี้ ผู้แนะนำได้เห็นมีกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ ข้อ ๑๕๔ พูดถึงวิสุทธิมรรคจูฬฎีกาในจำนวน ๒๐ คัมภีร์ที่อาจารย์ ๒๐ ท่านต่างได้แต่งขึ้นเป็นราย ๆ ไปตามอัตโนมัติไม่ได้บอกชื่อผู้รจนาไว้ สำหรับพระคัมภีร์จูฬคันถวงศ์นี้ ท่านอาจารย์ผู้แต่งชื่อว่าพระนันทปัญญาจารย์ แต่จะแต่งเมื่อไรนั้นก็ไม่ปรากฏกาลเวลาเหมือนกัน ท่านอาจารย์ธัมมานันทะแห่งวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง ได้สันนิษฐานว่าแต่งในราวพุทธศักราช ๒๐๑๐ คือเมื่อ ๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว เมื่อคัมภีร์จูฬคันถวงศ์ ได้กล่าวถึงชื่อวิสุทธิมรรคจูฬฎีกานี้เข้าไว้ วิสุทธิมรรคจูฬฎีกานี้จึงมีอายุเกินกว่า ๕๐๐ ปีขึ้นไป ซึ่งอาจเกิดก่อนคัมภีร์อัตถโยชนาของไทย

ด้วยซ้ำ แต่พระเถระผู้แต่งก็มิได้ปรากฏชื่อไว้ในที่แห่งใดเลย จึงไม่สามารถจะทราบได้ว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง

วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

ได้เป็นที่น่ายินดีว่า พระคัมภีร์นี้ได้มีอยู่ในอักษรขอมใบลาน ต้นฉบับเป็นของวัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระญาณสังวร สุวัฑฒนมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ได้กรุณาอนุเคราะห์ให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุยืมมาเป็นแบบคัดลอกจำนวนผูกดังนี้

บั้นต้น	ผูก ๑-๖	จำนวน ๑๔๔ ลาน
	ผูก ๗-๑๒	จำนวน ๑๔๕ ลาน
บั้นปลาย	ผูก ๑๓-๑๗	จำนวน ๑๒๐ ลาน
	ผูก ๑๘-๒๓	จำนวน ๑๕๓ ลาน
		รวม ๕๖๒ ลาน

การจัดทำขึ้นเป็นอักษรไทย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้อาศัยและรับความอนุเคราะห์จากอาจารย์เขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙ นักวิชาการของมูลนิธิ ฯ เป็นผู้ทำการปริวรรตคัดลอกจากอักษรขอมมาเป็นอักษรไทย ตัดต่อประโยคตั้งแต่ต้นจนจบ และได้จัดทำหัวข้อย่อหน้า และได้อาศัยอาจารย์พิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙ มาช่วยตรวจสอบกับวิสุทธิมรรคมหาฎีกา และได้ประชุมตรวจสอบกับคณะกรรมการอีกชั้นหนึ่ง นายมณีพันธุ์ จารุดุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ และคุณอุษา จารุดุล รองผู้อำนวยการฯ ได้อนุมัติให้จัดพิมพ์ขึ้น ซึ่งงานนี้ต้องอาศัยความเพียรความบากบั่นอุตสาหวิริยะและสติปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิร่วมกันทั้งคณะกรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย จึงได้ผลิตผลงานเป็นพระคัมภีร์จูฬฎีกานี้ขึ้นมาได้การจัดทำรูปเล่มนั้นได้อนุวัตตามพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น ๓ ภาค คือ ภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓

ข้าพเจ้าเห็นว่า วิสุทธิมรรคจูฬฎีกานี้เป็นคัมภีร์ที่หาได้ยากและไม่แพร่หลายนัก มีคุณค่าทางวรรณกรรมภาษาบาลีที่ควรจะเผยแพร่แก่ชาวโลกได้ นอกจากนี้ยังจะเป็นประโยชน์มหาศาลแก่วงการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะกุลบุตรผู้ศึกษาเล่าเรียนเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค ถ้าได้อ่านวิสุทธิมรรค โดยอาศัยจูฬฎีกาเป็นคำอธิบายแล้วจะเกิดความเข้าใจในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นพระคัมภีร์หลักสูตรได้เป็นอย่างดี

ในการแปลวิสุทธิมรรคจูฬฎีกาภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนี้ มูลนิธิฯได้มอบให้ อาจารย์สุวรรณ์ จินต์ประชา ป.ธ.๙ เป็นผู้แปลยกร่าง และมอบให้ อาจารย์ทวี ศรีทองอินทร์ ป.ธ.๙ อาจารย์สมาน วงศ์ไพรกรณ์ ป.ธ.๙ และอาจารย์สังคม ศรีราช ป.ธ.๙ เป็นผู้ตรวจ และได้จัดพิมพ์เป็นพากย์คู่บาลี - ไทย รวม ๓ ภาค

สำหรับ พระคัมภีร์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๓ (บาลี ภาค ๓) นี้ **คุณประเสริฐ เทพพิทักษ์** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างเป็นที่ระลึกในงานพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ขออานุภาพแห่งธรรมทานการบริจาคของท่านผู้มีศรัทธาเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เกิดสัมมาทิฐิ จงยังประโยชน์สุขให้เกิดมีแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งมวลเทอญ.

สิริ เพ็ชรไชย

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย ของ มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมณีพันธุ์ จารุดุล — อุปนายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

นางอุษา จารุดุล — นายกสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรอง ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นายสิริ เพ็ชรไชย — กรรมการสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา, กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่ายวิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๓
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑.	นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒.	นายเขียน วงศ์ศรีสังข์	ป.ธ.๙	รองประธานกรรมการตรวจชำระ
๓.	พันเอกพร้อม โพธิศิริ	ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๔.	นายพิสิฐ เจริญสุข	ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๕.	นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	แปล
๖.	นายสมาน วงศ์ไพรกรณ์	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๗.	นายสังคม ศรีราช	ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๘.	นางสุภาพร พงษ์ไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙.	นางสาวปรางทิพย์ แย้มเภกา	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐.	นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑.	นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒.	นายอารมณ์ สุดใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๓.	นางสุนันทา วุฒิมานนท์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๔.	นางสาวเกษสุดา สุประดิษฐ์		ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๕.	นางสาวปรางทิพย์ แย้มเภกา	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๖.	นายสวัสดิ์ วิเศษวงศ์	ป.ธ.๖	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๗.	นางสุภาพร พงษ์ไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๘.	นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๙.	นายอารมณ์ สุดใจ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๒๐.	นางสุนันทา วุฒิมานนท์	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๒๑.	นางสาวกุสุมา รอดวรรณะ	ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานกับอักษรขอม
๒๒.	นายอุโพธิ์ รักธรรมจริง	ป.ธ.๗	อ่านทานตามต้นฉบับ

๒๓. นายสมบัติ วุธนู	ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๒๔. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๒๕. พระมหาอภัย อุปติสฺโส	ป.ธ.๙	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๒๖. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	ป.ธ.๙	ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ ครั้งที่ ๑
๒๗. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ ครั้งที่ ๒ และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๒๘. นางศิริรัตน์ ด้วงสน	บ.ศ.๘	ตรวจเพลท
๒๙. นางชลอ วรรณจันทร์		จัดทำรูปเล่ม และดำเนินการจัดพิมพ์
๓๐. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฏีกา
บาลี-ไทย
ภาค ๓
(บาลี ภาค ๓)

SAṄKHEPATTHAJOTANĪ VISUDDHIMAGGACŪḶAṬĪKĀ
Pāli - Thai
Part III
(Pāli Part III)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๔๑

สารบาญ
พระคัมภีร์สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๓
(บาลี ภาค ๓)

เรื่อง	หน้า
๑๔. พรรณนาขันธนิเทศ	๑
พรรณนากถาว่าด้วยปัญญา	๑
พรรณนากถาว่าด้วยประเภทของปัญญา	๑๑
พรรณนากถาว่าด้วยการแยกแยะภูมิมูลและโครงร่างแห่งปัญญา	๒๕
พรรณนากถาว่าด้วยรูปขันธ์	๒๖
พรรณนากถาว่าด้วยวิญญาณขันธ์	๖๓
พรรณนากถาว่าด้วยเวทนาขันธ์	๘๙
พรรณนากถาว่าด้วยสัญญาขันธ์	๙๕
พรรณนากถาว่าด้วยสังขารขันธ์	๙๖
พรรณนากถาว่าด้วยการจำแนกขันธ์มีขันธ์ที่เป็นอดีตเป็นต้น	๑๒๖
พรรณนากถาว่าด้วยวินิจฉัยข้อปกิณกะมีลำดับเป็นต้น	๑๓๕
๑๕. พรรณนาอายตนนิเทศและธาตุนิเทศ	๑๔๔
พรรณนากถาว่าด้วยความพิสดารแห่งอายตนะ	๑๔๔
พรรณนากถาว่าด้วยความพิสดารแห่งธาตุ	๑๕๐
๑๖. พรรณนาอินทรียสัจจนิเทศ	๑๖๑
พรรณนากถาว่าด้วยความพิสดารแห่งอินทรีย์	๑๖๑
พรรณนากถาว่าด้วยสัจจะ	๑๖๖
พรรณนากถาว่าด้วยทุกขนิเทศ	๑๗๗
พรรณนากถาว่าด้วยชาติ	๑๗๗
พรรณนากถาว่าด้วยชรา	๑๘๒

เรื่อง	หน้า
พรรณนากถาว่าด้วยมรณะ	๑๘๒
พรรณนากถาว่าด้วยปริเทวะ	๑๘๔
พรรณนากถาว่าด้วยโทมนัส	๑๘๕
พรรณนากถาว่าด้วยอุปายาส	๑๘๖
พรรณนากถาว่าด้วยอัปปิยสัมปโยค	๑๘๗
พรรณนากถาว่าด้วยอิจฉิตาลาภะ	๑๘๗
พรรณนากถาว่าด้วยปัญจุปาทานขันธ์	๑๘๘
พรรณนากถาว่าด้วยสมุทัย	๑๘๙
พรรณนากถาว่าด้วยนิโรธ	๑๙๐
พรรณนากถาว่าด้วยพระนิพพาน	๑๙๔
พรรณนากถาว่าด้วยมรรค	๒๐๖
พรรณนากถาว่าด้วยเอกวิธาทิวินิจฉัย	๒๑๗
๑๗. พรรณนาปัญญาภูมินิเทศ	๒๒๒
พรรณนากถาว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท	๒๒๒
พรรณนากถาว่าด้วยบทว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	๒๖๕
พรรณนากถาว่าด้วยปัจจัยในปัฏฐาน	๒๗๖
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าสังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	๓๑๑
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าวิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย	๓๒๓
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่านามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	๓๖๘
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าสฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย	๓๗๕
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	๓๗๘
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าเวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย	๓๘๑
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย	๓๘๒
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าอุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย	๓๘๔
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	๓๘๘

เรื่อง	หน้า
พรรณนากถาโดยพิสดารแห่งบทว่าชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัยเป็นต้น	๓๙๔
พรรณนากถาว่าด้วยภวจักร	๓๙๖
๑๘. พรรณนาทิฐิวิสุทธินิเทศ	๔๑๑
พรรณนากถาว่าด้วยการกำหนดนามรูป	๔๑๑
พรรณนากถาว่าด้วยอาการปรากฏแห่งอรูปธรรมทั้งหลาย	๔๑๗
พรรณนากถาว่าด้วยการเทียบเคียงพระสูตรจำนวนมาก	๔๑๘
พรรณนากถาว่าด้วยการยังนามรูปให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมาทั้งหลาย	๔๑๙
๑๙. พรรณนากังขาวิตรณวิสุทธินิเทศ	๔๒๕
พรรณนากถาว่าด้วยการกำหนดปัจจัย	๔๒๕
๒๐. พรรณนามัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ	๔๓๙
พรรณนากถาว่าด้วยสัมมสนญาณ	๔๓๙
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณาเห็นโดยอาการ ๔๐	๔๔๘
พรรณนากถาว่าด้วยเหตุแห่งการทำอินทรีย์ให้แก่กล้า ๕ ประการ	๔๕๔
พรรณนากถาว่าด้วยอาการดูความเกิดแห่งรูป	๔๕๗
พรรณนากถาว่าด้วยอาการดูความเกิดของอรูป	๔๖๕
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณารูปโดยอาการ ๗ (โดยหมวด ๗ แห่งรูป)	๔๖๘
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณาอรูปโดยอาการ ๗	๔๘๑
พรรณนากถาว่าด้วยอุทยัพพยญาณ	๔๘๕
พรรณนากถาว่าด้วยวิปัสสนูปกิเลส	๔๙๕
๒๑. พรรณนาปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ	๕๑๐
พรรณนากถาว่าด้วยอุทยัพพยญาณอันพ้นจากอุปกิเลส	๕๑๐
พรรณนากถาว่าด้วยภังคานุปัสสนาญาณ	๕๑๓
พรรณนากถาว่าด้วยภยตุปัฏฐานญาณ	๕๒๓
พรรณนากถาว่าด้วยอาทีนวานุปัสสนาญาณ	๕๒๖

เรื่อง	หน้า
พรรณนากถาว่าด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณ	๕๓๒
พรรณนากถาว่าด้วยมุญจิตุกัมยตาญาณ	๕๓๔
พรรณนากถาว่าด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	๕๓๕
พรรณนากถาว่าด้วยสังขารุเบกขาญาณ	๕๓๙
พรรณนากถาว่าด้วยอนุโลมญาณ	๕๖๗
๒๒. พรรณนาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ	๕๗๔
พรรณนากถาว่าด้วยปฐมมรรคญาณ	๕๗๔
พรรณนากถาว่าด้วยโสดาบันบุคคล	๕๘๐
พรรณนากถาว่าด้วยทุติยมรรคญาณ	๕๘๑
พรรณนากถาว่าด้วยตติยมรรคญาณ	๕๘๒
พรรณนากถาว่าด้วยจตุตถมรรคญาณ	๕๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยอรหันตบุคคล	๕๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม	๕๘๔
พรรณนากถาว่าด้วยวุฏฐานะและพลสมาโยค	๕๘๘
พรรณนากถาว่าด้วยการละปหาตัพพธรรม	๕๙๐
พรรณนากถาว่าด้วยกิจมีปริญญากิจเป็นต้น	๖๐๗
๒๓. พรรณนาปัญญาภาวนานิสังสนิเทศ	๖๒๐
พรรณนาคำประกาศอานิสงส์	๖๒๐
พรรณนากถาว่าด้วยการกำจัดกิเลสต่าง ๆ	๖๒๐
พรรณนากถาว่าด้วยผลสมาบัติ	๖๒๑
พรรณนากถาว่าด้วยความสำเร็จความเป็นพระอริยบุคคล มีความเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นต้น	๖๔๕
พรรณนาคาถาท้ายพระคัมภีร์	๖๔๙
ความปรารถนาของผู้รจนา	๖๕๒

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ

ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลฺลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สี.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ม. มู.	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
สํ. ส.	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
สํ. นิ.	สํยุตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
สํ. ขนฺธ.	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
สํ. สฬา.	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
สํ. มหา.	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
องฺ. ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาต
องฺ. ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ธ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก

คำย่อ	คำเต็ม	
อภิ. สं.	อภิธมฺมปีฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปีฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปีฎก	ธาตุกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปีฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปีฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปีฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปีฎก	ปฎฺฐาน

วิธีใช้ เช่น วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปีฎก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬโปตฺถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรมฺมโปตฺถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามญฺญโปตฺถก	(ฉบับมอญ)
โป.	โปราณโปตฺถก	(ฉบับใบลานเก่า)
อิ.	อิงฺคลิสโปตฺถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ยุ.)
ก.	กตฺถจิโปตฺถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

as used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a า ā ิ i ี ī ุ u ู ū เ e โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ṅa
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
ฏ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	◌ं ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระคัมภีร์

สังเขปัตถโชตนี วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา

บาลี-ไทย

ภาค ๓

พระสังเขปัตถโชตนี
วิสุทธิมรรคจูฬฏีกา
ภาค ๓

---

๑๔. ขนฺธนิทฺเทสวณฺณนา

ปญฺญากถาวณฺณนา

๔๒๑. สพฺพาการเนาติ 'อุปจารา-กาโร, อปฺปนากาโร, วสีภาวากาโร, วิตกฺกาทิสมติกฺกมากาโร, รูปาทีหิ วิรชฺชนากาโร, จุทฺทสธา จิตฺตสฺส ปริทมนากาโร, ปญฺจวิธอานิสํสาธิคมา-กาโร'ติ เอวมาทินา สพฺเพน ภาวนากาเรน. สมาธิภาวนาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา ปญฺญา ภาเวตพฺพาติ สมฺพนฺโธ.

๑๔. พรรณนาขันธนิเทศ

พรรณนากถาว่าด้วยปัญญา

๔๒๑. คำว่า **ด้วยอาการทั้งปวง** ได้แก่ ด้วยอาการที่ได้บำเพ็ญทั้งปวงมีอาทิอย่างนี้คือ 'อาการที่ได้อุปจาร อาการที่ได้อัปปนา อาการที่ได้วสีภาวะ อาการที่ก้าวล่วงองค์มีวิตกเป็นต้น อาการที่คลายกำหนัดจากรูปารมณ์เป็นต้น อาการที่ฝึกจิต ๑๔ อย่าง และอาการที่ได้บรรลุอานิสงส์ ๕ ประการ'. บัณฑิตพึงทำการเชื่อมความว่า อันภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยสมาธิภาวนาพึงบำเพ็ญปัญญา(ต่อไป).

คุณฉัตรมณี วานิชสุขสมบัติ
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณแม่ปราณี วสุธารัตน์

ตทนนฺตราติ ตสฺส จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺฐสมาธิสฺส อนนฺตรา. **ปณฺหากมฺมนฺติ** ปุจฺฉนกิริยา.

คำว่า **อันอยู่ในลำดับแห่งสมาธิภาวนานั้น** ได้แก่ อันอยู่ในลำดับแห่งสมาธิที่ทรงแสดงไขไว้ โดยทรงยกจิตขึ้นเป็นสำคัญ(เป็นหัวข้อ)นั้น. คำว่า **ปัญหากรรม** ได้แก่ การทำคำถาม (การตั้งคำถาม).

กา ปณฺณาติ สรูปปุจฺฉา. สา จ **ปณฺณา-สทฺทสฺส** ปวตฺตินิมิตฺตปุจฺฉา โหติ. **เกนฏฺเฐน ปณฺณาติ** ตสฺสา นิมิตฺตปุจฺฉา. สงฺกิเลสโวทานปุจฺฉา ปเนตฺถ โลกิยปณฺณาย สมาธิภาวนาย วตฺตนยานสาเรน สกกา ญาตนฺติ คหิตา, โลกุตฺตราย ปน สงฺกิเลสาภาเวน.

คำว่า **อะไรเป็นปัญญา** ได้แก่ การถามโดยการรวมความ(โดยสรูป). ก็การถามนั้น ย่อมเป็นการถามถึงเครื่องหมายแห่งความเป็นไปของ**ปัญญา**-ศัพท์. คำว่า **ชื่อว่า ปัญญา เพราะอรรถว่าอะไร** ได้แก่ การถามถึงเครื่องหมายของปัญญานั้น. ก็ในปัญญากถา คำถามถึงความเศร้าหมองและความผ่องแผ้ว ท่านอาจารย์ไม่ถือเอาโดยโลกิยปัญญาด้วยคิดว่า(โลกิยปัญญานั้น) ใคร ๆ ก็สามารถรู้ได้ตามแนวแห่งนัยที่กล่าวแล้วในการเจริญสมาธิ, ก็เพราะความที่โลกุตรปัญญาไม่มีความเศร้าหมอง คำถามถึงความเศร้าหมอง และความผ่องแผ้วทั้งสองอย่างนั้น ท่านอาจารย์จึงมิได้ถือเอา.

คุณฉัตรมณี วานิชสุขสมบัติ
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณแม่ปราณี วสุธารัตน์

๔๒๒. **ตตฺราติ** ตสฺมึ ปญฺหากมฺเม. **กา ปญฺญาติ** เอตฺถ อิธาธิปฺเปตาน-ธิปฺเปตานํ สาธารณปญฺญานํ สาธารณวเสน ปญฺญาย สรูปทสฺสเนอาทีนวํ ทสฺเสตฺวา อิธาธิปฺเปตปญฺญาย เอว สรูปํ ทสฺเสตุํ 'ปญฺญา พหุวิธา'ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ **พหุวิธาติ** กุสลาพฺยากตาทิวเสน อเนกวิธา. **นานปฺปการาติ** สุตมยญาณาทิเภเทน นานาวิธา.

๔๒๒. คำว่า **ตตฺร** เท่ากับ ตสฺมึ โยค ปญฺหากมฺเม แปลว่า ในปัญหา-กรรมนั้น. ในปัญหากรรมข้อว่า **อะไร เป็นปัญญา** นี้ เพื่อจะแสดงให้เห็นโทษในเพราะการแสดงโดยรวมความแห่งปัญญา ด้วยอำนาจเป็นสาธารณะแห่งปัญญาที่เป็นสาธารณะทั้งที่ประสงค์ทั้งที่ไม่ประสงค์ในที่นี้ แล้วแสดงการรวมความแห่งปัญญาที่ประสงค์เอาในที่นี้เท่านั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ปัญญามีหลายอย่าง'. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **มีหลายอย่าง** คือ มีมากอย่าง ด้วยอำนาจปัญญามีปัญญาที่เป็นกุศลและที่เป็นอัพยากฤตเป็นต้น. คำว่า **ต่าง ๆ ประการ** คือ มีอย่างต่าง ๆ โดยความต่างแห่งญาณมีสุตมยญาณเป็นต้น.

ตำ สพฺพำ วิภาวยิตุำ อารพฺภมานำ วิสฺสชฺชนนฺติ ตำ พหุวิธำ นานปฺปการำ ปญฺญำ วิภาเวตุำ 'ยถา สกฺกา โหติ, เอวำ กุสลาพฺยากตจิตฺตสมฺปยุตฺตำ ญาณำ ปญฺญา'ติ เอวำ อารพฺภมานำ

คำว่า **อันจะวิสัชนาปรารภเพื่อชี้แจงปัญญานั้นทุกอย่างไป** คือ อันการจะวิสัชนาปรารภ เพื่อชี้แจงปัญญานั้น ซึ่งมีหลายอย่างต่างประการไปอย่างนี้ว่า 'ปัญญามีหลายอย่างต่าง ๆ ประการกัน ย่อมเป็นปัญญาอันบุคคลสามารถรู้ได้

คุณฉัตรมณี วานิชสุขสมบัติ
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณแม่ปราณี วสุธารัตน์

วิสฺสชฺชนำ อิธาธิปฺเปตตฺโถ นาม. ฉันใด ญาณอันสัมปยุตด้วยจิตที่เป็น
วิปสฺสนาภาวนาย สทฺธึ มคฺคภาวนา กุศลและที่เป็นอัพยากฤต คือปัญญาอัน
ตำ น สาเธยฺย ตำ อิธ บุคคลสามารถรู้ได้ฉันนั้น ชื่อว่า
อนธิปฺเปตำ ปญฺญาปเภทำ วิภาวนสฺส ประโยชน์ตามที่ประสงค์ในที่นี้. การ
อติปปญฺจตฺตา. **วิกฺเขปายาติ** ตีสุ บำเพ็ญมรรคกับการบำเพ็ญวิปัสสนาจะ
ปิฏเกสุ อาคตปญฺญาปเภเท ไม่พึงยังประโยชน์ตามที่ประสงค์นั้นให้
สพฺพาการโต วิสฺสชฺชิยมาเน ตำ สำเร็จได้ เพราะการชี้แจงประเภทแห่ง
วิสฺสชฺชนำ ยถาธิปฺเปตตฺถานุปโยคิตาย ปัญญาอันไม่เป็นประโยชน์ตามที่ประสงค์
วิกฺเขปาย จ โหตีติ อตฺโถ. ในที่นี้ เป็นเหตุเนิ่นช้ายิ่งขึ้น. ด้วยคำว่า
(จะพึงเป็นไป)**เพื่อความฟั่นเฝือ** ความว่า
เมื่ออาจารย์วิสัชนาประเภทแห่งปัญญาที่
มาแล้วในพระไตรปิฎกโดยอาการทั้งปวง
อันการวิสัชนานั้น ย่อมจะเป็นเพื่อความ
ไม่บำเพ็ญประโยชน์ตามที่ประสงค์และเพื่อ
ความฟั่นเฝือ.

๔๒๓. **สญฺชานนวิชานนาการ-วิสิฏฺฐนฺติ** สญฺชานนาการวิชานนา-
กาเรหิ วิเสสิตำ, เตหิ อากาเรหิ ๔๒๓. คำว่า **อันวิเศษกว่าอาการ
สหิตำ ปชานนนฺติ อตฺโถ. เตเนว ที่รู้จักและอาการที่รู้แจ้ง** คือ อันวิเศษกว่า
'ปญฺญา วุตฺตนยเสน อารมฺมณญฺจ อาการที่รู้ชัดและอาการที่รู้แจ้ง, อธิบาย
ชานาตี'ติอาทินา สญฺญาวิญฺญาณ- ว่า อันรู้ทั่วที่ประกอบด้วยอาการเหล่านั้น.
กิจฺเจหิ สห ปญฺญาย วิสุำ เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ แม้กิจของการ
รู้ทั่ว ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวไว้เป็น
แผนกหนึ่ง จากกิจของสัญญา และกิจ

คุณฉัตรมณี วานิชสุขสมบัติ
อุทิศส่วนกุศลให้แด่ คุณแม่ปราณี วสุธารัตน์

ปชานนกิจฺจมฺปิ **ชานนภาเวติ** ญาณธาตุอตฺถสฺส สามญฺญ์ ตสฺส ติณฺณ์ปิ วุตฺตำ. น สมานตฺตา สมานตฺตา.

วุตฺตำ. **สมาเนปิ** อุปสคฺคตฺถวิสิฏฺฐสฺส ยำ อวโพธาการ- ตสฺส สพฺเพสำ จิตฺตเจตสิกานำ

ของวิญญาณกับปัญญา ด้วยคำมีอาทิว่า 'ปัญญา รู้อารมณ์ด้วยอำนาจแห่งนัยที่กล่าวแล้วด้วย'. คำว่า **แม้เมื่อสัญญา-วิญญาณและปัญญาเป็นความรู้เหมือนกัน** ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ เพราะความที่ความหมาย แห่งญาณธาตุ(ธาตุรู้)วิเศษกว่าโดยความหมายที่อุปสรรคมีความเสมอเหมือนกัน โดยอาการคือรู้นั้น ของสัญญา วิญญาณ และปัญญาแม้ทั้งสามมีความเป็นความรู้เสมอกัน. หากล่าวไว้เพราะความเสมอกันเพียงอาการคือรับอารมณ์ คือเพราะเพียงอาการนั้นเสมอกันของจิตและเจตสิกทั้งหลายทั้งปวง(โดยความเสมอกันด้วยสักว่า อาการรับอารมณ์).

สญฺชานนมตฺตเมวาติ 'นีลำ ปีตกนฺ'ติอาทินา ปุน สญฺชานนเหตุกำ สญฺญำ กตฺวา ชานนมตฺตเมว. อวธารเณน นิวตฺติตุมาห 'อนิจฺจนฺ'ติ- อาที. ตตฺถ ลกฺขณปฏิเวธำ วิญฺญาณสนฺตกำ ปาเปตุ์ น สกฺโกตีติ โยเชตพฺพำ. วิปสฺสนาญาณปริจิตำ ปน วิญฺญาณำ ญาณวิปฺปยุตฺตมฺปิ

คำว่า **เป็นเพียงความรู้จักเท่านั้น** คือเป็นเพียงความรู้โดยทำให้มีสัญญาอันมีความรู้จักอีกเป็นเหตุเท่านั้น โดยนัยมีอาทิว่า 'รูปนี้มีสีเขียว มีสีเหลือง'. เพื่อจะกลับกันโดยอวธารณ(การห้าม)เสีย ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า'อนิจจัง'. พึงประกอบคำว่า บรรดาธรรมทั้งหลายเหล่านั้น สัญญาไม่อาจเพื่อยังกิจอัน

นีลนฺติอาทินา สญฺญาวิสยํ ชานนฺตเมว. 'ตโต อธิกัปิ อาการ์ ชานาตี'ติ ทสฺเสตุ 'วิญฺญาณนฺ'ติอาทิ วุตฺตํ. อปริจิตํ นิพฺพานํ ยาถาวโต สจฺฉิกรณมุเขน จตุสจฺจปฏิเวโธ ปญฺญาย เอว อสาธารโณติ อาห 'มคฺคปาตุภาวํ ปาเปตุ์ น สกฺโกตี'ติ.

เป็นของวิญญาณให้ถึงการแทงตลอดลักษณะได้. แต่ว่า วิญญาณที่ถูกวิปัสสนาญาณอบรม แม้เป็นจิตที่เป็นญาณวิปยุต ยังรู้อารมณ์ของสัญญา โดยนัยมีอาทิว่า 'รูปนี้มีสีเขียว' ได้ทีเดียว. เพื่อแสดงว่า "วิญญาณย่อมรู้อาการแม้ที่ยิ่งไปกว่าสัญญานั้น" ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า "วิญญาณ". การแทงตลอดสัจจะ ๔ (แห่งวิญญาณ) ตามเป็นจริงโดยมุ่งถึงการทำให้แจ้งพระ-นิพพานอันไม่ถูกอะไร ๆ อบรมแล้วเป็นสำคัญ ย่อมเป็นกิจของปัญญาเท่านั้น ไม่เป็นกิจที่ทั่วไปของวิญญาณ เหตุนั้นท่านอาจารย์จึงได้กล่าวว่า 'แต่(วิญญาณ)ไม่อาจให้ถึงความปรากฏขึ้นแห่งมรรคได้'.

กหาปณราสี ตีสุ ชเนสุ ปสฺสนฺเตสูติ สมฺพนฺโธ. **อชาตพุทฺธิ** นาม อสญฺชาตสพฺยวหารพุทฺธิ.[๑] **เฉโกติ** สาโร. **กูโฏติ** กหาปณปฏิรูปโก.

เชื่อมความว่า เมื่อชน ๓ คน มองดูกองเหรียญกระษาปณ์. ผู้มีความรู้ที่มีการได้มาโดยวิธีต่าง ๆ ยังไม่เกิด (ความรู้ในการแลกเปลี่ยนสินค้ายังไม่เกิด)

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. อสญฺชาตพฺยวหารพุทฺธิ.

อฑฺฒสาโรติ อุปฑฺฒคฺฆนโก. อจฺจคฺฆนาทิเภทวเสน กหาปเณ ลิตฺตมตฺติกาทิคนฺธรสาทิเภทโต เภทโต กหาปณเภทํ ชานนฺตีติ อาห 'อาโกฏิตสทฺทํ สุตฺวา'ติอาที. **ธารยิตฺวาติ** อิทํ กายินฺทฺริยมุเขน ปริจฺเฉททสฺสนํ. **เอวํ สมฺปทมิทนฺติ** ยถา อชาตพุทฺธิอาทีนํ ติณฺณํ ปริชานนสมิทฺธิสงฺขาตสมฺปทาเภโท, เอวํ สมฺปทาเภทสหิตมิทํ สญฺญาทีนํ ติณฺณมฺปิ ปริชานนฺติ อตฺโถ.

ชื่อว่า **อชาตพุทธิ** (ความรู้ยังไม่เกิด). คำว่า **เป็นของแท้** คือ เหรียญกระษาปณ์นี้เป็นของจริง. คำว่า **เป็นของปลอม** คือ (เหรียญกระษาปณ์ นี้) เป็นเหรียญปลอม. คำว่า **เป็นของมีเงินแท้ครึ่งหนึ่ง** คือ (เหรียญกระษาปณ์นี้)เป็นเหรียญมีราคาเงินครึ่งหนึ่ง. ชน ๓ คนเหล่านั้น ย่อมรู้ความแตกต่างของเหรียญกระษาปณ์ โดยความแตกต่างของเสียง ด้วยอำนาจความแตกต่างแห่งเสียง มีเสียงหนักแน่นเป็นต้น (และ) โดยความแตกต่างแห่ง กลิ่น และรส มีกลิ่นและรสอันเกิดจากวัตถุ มีดินเหนียวที่เขาพอกอยู่ที่เหรียญกระษาปณ์เป็นต้นเป็นอาทิ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ฟังเสียงที่เขาเคาะแล้ว(ก็รู้)'. คำว่า **ชั่งดู** นี้ เป็นคำแสดงข้อกำหนดโดยมุ่งเอากายินทรีย์เป็นสำคัญ. คำว่า **ข้ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบฉันนั้น** ความว่า ความแตกต่างแห่งความถึงพร้อมกล่าวคือ ความสำเร็จในการรอบรู้ของชน ๓ คน มีทารกผู้ไม่เดียงสา(ผู้ที่ไม่มีความรู้)เป็นต้น บัณฑิตก็พึงทราบฉันใด

คุณนงเยาว์ พงษ์กษัตริย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ความรอบรู้แห่งธรรมทั้ง ๓ มีสัญญาเป็นต้น นี้ ประกอบด้วยความแตกต่างแห่งความถึงพร้อมบัณฑิตก็พึงทราบฉันนั้น.

สญฺญา หีติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํ. ตตฺถ สญฺญาย ปิณฺฑวเสน อุปฏฺฐิตํ วิย มตฺตคหณํ ทารกสฺส กหาปณาทิทสฺสนสทิสนฺติ อาห 'อชาตพุทฺธิโน ทารกสฺสา'ติอาที.

คำมีอาทิว่า **สญฺญา หิ** (แท้จริงสัญญา) นี้ เป็นคำเทียบเคียงด้วยอุปมา. ในคำเทียบเคียงนั้น การถือแต่เพียงประมาณแห่งสัญญา อันเป็นเหมือนปรากฏด้วยอำนาจแห่งการรวมกันเป็นเช่นกับการมองดูเหรียญ มีเหรียญกระษาปณ์เป็นต้นของทารก เหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'แห่งทารกผู้ไม่เดียงสา(ผู้ยังไม่มีความรู้)'.

ยตฺถาติ ยสฺมึ จิตฺตเจตสิกธมฺมสมูเห. **โหตีติ** ปญฺญา โหติ. **เตหีติ** สญฺญาวิญฺญาเณหิ. **อลพฺภเนยฺยนานตฺตาติ** ติณฺณมฺปิ ชานนาการตาย เภทสฺส อติสุขุมตฺตา. ตเทวาห 'สุขุมา ทุทฺทสา'ติ. 'น เกวลญฺเจเตสํ ติณฺณํ, อญฺเญสมฺปิ ภินฺนลกฺขณานํ เอกุปฺปาทาทิภาเวน อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตานํ จิตฺตเจตสิกานํ วิภาโค

คำว่า **ในจิตตุปบาทใด** ได้แก่ ในกลุ่มแห่งธรรมคือจิตและเจตสิกใด. คำว่า **ย่อมมี** ได้แก่ ปัญญาย่อมมี. คำว่า **เตหิ** โยค สญฺญาวิญฺญาเณหิ แปลว่า ได้แก่ จากสัญญาและวิญญาณเหล่านั้น. คำว่า **เพราะมีความต่างกันอันจะพึง**(แยกออก)**ไม่ได้** คือ เพราะความแตกต่างกันของธรรมแม้ทั้ง ๓ โดยความมีอาการที่การรู้เป็นธรรมชาติ

ทุพฺพิญฺเญยฺโย'ติ ทสฺเสตุ 'เตนาหา'ติ-อาทินา มิลินฺทปญฺหวจนํ อาภฏฺ. เตเนว ตตฺถ 'อยํ ผสฺโส อยํ เวทนา'ติ อสฺส ปญฺจกสฺ อุทฺธฏ. ตตฺถ **อรูปีนนฺติ** เอเตน 'รูปีนมฺปิ ตาว เอกกลาปคตานํ วณฺณรสาทีนํ เอตฺถายํ วณฺโณ อยํ รโสติ นิทฺธารณํ ทุกฺกรํ, กิมงฺคํ ปน อรูปีนํ ธมฺมานนฺ'ติ ทสฺเสติ.

ที่ละเอียดยิ่ง. ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึงความต่างกันแห่งธรรมแม้ทั้ง ๓ โดยความมี อาการที่รู้เป็นธรรมชาติที่ละเอียดยิ่งนั้นนั่นเองว่า 'เป็นธรรมชาติที่ละเอียดเห็นได้ยาก'. เพื่อแสดงว่า 'ก็การจำแนกธรรมคือสัญญาวิญญาณและปัญญา ๓ เหล่านั้นเป็นเรื่องที่รู้ได้ยากอย่างเดียว ก็หามิได้ การจำแนกจิตและเจตสิกทั้งหลาย แม้เหล่าอื่นมีลักษณะ(อารมณ์)ที่ต่างกันที่สัมปยุตซึ่งกันและกันโดยภาวะมีการเกิดขึ้นร่วมกันเป็นต้น ก็เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ยาก' ท่านอาจารย์จึงนำคำในมิลินทปัญหามา(กล่าวอ้าง)โดยนัยมีอาทิว่า 'เพราะเหตุนั้น พระนาคเสนจึงถวายพระพร'. เพราะเหตุนั้นนั่นเทียวในมิลินทปัญหานั้น ท่านอาจารย์จึงยกเอาธรรม ๕ หมวดของพระนาคเสนนั้นขึ้น(แสดง)ว่า 'นี้ผัสสะ นี้เวทนา'. บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า **ธรรมทั้งหลายอันไม่มีรูป** นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า 'เบื้องต้นการจะชี้ลงไปว่าบรรดารูปธรรมทั้งหลายซึ่งมีสีและรสเป็นต้นที่อยู่ในกลาปเดียวกันว่า ใน

คุณมาลี บูรณะศิลปิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปธรรมเหล่านี้ นี้เป็นสี นี้เป็นรส ทำได้ยาก, ก็จะกล่าวไปไยถึงการจะชี้ลงไปว่า บรรดาอรูปธรรมทั้งหลายนี้ เป็นผัสสะ นี้เป็นเวทนา ก็เป็นของทำได้ยาก'.

๔๒๔. ธมฺมานำ สโก ภาโว, สมาโน จ ภาโว ธมฺมสภาโว, ธมฺมานำ สลกฺขณสามญฺญลกฺขณนฺติ อตฺโถ. ตสฺส ปฏิวิชฺฌนลกฺขณา ปญฺญา **ธมฺมสภาวปฏิเวธลกฺขณา ปญฺญา.** อสมฺมุยฺหนากาเรน โยคีนำ ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐานา.**

๔๒๔. ภาวะอันเป็นของตนด้วย, ภาวะอันเสมอกันด้วยแห่งธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ธรรมสภาวะ, อธิบายว่า ลักษณะของตนและสามัญลักษณะแห่งธรรมทั้งหลาย. ปัญญา มีการแทงตลอดสภาวธรรมนั้นซึ่งมีลักษณะทั้ง ๒ นั้นเป็นลักษณะ ชื่อว่า **ปัญญามีการแทงตลอดสภาวธรรมเป็นลักษณะ.** ปัญญา ชื่อว่า **มีความไม่หลงเป็นปัจจุปัฏฐาน** เพราะอรรถว่า(ปัญญานั้น)เข้าไปตั้งไว้เฉพาะแก่พระโยคาวจรทั้งหลาย โดยอาการที่ไม่หลงงมงาย.

พล.ต.ต.ชาญ ศรีศุข
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปญฺญาปเภทกถาวณฺณนา

๔๒๔. อตฺตานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺเตหิ สห อาสเวหีติ **สาสวา.** ตถาปวตฺตา นตฺถิ เอติสฺสา อาสวาติ **อนาสวา. อาทิ**-สทฺเทน อาสวิปฺปยุตฺตสาสวทุกาทีนํ สงฺคโห. ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ทสฺสนญฺจ[๑] สมฺปยุตฺตธมฺมานํ นิสฺสยภาเวน ภูมิ จาติ **ทสฺสนภูมิ,** ปฐมมคฺโค. ทิฏฺฐสฺมีเยว นิพฺพานธมฺเม ภาวนาวเสน อุปฺปชฺชนโต ภาวนา จ สา ยถาวุตฺเตนฏฺเฐน ภูมิ จาติ **ภาวนาภูมิ** เสสมคฺคตฺตยํ. เตสํ มคฺคานํ สมฺปโยควเสน ทฺวิวิธา. อาเย วุฑฺฒิยํ โกสลฺลํ **อายโกสลฺลํ.** "อิมินา อปาโย โหตี"ติ เอวํ อปาเย อวุฑฺฒิยํ โกสลฺลํ

พรรณนากถาว่าด้วยประเภทของปัญญา

๔๒๔. ปัญญา ชื่อว่า **มีอาสวะ** เพราะอรรถว่า (ปัญญานั้น)พร้อมกับอาสวะอันทำตนให้เป็นอารมณ์เป็นไป. ปัญญา ชื่อว่า **ไม่มีอาสวะ** เพราะอรรถว่า อาสวะที่เป็นไปอย่างนั้นไม่มีแก่ปัญญานี้. ด้วย**อาทิ**ศัพท์ พึงเห็นการสงเคราะห์ทุกะทั้งหลายมีอาสวิปปยุตต-ทุกะ และสาสวทุกะเป็นต้น. ปัญญา ชื่อว่า **ทัสสนภูมิ** เพราะอรรถว่าปัญญานั้นเป็นทัสสนะเพราะเห็นพระ-นิพพานเป็นครั้งแรกด้วย เป็นภูมิโดยความเป็นที่อาศัยแห่งสัมปยุตธรรมทั้ง-หลายด้วย, ได้แก่ ปฐมมรรค. ปัญญา ชื่อว่า **ภาวนาภูมิ** เพราะอรรถว่าปัญญานั้น เป็นภาวนาโดยความเกิดขึ้นด้วยอำนาจบำเพ็ญธรรมคือพระนิพพาน

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. ปฐม นิพฺพานทสฺสนโต ทสฺสนญฺจ, นิสฺสยภาวโต สมฺปยุตฺตธมฺมา ภวนฺติ เอตฺถ สยมฺปิ วา ภวติ อุปฺปชฺชติ น นิพฺพานํ วิย อปาตุภาวนฺติ ภูมิ จาติ **ทสฺสนภูมิ** ปฐมมคฺโค.

อปายโกสลฺลํ. อุปาเย ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส นิพฺพตฺติการเณ โกสลฺลํ **อุปายโกสลฺลํ.** อชฺฌตฺตํ อภินิเวโส อารมฺมณกรณวเสน ปฏิปชฺชนํ เอติสฺสาติ **อชฺฌตฺตาภินิเวโส.** เอส นโย เสเสสุปิ.

ที่ปฐมมรรคเห็นแล้วนั่นเองด้วย เป็นภูมิโดยความหมายตามที่กล่าวแล้วด้วย ได้แก่ มรรค ๓ ที่เหลือ. ปัญญามี ๒ อย่าง ด้วยอำนาจการประกอบร่วมกันแห่งมรรคเหล่านั้น. ความฉลาดในความเจริญคือในความงอกงาม ชื่อว่า **อายโกศล.** ความฉลาดในความไม่เจริญคือในความไม่งอกงามอย่างนี้ว่า 'ความไม่เจริญย่อมมีด้วยอุบายนี้' ชื่อว่า **อปาย-โกศล.** ความฉลาดในอุบายคือในเหตุแห่งความสำเร็จ(แห่งความบังเกิด)ของประโยชน์นั้น ๆ ชื่อว่า **อุปายโกศล.** ปัญญา ชื่อว่า **เป็นความยึดมั่นภายใน** เพราะอรรถว่า ปัญญานี้มีความยึดมั่นภายใน คือมีการปฏิบัติด้วยอำนาจทำให้เป็นอารมณ์. แม้ในคำที่เหลือก็นัยนี้.

๔๒๖. **โลกิยมคฺคสมฺปยุตฺตาติ** ตณฺหาชฏาวิชฏนเหตูนํ กุสลานํ คหณตฺถํ เอวํ วุตฺตํ.

๔๒๖. คำว่า **ปัญญาที่สัมปยุต ด้วยโลกิยมรรค** ท่านอาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ เพื่อถือเอากุศลธรรมทั้งหลายอันเป็นเหตุสางชัฏคือตัณหา.

เอเสว นโยติ อาทิ-สทฺทสงฺคหิต- ทุกานมฺปิ โลกิยทุกสทิสานญฺเจวาติ

คำว่า **มีนัยนี้เหมือนกัน** ย่อมให้เห็นว่า การสงเคราะห์แม้ทุกะที่ท่าน

ทิสฺสติ.

สงเคราะห์เข้าด้วย **อาทิศัพท์** และธรรม เช่นกับโลกิยทุกะนั่นเทียว.

ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกุสเลสุ ทฺวินฺนนฺเยว โสมนสฺสสหคตตาย วุตฺตํ 'ทวีสู'ติ. ปญฺจกนเย ปรมทุติยตติย-จตุตฺถชฺฌานิกานิ จตฺตาริ จตฺตาริ มคฺคจิตฺตานิ สนฺธาย 'โสฬสสู'ติอาทิ วุตฺตํ. มหคฺคตปญฺญา ปน สมเถ สงฺคหิตาติ อิธ คหิตา.

เพราะความที่ปัญญาทั้ง ๒ อย่าง (โลกิยปัญญาและโลกุตรปัญญา)นั้นแหละเป็นธรรมชาติอันสหรคตด้วยโสมนัสในกามาวจรกุศลจิตที่สัมปยุตด้วยญาณทั้ง-หลาย ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต ๒ ดวง'. ท่านอาจารย์หมายเอามรรคจิต ๔ ดวง ๔ ดวงที่เป็นไปในปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ในปัญจกนัย จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ปัญญาในกามาวจรกุศลจิต ๑๖ ดวง'. ส่วนมหัคตปัญญา ท่านสงเคราะห์ไว้ในสมถะเหตุนั้น วิปัสสนาปัญญา ท่านอาจารย์จึงถือเอาในที่นี้.

๔๒๗. **ยถา ตถา วาติ** ปรโต สุตฺวา วา อสุตฺวา วา. **อปฺปนาปฺปตฺตาติ** โลกุตฺตรปฺปนาปฺปตฺตา อิธ อธิปฺเปตา.

๔๒๗. คำว่า **อย่างใดก็แล้วแต่** (อย่างใดหรืออย่างนั้น) คือ ที่ได้ฟังมาหรือไม่ได้ฟังมาจากบุคคลอื่น. คำว่า **ปัญญาที่ถึงอัปปนา** คือ ปัญญาที่ถึงอัปปนาอันเป็นโลกุตระ ที่ท่านอาจารย์ประสงค์เอาในที่นี้.

พล.ต.ต.ชาญ ศรีศุข
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โยควิหิเตสูติ อุปายปญฺญาโยเคน สมฺปาทิเตสุ. กมฺมเมว อายเหตุภูตาย อายตนนฺติ **กมฺมายตนํ.** ตถา **สิปฺปายตนํ.** นาคมณฺฑลปริตฺตาทิ-อนวชฺชวิชฺชาว อาชีวาทิการณตฺตา ฐานนฺติ **วิชฺชาฏฺฐานํ.** กุสลกมฺมเมว สตฺตานํ หิตนิปฺผาทนโต สกึ เนตนฺติ[๑] อุภยเมว วา สตฺตานํ ญาณนฺติ ชานนญาณํ **กมฺมสฺสกตญาณํ.** วิปสฺสนาญาณมิธ สจฺจปฏิเวธานุโลมนโต **สจฺจานุโลมิกํ.** เอตสฺส เอว ปวตฺติอาการํ อุปลกฺขณวเสน อนิจฺจาการโต ทสฺเสตุ 'รูปํ อนิจฺจนฺติ วา'ติอาทิ วุตฺตं. **เอวรูปนฺติ** เหฏฺฐา วุตฺตกมฺมายตนาทิยถาวุตฺตสภาวํ ปญฺญํ. **อนุโลมิกํ ขนฺตินฺติอาทีนิ** ปญฺญาเววจนานิ. ปญฺญาย หิ กมฺมายตนาทีนํ มคฺคสจฺจาทีนญฺจ อนุโลมโต **อนุโลมิกา.** ธมฺมสภาวสฺส ทสฺสนกฺขมตาย จ **ขนฺติ.** ปสฺสตีติ **ทิฏฺฐิ.** โรเจตีติ **รุจิ.** มุนาติ

คำว่า **ที่ท่านจัดไว้ด้วยโยคะ** คือ อันท่านให้ถึงพร้อมแล้วด้วยโยคะ คือ ปัญญาอันประกอบด้วยอุบาย. อายตนะ (บ่อเกิด)แห่งปัญญาอันเป็นเหตุแห่งอายะ (ความเจริญ)คือการงาน เหตุนั้น ชื่อว่า **กัมมายตนะ** (อายตนะคือการงาน). **อายตนะ คือ ศิลปะ** ก็เหมือนกัน. วิทยาการที่ไม่มีโทษมีวิทยาการเสกเป่าเป็นเครื่องป้องกัน บริเวณที่อยู่ของช้างเป็นต้นนั่นแหละ ชื่อว่าเป็นฐานะ เพราะเป็นเหตุแห่งเครื่องเป็นอยู่มีอาชีวะเป็นต้นเหตุนั้น ชื่อว่า **วิชชาฏฐาน.** ญาณที่รู้ว่ากุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลายนั่นเทียวเป็นของของตน คือเป็นกฎของสัตว์ทั้ง-หลาย เพราะให้สำเร็จประโยชน์เกื้อกูล (แก่สัตว์ทั้งหลาย) หรือว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้ง ๒ นั่นแหละ มิได้เป็นอย่างอื่น ของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **กัมมัสกตาญาณ.** ในที่นี้ วิปัสสนาญาณชื่อว่า **สัจจานุโลมิกญาณ** เพราะอนุโลมแก่การแทงตลอดสัจจะ. เพื่อ

---

[๑] โป. เนตฺรํ.

คุณกิมเล้า ยิ้มสมาน, คุณอาภากร เพ็ชรศรี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชานาตีติ **มุติ.** เปกฺขตีติ **เปกฺขา.** ธมฺมินิชฺฌายมานตาย นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ **ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺตีติ** วุจฺจติ. **สมาปนฺนสฺสาติ** โลกิยโลกุตฺตรปฺปนา-สมาปตฺติยา สหิตสฺส. อุปจารชฺฌาน-วิปสฺสนาปญฺญาปิ เอตฺเถว สงฺคยฺหติ. อิมสฺมึ ติโลเก วิปสฺสนามคฺคปญฺญาว อิธ ปญฺญาภาวนาธิกาเร จินฺตามยาทิ-ภาเวน คยฺหตีติ ทฏฺฐพฺพา.

แสดงอาการเป็นไปแห่งสัจจานุโลมิกญาณนั้นนั่นเอง โดยอาการไม่เที่ยงด้วยอำนาจการกำหนด ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'รูปํ อนิจฺจนฺติ วา'. คำว่า **ซึ่งมีรูปอย่างนี้** ได้แก่ ซึ่งปัญญามีสภาวะตามที่กล่าวแล้ว มีกัมมายตนะ(อายตนะคือการงาน)ที่กล่าวมาแล้วในหนหลังเป็นต้น. คำมีอาทิว่า **อนุโลมิกํ ขนฺตึ** เป็นไวพจน์แห่งปัญญา. จริงอยู่ ปัญญา ชื่อว่า **อนุโลมิกา** เพราะปัญญาเข้ากันได้(อนุโลม)แก่อายตนะ(บ่อเกิด)ทั้งหลายมีกัมมายตนะเป็นต้น และแก่สัจจะทั้งหลายมีมรรคสัจเป็นต้น. อนึ่ง ปัญญา ชื่อว่า **ขันติ** เพราะอดทนต่อการเห็นสภาวธรรม. ชื่อว่า **ทิฐิ** เพราะอรรถว่าเห็น. ชื่อว่า **รุจิ** เพราะอรรถว่ารุ่งเรือง(ยังความมืดให้สว่าง). ชื่อว่า **มุติ** เพราะอรรถว่ารู้ คือทราบ. ชื่อว่า **เปกขะ** เพราะอรรถว่าเพ่ง. ปัญญาท่านเรียกว่า **ธัมมนิชฌานักขันติ** เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องอดทนต่อการเพ่ง

---

๑ ปรมตฺถมญฺชุสา. ธมฺมา เอตาย นิชฺฌายมานา นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติ.

พินิจ โดยความเป็นปัญญาอันเพ่งพินิจ-ธรรม. คำว่า **ของผู้ได้สมาบัติ** ได้แก่ ของผู้ประกอบด้วยอัปปนาสมาบัติทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. แม้วิปัสสนาปัญญาในอุปจารฌาน ท่านก็ประมวลไว้ในโลกิยโลกุตรอัปปนาสมาบัตินี้นั่นแหละ. พึงเห็นว่า ในไตรโลกนี้วิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญาเท่านั้น อันท่านถือเอาในอธิการว่าด้วยปัญญาภาวนานี้ โดยความเป็นจินตามยปัญญาเป็นต้น.

สาติ ปริตฺตมหคฺคตารมฺมณา ปญฺญา. **โลกุตฺตรวิปสฺสนาติ** มคฺคปญฺญมาห. สาปิ หิ อสงฺขต-ลกฺขณํ นิพฺพานํ วิเสสโต ปสฺสตีติ **วิปสฺสนาติ** วุจฺจติ.

คำว่า **สา** โยค ปริตฺตมหคฺคตา-รมฺมณา ปญฺญา แปลว่า ปัญญาอันเป็นปริตตารมณ์และมหัคตารมณ์นั้น. ด้วยคำว่า **โลกุตรวิปัสสนา** อาจารย์กล่าว(หมายเอา)มรรคปัญญา. จริงอยู่ มรรคปัญญาแม้นั้น ท่านเรียกว่า **วิปัสสนา** ด้วยอรรถว่า เห็นพระนิพพานอันมีลักษณะอันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว โดยวิเศษ.

ปธานภูตอายโกสลฺลํ ปาฬิยา ทสฺเสตุ 'อิเม เม ธมฺเม'ติอาทิ วุตฺตํ.

เพื่อแสดงอายโกสล อันเป็นประธาน โดยพระบาลี ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมี

อาทิว่า 'อิเม เม ธมฺเม (เมื่อเราใส่ใจธรรมเหล่านี้อยู่)'.

ตำขณปฺปวตฺตนฺติ อจฺจายิเก กิจฺเจ วา ภเย วา อุปฺปนฺเน ตำนิตฺถรณตฺถำ ตสฺมีเยว ขเณ ปวตฺตำ. **ฐานุปฺปตฺติกนฺติ** ยุตฺตฏฺฐาเน เอว อุปฺปตฺติมตฺตำ. **ตตฺรุปายาติ** ตตฺร ตตฺร กรณีเย อุปายภูตา.

คำว่า **อันเป็นไปในขณะนั้น** คือ เมื่อการงานอันรีบด่วน หรือภัยอันรีบด่วนเกิดขึ้น ความฉลาดอันเป็นไปในขณะนั้นนั่นเอง เพื่อแก้ไขการงานและภัยอันรีบด่วนที่เกิดขึ้นนั้น. คำว่า **อันเกิดขึ้นในทันทีทันใด** คือ อันเป็นเพียงเกิดขึ้นในฐานะสมควรนั่นเอง. คำว่า **อันเป็นอุบายในการละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย** คือ อันเป็นอุบายในกรณียกิจนั้น ๆ.

๔๒๘. **ยงฺกิญฺจิ ปจฺจยสมฺภูตนฺติ** ยงฺกิญฺจิ การณุปฺปนฺนำ การิยำ, นิพฺพานมฺปิ สมฺปาปกเหตุอนุสาเรน อริยติ ญายตีติ อตฺโถ. **ภาสิตตฺโถติ** ปริยตฺติอตฺโถ โยโกจิ สทฺทตฺโถ. **ปญฺจ ธมฺมาติ** วิภงฺคปาฬิยำ อาคตา ปญฺจ ธมฺมา. **ตสฺมึ อตฺเถ ปเภทคตำ ญาณนฺติ** อตฺถปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนาวฏฺฐานกรณสมตฺถตาย ตสฺมึ อตฺเถ ปเภทคตำ ญาณำ. วิภงฺค.

๔๒๘. คำว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดเพราะปัจจัย** คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเกิดเพราะเหตุ คืออันเป็นเหตุให้กระทำ, อธิบายว่า แม้พระนิพพานอันบุคคลย่อมถึง คือ ย่อมรู้ตามแนวแห่งเหตุที่ให้ถึงพร้อม. คำว่า **อรรถแห่งภาษิต** ได้แก่ อรรถแห่งปริยัติ คืออรรถแห่งศัพท์อย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า **ธรรม ๕** คือ ธรรม ๕ ที่มาแล้วในพระบาลีแห่งคัมภีร์วิภังค์. คำว่า **ญาณอันถึงความแตกฉาน**

ปเภทคตนฺติ **ปฏิสมฺภิทา**-สทฺทสฺส อตฺโถ, ภิทาสมฺภิทาเภโทติ หิ อตฺถโต เอกํ, ตํ สมฺภิทำ นานตฺตำ ปฏิคตา ปตฺตา ปญฺญา **ปฏิสมฺภิทา**. เตเนว 'ปเภทคตำ ญาณนฺ'ติ วุตฺตำ. **ทหตี**ติ วิทหติ. ตทตฺถำ ปน วิภาเวตุำ 'ปวตฺเตติ วา สมฺปาปุณิตุำ วา เทตี'ติ วุตฺตำ. เตสุ ปจฺฉิมำ อริยมคฺคำ สนฺธาย วุตฺตำ สมฺปาปกเหตุตฺตา, ปุริมำ ปน อวเสเส จตฺตาโร ธมฺเม นิพฺพตฺตกตฺตา, ญาปกตฺตา จ ภาสิตมฺปิ อตฺถสฺส ญาปกตฺตา ปวตฺตปวตฺตกเมวาติ. เอตฺถ จ กิริยานำ อวิปากตฺตา ธมฺมภาโว น วุตฺโต. ปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา ปน อตฺเถสุ สงฺคโห. อิมำ ปน วิเสสำ อนเปกฺขิตฺวา สพฺพสงฺขตานำ ปจฺจยุปฺปนฺนตำ อุปาทาย อตฺเถสุ ปจฺจยตำ อุปาทาย ธมฺเมสุ จ สงฺคหกรเณ ปฏิเสโธ นตฺเถว, **ยงฺกิญฺจิ ปจฺจยสมฺภูตนฺติ โยโกจิ ผลนิพฺพตฺตโก เหตฺวติ** จ สามญฺญโต วุตฺโต.

ในอรรถนั้น ได้แก่ ญาณอันถึงความแตกฉานในอรรถนั้น เพราะเป็นญาณที่สามารถในอันทำการกำหนดการชี้แจงและการแยกแยะซึ่งความแตกฉานในอรรถ. คำว่า **ปเภทคตำ** (อันถึงความแตกฉาน) เป็นอรรถแห่ง**ปฏิสัมภิทาศัพท์**, จริงอยู่ คำว่า 'ภิทาสมฺภิทาเภโท' โดยเนื้อความเป็นอันเดียวกัน, ปัญญาที่ถึงเฉพาะคือเข้าถึงความแตกต่างนั้นคือความเป็นต่าง ๆ กัน ชื่อว่า **ปฏิสัมภิทา**. เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ญาณที่ถึงความแตกฉาน'. คำว่า **จัดแจง** ได้แก่ ปรับปรุง. ก็เพื่อชี้แจงเนื้อความนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ย่อมให้เป็นไปบ้าง หรือย่อมให้เพื่อความถึงพร้อมบ้าง'. บรรดาคำเหล่านั้น คำหลัง ท่านกล่าวหมายเอาอริยมรรค เพราะเป็นเหตุให้ถึงพร้อม ส่วนคำต้น ท่านกล่าวหมายถึงธรรม ๔ ที่เหลือ เพราะเป็นเหตุเกิด, และเพราะเป็นเหตุให้รู้ แม้ภาษิตก็ย่อมยังเนื้อความให้เป็นไปซึ่งเป็นไปแล้ว เพราะเป็นเหตุให้รู้เนื้อความนั้นนั่นเทียวแล. ก็ในที่นี้

คุณอำไพ จันทร์ลอย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ท่านอาจารย์ไม่ได้กล่าวความที่กิริยาว่าเป็นธรรม เพราะความที่กิริยาไม่มีวิบาก. แต่ท่านสงเคราะห์ไว้ในอรรถทั้งหลาย เพราะกิริยาเป็นปัจจยุปันนธรรม(ธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น). ด้วยว่า ในการไม่เพ่งความวิเศษนี้แล้วทำการสงเคราะห์สังขตธรรมทั้งหมดไว้ในอรรถทั้งหลาย เพราะอาศัยความที่สังขตธรรมทั้งหมดนั้นอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น และในธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยความที่สังขตธรรมทั้งหมดเป็นปัจจัยไม่มีการห้ามไว้เลย, อรรถว่า **สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดแต่ปัจจัยและอรรถว่า เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งอันยังผลให้เกิด** ท่านอาจารย์กล่าวไว้โดยความเป็นสภาพเสมอเหมือนกัน.

อยเมว หิ อตฺโถติ ยุวายํ อตฺถธมฺมานํ ยถาวโต ปญฺจิปญฺจ-ปเภทโต อตฺโถ วุตฺโต, อยเมว อภิธมฺเม วิภชิตฺวา ทสฺสิโตติ สมฺพนฺโธ.

ด้วยคำว่า **อยเมว หิ อตฺโถ** (แท้จริง ความนี้นั่นแหละ) นี้ บัณฑิตพึงเห็นการเชื่อมความว่า เนื้อความนี้ใดอันท่านอาจารย์กล่าวไว้โดยการจำแนกอรรถและธรรมทั้งหลายไว้อย่างละห้า ๆ ตามเป็นจริง, เนื้อความนี้นั่นแหละ

---

๑ ปรมตฺถมญฺชุสา. ปญฺจธา ปญฺจธา.

คุณผ่องพิศ เพ่งกิจ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนก แสดงไว้แล้วในคัมภีร์พระอภิธรรม.

ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเปติ เอตฺถ **ธมฺม**-สทฺโท สภาววาจโกติ กตฺวา อาห 'ยา สภาวนิรุตฺตี'ติ. อวิปรีตา อตฺถานุรูปา นิรุตฺตีติ อตฺโถ. เตนาห 'อพฺยาภิจาริโวหาโร'ติ. **ตทภิลาเปติ** ตสฺสา สภาวนิรุตฺติยา มาคธภาสาย[๑] อภิลปเน. **สภาวนิรุตฺตีติ** จ อตฺถโต 'ผสฺโส เวทนา'ติอาทิกา อยํ สภาวนิรุตฺติ, 'เอวํ นิจฺฉยุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูตํ สทฺทายตนเมว, น ปญฺญตฺติ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา'ติ[๒] วจนโต. ยถา ปน ทิพฺพโสตญาณํ ปจฺจุปฺปนฺน-สทฺทารมฺมณมฺปิ มนุสฺสามนุสฺสานํ ทิพฺพสทฺทเภทนิจฺฉยสฺส ปจฺจยภูตตฺตา ตํตํสทฺทเภทวิภาวกํ วุจฺจติ, เอวํ **สภาวาสภาวนิรุตฺติ**-นิจฺฉยสฺส ปจฺจยภูตํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ สภาวนิรุตฺติสทฺทารมฺมณํ

ท่านอาจารย์กล่าวว่า 'สภาว-นิรุตติใด' เพราะทำคำอธิบายว่า **ธมฺม** ศัพท์ ในคำว่า **ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป** (ในการกล่าวถึงธัมมนิรุตติ) เป็นศัพท์บอกถึงสภาวะ. อธิบายว่า นิรุตติที่ไม่วิปริต คืออนุรูปแก่เนื้อความ. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'เป็นโวหารที่ไม่เปลี่ยนแปลง'. คำว่า **ในการกล่าวถึงโวหารที่ไม่เปลี่ยนแปลงนั้น** คือในการกล่าวถึงสภาวนิรุตติ คือภาษาของชาวมคธนั้น. ก็คำว่า **สภาวนิรุตติ** โดยความหมาย ได้แก่ สภาวนิรุตติมีอาทิว่า 'ผัสสะเวทนา' เพราะพระบาลีว่า 'ญาณอันเป็นปัจจัยแก่การเกิดขึ้นแห่งการพินิจพิจารณา(ตัดสิน)อย่างนี้ จัดเป็นสัททายตนะเท่านั้น ไม่ใช่บัญญัตินิรุตติปฏิสัมภิทา มีปัจจุบันเป็นอารมณ์'. เหมือนอย่างว่า ทิพยโสตญาณ แม้มี

---

[๑] โป. สี. มาคธิภาสา.

[๒] อภิ. วิ. ๓๕/๔๑๖.

คุณผ่องพิศ เพ่งกิจ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อฉวายเป็นพุทธบูชา

โสตวิญฺญาณวีถิชวนํ 'นิรุตฺติปฏิ-สมฺภิทา'ติ วุจฺจติ, น ปน ตทนุสาเรน มโนทฺวาเร 'อยํ สภาวนิรุตฺตี'ติ อาทินา สมุปฺปนฺนนิจฺฉยชวนํ ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสทฺทารมฺมณตฺตาภาวาติ ฅเหตพฺพ. อาทิกฺปเป ปวตฺตํ มาคธภาสํ นิสฺสาย สพฺพเทสภาสาเภโท สญฺชาโตติ อาห 'สพฺพสตฺตานํ มูลภาสายา'ติ.

เสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นอารมณ์ ท่านเรียกว่า เป็นญาณ ทำให้เข้าใจประเภทของเสียงนั้น ๆ เพราะเป็นปัจจัยแห่งการพินิจพิจารณา(ตัดสิน)ประเภทของเสียงทิพย์ ของมนุษย์ และมิใช่มนุษย์ ฉันใด โสตวิญญาณวิถีชวนะอันเป็นปัจจัย คือ เกิดแต่ปัจจัยแห่งการพินิจ-พิจารณา(ตัดสิน) **ซึ่งสภาวนิรุตติและอสภาวนิรุตติ** มีเสียงคือสภาวนิรุตติเป็นอารมณ์ ท่านเรียกว่า 'นิรุตติปฏิสัม-ภิทา' ฉันนั้น, แต่ว่าชวนะในการพินิจ-พิจารณา(ตัดสิน)ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกัน โดยนัยมีอาทิว่า 'นี้เป็นสภาวนิรุตติ' ท่านอาจารย์ไม่ถือเอาในมโนทวารตามแนวแห่งนิรุตติปฏิสัมภิทานั้น เพราะชวนะนั้นไม่มีเสียงที่เป็นปัจจุบันเป็นอารมณ์. ความต่างแห่งภาษาถิ่นทุกถิ่น(ทั้งหมด) เกิดมีแล้ว เพราะอาศัยภาษาของชาวมคธอันเป็นไปแล้วในกัปตัน เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'อันเป็นภาษาเดิมของสัตว์ทั้งปวง'.

คุณเตือนใจ วงษ์รักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพฺพตฺถ ญาณนฺติ สพฺพสฺมึ วิสเย สมุปฺปนฺนนฺ. ญาณ์, สพฺพ์ ญาตเนว อวิเสเสน 'ญาณารมฺมณ์ ญาณน์'ติ วุตฺต์. **ยถาวุตฺเตสุ วาติ** อตฺถาทิวิสเยสุ ตีสุปิ วา ญาเณสุ. **สโคจรกิจฺจาทิวเสนาติ** เอตฺถ 'สห โคจเรน ปวตฺตตี'ติ สโคจรกิจฺจ์. ตสฺส ญาณสฺส วา ยถาสกนฺ โคจโร จ กิจฺจญฺจ สโคจรกิจฺจ์, ต์ อาทิ เยส์ เต สโคจรกิจฺจาทโย, เตส์ วเสน. 'อิท์ ญาณ์ อิท์ นาม อารมฺมณ์ คเหตฺวา ปวตฺต์ อิมินา นาม กิจฺเจน ปวตฺตน์'ติอาทิ วิตฺถารโต ปวตฺต์ ญาณนฺติ อตฺโถ. **อาทิ**-สทฺเทน ลกฺขณาที สงฺคณฺหาติ.

คำว่า **ญาณในอารมณ์ทั้งปวง** คือ ญาณอันเกิดพร้อมในอารมณ์ทั้งปวง, อธิบายว่า ญาณทั้งปวง. เพราะเหตุนั้นนั่นเอง โดยความไม่แปลกกัน ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ญาณมีญาณเป็นอารมณ์'. คำว่า **หรือว่าในญาณตามที่กล่าวแล้ว** ความว่า ในอารมณ์มีอรรถเป็นต้น หรือว่า ในญาณแม้ทั้ง ๓. ในคำว่า **ด้วยอำนาจอารมณ์และกิจของตนเป็นต้น นี้** คือ กิจพร้อมกับอารมณ์ด้วยอรรถว่า 'เป็นไปพร้อมกับอารมณ์'. อีกอย่างหนึ่ง อารมณ์ด้วย กิจด้วย อันเป็นของของตนแห่งญาณนั้น ชื่อว่าอารมณ์และกิจของตน, อารมณ์และกิจของตนนั้นเป็นต้น ของธรรมเหล่าใด ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า มีอารมณ์และกิจของตนเป็นต้น, ด้วยอำนาจอารมณ์และกิจของตนเป็นต้นเหล่านั้น. อธิบายว่า ญาณอันเป็นไปอย่างกว้างขวางมีอาทิว่า 'ญาณนี้รับอารมณ์ชื่อนี้เป็นไป คือเป็นไปด้วยกิจชื่อนี้'. ด้วย **อาทิ**ศัพท์ท่านสงเคราะห์เอาลักษณะเป็นต้น.

คุณเตือนใจ วงษ์รักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๒๙. **ปเภทำ คจฺฉนฺตีติ** อเนกเภทภินฺเนสุ อตฺถาทีสุ ยาถาวโต ตัตเภทาวโพธนสมตฺถตำ อุปคจฺฉนฺติ.

๔๒๙. คำว่า **ย่อมถึงความแตกฉาน** คือ ปฏิสัมภิทาเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงความเป็นธรรมชาติสามารถหยั่งรู้ความแตกฉานนั้น ๆ ตามเป็นจริงในอรรถเป็นต้น อันแตกต่างโดยประเภทเป็นอเนก.

มหาสาวกานนฺติ อิทำ 'อธิคโม นาม อรหตฺตปตฺตี'ติ เยภุยฺเยน วุตฺตำ. เตเนว เสขภูมิยำ อานนฺทตฺเถรคฺคหณำ กตำ.

คำว่า (ปฏิสัมภิทา) **ของพระมหาสาวกทั้งหลาย** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้โดยมากว่า 'การบรรลุพระอรหัตชื่อว่า การบรรลุ'. เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ ท่านอาจารย์ทำศัพท์(ใช้ศัพท์)ว่า อานนทเถระในเสขภูมิ.

ปทตฺถโต คุหฺหำ **คณฺฐิปทำ,** อธิปฺปายโต คุหฺหำ **อตฺถปทำ. คตปจฺจาคติกภาเวนาติ** ภาวนานุโยค-**สหิตำ** คตำ ปจฺจาคตญฺจ เอตสฺสาติ คตปจฺจาคติโก โยคี, ตสฺส ภาเวน, ภาวนานุโยเคนาติ อตฺโถ. **อนุโลม-โคตฺรภูสมีปนฺติ** สงฺขารุเปกฺขาญาณ-มาห. ตญฺหิ มคฺควีถิยา สมีปำ.

บทที่เข้าใจยากโดยอรรถแห่งบทชื่อว่า **คัณฐีบท,** บทที่เข้าใจยากโดยการอธิบาย ชื่อว่า **อรรถบท.** คำว่า **โดยภาวะแห่งพระโยคาวจรผู้มีการ**(ท่องเที่ยว)**ไป ๆ มา ๆ** คือ พระโยคาวจร ชื่อว่าผู้มีการเที่ยวไปและการกลับมา ด้วยอรรถว่า พระโยคาวจรนั้น มีการเที่ยวไปและการกลับมา ประกอบด้วยภาวนานุโยค, โดยภาวะแห่งพระโยคาวจรผู้มีการไป ๆ มา ๆ นั้น, อธิบายว่า

คุณเดือนใจ วงษ์รักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โดยการตามประกอบ(บำเพ็ญ)ภาวนา. ท่านอาจารย์กล่าวถึงสังขารุเบกขาญาณ ว่า ซึ่ง(วิปัสสนา)ถึงขั้น**ใกล้อนุโลมญาณและโคตรภูญาณ.** ด้วยว่า สังขารุเบกขาญาณนั้น เป็นญาณใกล้ต่อมรรควิถี.

ธมฺมปเท ยมกวคฺโค **โอปมฺมวคฺโคติ** วทนฺติ. มูลปณฺณาเส ยมกวคฺโค **โอปมฺมวคฺโค** เอวาติ อปเร. **สุตปฏิภาณพหุลานนฺติ** พหุสฺสุตานํ อตฺถปฏิภาณญาณพหุลานํ.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ยมกวรรคในคัมภีร์ธรรมบท ชื่อว่า **โอปัมมวรรค.** อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ยมกวรรคในคัมภีร์(มัชฌิมนิกาย)มูลปัณณาสก์ ชื่อว่า **โอปัมมวรรค** เหมือนกัน. คำว่า **ผู้มากด้วยสุตะและปฏิภาณ** คือ ผู้เป็นพหูสูตมากด้วยอรรถปฏิภาณญาณ.

เสขผลสงฺขาตวิโมกฺขปริโยสาโน ภาวา **เสขผลวิโมกฺขนฺติกา.**

การบรรลุปฏิสัมภิทามีในที่สุดแห่งวิโมกข์ กล่าวคือผลของพระเสขะ ชื่อว่า **เสขผลวิโมกฺขนฺติกา** แปลว่า **มีในที่สุดแห่งวิโมกข์กล่าวคือผลของพระเสขะ.**

คุณเตือนใจ วงษ์รักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปญฺญาภูมิมูลสรีรววฏฺฐานกถา-วณฺณนา

๔๓๐. **อิมาย ปญฺญายาติ** โลกิยโลกุตฺตราย วิปสฺสนาปญฺญาย. **ภูมีติ** ทิฏฺฐิวิสุทฺธิอาทีนํ นามรูป-ลกฺขณววฏฺฐานาทิสฺส อุปปตฺติวิสยตฺตา วุตฺตํ. **อาทิ**-สทฺเทน อาหาราทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ.

๔๓๑. **รูปกฺขนฺโธ.** **ขนฺธ**-สทฺโท, วฏฺฏติ. นามรูปเมว ราสฏฺโฐ เจตฺถ โกฏฺฐาสฏฺโฐติปิ วตฺตุ

พรรณนากถาว่าด้วยการแยกแยะภูมิมูลและโครงร่างแห่งปัญญา

๔๓๐. คำว่า **แห่งปัญญานี้** ได้แก่ แห่งวิปัสสนาปัญญาที่เป็นโลกิยะและที่เป็นโลกุตระ. คำว่า **ภูมิ** ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะความที่วิสุทธิทั้งหลายมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นต้นมีความเกิดแห่งอาการมีการแยกแยะลักษณะแห่งนามรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์. ด้วย**อาทิ**ศัพท์ พึงเห็นการสงเคราะห์อาหารเป็นต้นเข้าด้วย.

๔๓๑. **รูปขันธ์.** ก็ในว่ารูปขันธ์นี้ **ขันธ**-ศัพท์มีความหมายว่า กอง, การจะกล่าวว่ามีความหมายว่า ส่วนดังนี้บ้างก็สมควร.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปกฺขนฺธกถาวณฺณนา

๔๓๒. **รูปฺปนลกฺขณนฺติ** พาหิรนฺทุริยานิปิ ปากฏภาเวน วิการาปตฺติสงฺขาตลกฺขณํ วุตฺตํ. เอเตน อรูปธมฺมานํ วิการโต เอตสฺส วิกาโร วิเสสิโต โหติ. เตเนว 'สีตาทีหี'ติ วุตฺตํ. สพฺพนฺตรํ เอกโต กตฺวา ราสฏฺจตํ ขนฺธสฺส ทสฺเสติ.

พรรณนากถาว่าด้วยรูปขันธ์

๔๓๒. ท่านอาจารย์กล่าวถึงลักษณะกล่าวคือ ความถึงอาการแปลกไปโดยภาวะที่ปรากฏแม้แห่งอินทรีย์ภายนอกว่า **รูปอันมีความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะ.** ด้วยคำนี้ อาการแปลกไปแห่งธรรมชาตินี้ย่อมเป็นอาการแปลกไปต่างจากอาการแปลกไปแห่งอรูปธรรมทั้งหลาย. เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวว่า 'เพราะวิโรธิปัจจัยทั้งหลาย มีเย็นเป็นต้น'. ท่านอาจารย์ทำการรวมธรรมชาตินั้นทั้งหมดเข้าด้วยกัน แสดงความที่ขันธ์ มีความหมายว่าเป็นกอง.

จตุธาตุววฏฺฐาเน ภูตานํ ปทฏฺฐานํ น วุตฺตนฺติ อาห 'ปทฏฺฐานโต ปนา'ติอาที.

ท่านอาจารย์มิได้กล่าวปทัฏฐานแห่งภูตรูปทั้งหลายไว้ในการกำหนดธาตุ ๔ เหตุนั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'แต่ว่าโดยปทัฏฐาน'.

จกฺขติ รูปิ ปสฺสติ วิภาเวตีติ **จกฺขุ.** สุณาตีติ **โสตํ.** ฆายตีติ **ฆานํ.** ชีวิตปฺปวตฺตินิมิตฺตสฺส อาหารชฺโฌหรณสฺส คหณินฺทฺริยานิมิตฺตาย **รโส** ชีวิตํ. ตํ อวฺหายตีติ **ชิวฺหา**

ธรรมชาติชื่อว่า จักษุ ด้วยอรรถว่า ย่อมเห็น คือย่อมเห็นรูป ได้แก่ ย่อมเห็นรูปอย่างแจ่มแจ้ง. ธรรมชาติ ชื่อว่า **โสตะ** ด้วยอรรถว่า ย่อมฟัง. ธรรมชาติชื่อว่า **ฆานะ** ด้วยอรรถว่า

นิรุตฺตินเยน. กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโย อุปฺปตฺติฏฺฐานนฺติ **กาโย.** วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ รูปหทยงฺคตภาวํ รูปยติ ปกาสิยตีติ **รูปํ.** สปฺปติ[๑] อุทาหริยตีติ **สทฺโท.** คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุ สูจยตีติ[๒] **คนฺโธ.** รสิยติ อสฺสาทิยตีติ **รโส.** อิตฺถิยา[๓] อินฺทฺริยํ **อิตฺถินฺทฺริยํ.** ตถา **ปุริสินฺทฺริยํ.** ชีวนฺติ เตนาติ ชีวิตํ, ตเทว อินฺทฺริยํ **ชีวิตินฺทฺริยํ.** หทย-สงฺขาตสฺส มโนวิญฺญาณกายสฺส นิสสยตตา หทยํ นิสสิตโวหาเรน ยถา กุนฺตา จรนฺตีติ ตเทว วตฺถูติ **หทยวตฺถุ.** โจปนกายภาวโต กาโย จ โส อธิปฺปายวิญฺญาปนโต วิญฺญตฺติ จาติ **กายวิญฺญตฺติ.** ตถา โจปนวาจา **วจีวิญฺญตฺติ.** อา สมนฺตโต กาสิยติ รูปกลาเป ปริจฺฉิชฺช ปกาสิยติ เอเตนาติ **อากาโส.**

ย่อมสูดกลิ่น. ธรรมชาติชื่อว่า **รส** คือ ชีวิต เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นใหญ่ในการรับการกลืนกินอาหารอันเป็นเหตุให้ชีวิตเป็นไปได้. ธรรมชาติชื่อว่า **ชิวหา** ตามนัยแห่งนิรุตติ ด้วยอรรถว่าย่อมเรียกร้องรส คือชีวิตนั้นมา. ธรรมชาติชื่อว่า **กาย** ด้วยอรรถว่าเป็นบ่อเกิดคือเป็นสถานที่เกิดของธรรมอันน่าเกลียดทั้งหลาย ได้แก่ สาสวธรรมทั้งหลาย. ธรรมชาติชื่อว่า **รูป** ด้วยอรรถว่ารูปที่ถึงอาการแปลกไปแห่งสี ย่อมแสดง คือย่อมประกาศภาวะที่อยู่ในหทัย. ธรรมชาติชื่อว่า **สัททะ** ด้วยอรรถว่า ย่อมเปล่งออก ย่อมเปล่งเสียงออกไป. ธรรมชาติชื่อว่า **คันธะ** ด้วยอรรถว่าย่อมบอกกลิ่น คือย่อมชี้บ่งวัตถุของตนไว้. ธรรมชาติชื่อว่า **รสะ** ด้วยอรรถว่าย่อมยินดี คือ ย่อมชอบใจ. อินทรีย์แห่งหญิง ชื่อว่า **อิตถินทรีย์.** ชื่อว่า

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. สพฺพตฺถ.

[๒] สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา. ๑/๑๕, สมฺโมหวิโนทนี. ๑/๕๘.

[๓] ปรมตฺถมญฺชุสา. อิตฺถิยา เอว.

วิสุทธิมรรคฎีกา ป-ท. ๓

ปรมตฺถโต สยं อวิชฺชมานตฺตา **ปุริสินทรีย์** ก็เหมือนกัน. ธรรมชาติ ธมฺมานं อวกาสมตฺตนฺติ **อากาโส,** ชื่อว่าชีวิต ด้วยอรรถว่า เป็นเครื่อง เตเนว 'อากาโส อญฺชโส โหตี'ติ เป็นอยู่แห่งสหชาตธรรมทั้งหลาย อินทรีย์ วุตฺตं. โส เอว นิสฺสตฺตฏฺเจน คือชีวิตนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **ชีวิตินทรีย์. ธาตุ.** นิปฺผนฺนรูปสฺส ลหุภูตสฺส ธรรมชาติ ชื่อว่า **หทยวัตถุ** ด้วยอรรถว่า ภาโว **รูปสฺส ลหุตา.** เอส หทัยนั้นนั่นแหละเป็นวัตถุ เพราะอรรถ นโย อิตฺตรทฺวเยปิ. ปรมं จโย ว่าเป็นที่เที่ยวไป เหมือนนกทั้งหลายบิน อุปฺปตฺติ **อุปจโย.** อปราปรं สมฺพนฺโธ ไปโดยโวหารว่าอาศัยหทัย เพราะเป็น ตติ[๑] ปวตฺตีติ **สนฺตติ.** ชิณฺณสฺส ที่อาศัยแห่งกาย(วัตถุ)คือมโนวิญญาณที่ ภาโว ชรา เอว วา **ชรตา.** อนิจฺจสฺส เรียกว่า หทัย. ธรรมชาติ ชื่อว่า ภาโว **อนิจฺจตา.** กพฬีกรณฏฺเจน **กายวิญญัติ** ด้วยอรรถว่า ชื่อว่า **กพฬิงฺกาโร** เอว อชฺโฌหริตพฺพตาย กายนั้นเพราะความเป็นกายที่เคลื่อนไหว **อาหาโร.** ด้วย ชื่อว่า เป็นวิญญัติเพราะให้รู้ความ ประสงค์ได้ด้วย. วาจาที่เคลื่อนไหว เหมือนอย่างนั้น ชื่อว่า **วจีวิญญัติ.** ธรรมชาติ ชื่อว่า **อากาสะ** ด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องส่องแสงทั่วคือโดยรอบ ได้แก่ เป็นเครื่องตัดรูปกลาปให้ส่งแสงผ่าน. ชื่อว่า **อากาสะ** ด้วยอรรถว่า เป็นเพียงช่องแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะตัวมันเองไม่มีอยู่โดยปรมัตถ์, เพราะเหตุนั้น

---

[๑] ปฺ. สมฺพนฺธา ตนฺติ.

นั่นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'อากาศ ย่อมเป็นสภาพตรง'. อากาศนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **ธาตุ** ด้วยอรรถว่าไม่ใช่สัตว์. ภาวะแห่งนิปผันนรูปที่เป็นสภาพเบา ชื่อว่า **รูปลหุตา.** นัยแม้ใน ๒ บทนอกนี้ ก็นัยนี้. การก่อขึ้น คือการเกิดขึ้นครั้งแรก ชื่อว่า **อุปจยะ.** ธรรมชาติ ชื่อว่า **สันตติ** ด้วยอรรถว่ามีความเกี่ยวเนื่องต่อ ๆ กันมา คือมีความเป็นไปสืบเนื่องกัน. ภาวะแห่งสภาพที่เก่าแก่ หรือความชรานั่นเอง ชื่อว่า **ชรตา.** ภาวะแห่งสิ่งที่ไม่เที่ยง ชื่อว่า **อนิจจตา.** ธรรมชาติ ชื่อว่า **กพฬิงการะ** ด้วยอรรถว่า ทำให้เป็นคำนั้นแหละ ชื่อว่า **อาหาร** เพราะความเป็นสภาพอันสัตว์พึงกลืนกิน.

๔๓๓. **ตตฺถาติ** เตสุ อุปาทายรูเปสุ. รูเป รูปสฺส วา อภิฆาโต รูปาภิฆาโต, ตสฺส อรโห จตุนฺนํ ภูตานํ ปสาโท, ปสาทตฺตํ ภาวปฺปธานตฺตนิทฺเทสสฺส ลกฺขณํ อสฺสาติ **รูปาภิฆาตารหภูตปฺปสาทลกฺขณา** ฯเปฯ **จกฺขุ** ปริปุณฺณาปริปุณฺณา-

๔๓๓. คำว่า **ตตฺถ** เท่ากับ เตสุ โยค อุปาทายรูเปสุ แปลว่า ในบรรดาอุปาทายรูปเหล่านั้น. ความกระทบที่รูป ชื่อว่า รูปาภิฆาตะ อีกอย่างหนึ่ง ความกระทบซึ่งรูปก็ชื่อว่า รูปาภิฆาตะ, ความใสแห่งภูตรูปทั้ง ๔ อันควรแก่การกระทบซึ่งรูปนั้น ย่อมมีความใส

ยตนตฺตภาวนิพฺพตฺตกสฺส กมฺมสฺส นิทานมตฺตภูตา กามตณฺหา รูปตณฺหา จ อตฺถโต ตทายตฺตภาวปตฺถนาปิ โหตีติ ทฏฺฐุกามตาทิโวหาเรน ทุติยนเย ตณฺหา วุตฺตา. ตตฺถ ทฏฺฐุกามตานิทานํ ยสฺส ตํ กมฺมสมุฏฺฐานํ เยสํ เตสํ ภูตานํ ปสาโทติ โยชนา. เอตฺถ จ พฺยาปารทสฺสนวเสน ปธโม อตฺโถ วุตฺโต, อินฺทฺริยกรณวิเสส-ทสฺสนวเสน ทุติโย. เอวํ สพฺพตฺถ.

(แห่งภูตรูปทั้ง ๔) เป็นลักษณะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาวะ(ที่ความใสแห่งภูตรูปอันควรกระทบรูปนั้น) เป็นประธานของจักษุนั้น เหตุนั้น จักษุนั้น ชื่อว่า **มีความใสแห่งภูตรูป อันควรแก่การกระทบรูปเป็นลักษณะ** อีกอย่างหนึ่ง มีความใสแห่งภูตรูปอันมีกรรมที่มีความใคร่จะเห็นเป็นต้นเหตุ เป็นสมุฏฐานเป็นลักษณะ กามตัณหา และรูปตัณหา อันเป็นต้นเหตุเป็นประมาณแห่งกรรมที่ให้บังเกิดอัตภาพมีอายตนะบริบูรณ์ และไม่บริบูรณ์ โดยความหมาย ก็คือความปรารถนาภพอันอาศัยอายตนะที่บริบูรณ์และไม่บริบูรณ์นั้น ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวตัณหาทั้งหลายไว้ในนัยที่ ๒ โดยโวหาร มีโวหารคือความต้องการเพื่อจะเห็นเป็น-ต้น. ในนัยที่ ๒ นั้น บัณฑิตพึงทราบโยชนา (วาจาประกอบความ)ว่า กรรมอันเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะเห็นย่อมมีแก่ภูตรูปใด ภูตรูปนั้น ชื่อว่า มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ ความใสแห่งมหาภูตรูป อันมีกรรมที่เป็นเหตุแห่ง

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อฉวายเป็นพุทธบูชา

ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะเห็นเหล่านั้นเหล่าใด. แต่ใน ๒ นัยนี้ ท่านอาจารย์กล่าวความหมายที่ ๑ ด้วยอำนาจเล็งเห็นความขวนขวาย ความหมายที่ ๒ ด้วยอำนาจการเล็งเห็นความต่างกันของการกระทำ(หน้าที่)แห่งอินทรีย์. ในบททั้งปวง ก็อย่างนี้.

รูเปสุ ปุคฺคลสฺส วิญฺญาณวีถิยา วา อาวิญฺฉนำ อากฑฺฒนำ รโส ยสฺส **อาวิญฺฉนรสำ.**

(จักษุมีการวนเวียนอยู่)**ในรูปทั้งหลาย** ได้แก่การเวียนมา คือการดึงมาแก่บุคคล หรือแก่วิญญาณวิถี เป็นรสแห่งจักษุใด จักษุนั้น ชื่อว่า **มีอันวนเวียนมา**(ในรูปทั้งหลาย)เป็นรส.

๔๓๔. **เกจิติ** มหาสงฺฆิกา. ปสาทนีเยสุ มหาภูเตสุ เอเกกาธิกตาย สมตาย จ ตนฺนิสฺสิตา ปสาทา จกฺขาทิภาเวน วิสิฏฺฐา ชายนฺตีติ เตสำ ลทฺธิ. เตนาห 'เตชาธิกานนฺ'ติ-อาที. **กาโย สพฺเพสนฺติ** สมานานำ สพฺเพสำ ภูตานำ ปสาโท กายติ อตฺโถ. อธิกตา สมตา เจตฺถ สตฺติโต ทฏฺฐพฺพา. ธมฺมโต ปน สพฺพตฺถ กลาเป ภูตานิ สมานิ

๔๓๔. คำว่า **อาจารย์บางพวก** ได้แก่ อาจารย์บางพวกในคณะมหาสังฆิกะทั้งหลาย. ลัทธิของอาจารย์เหล่านั้น (ย่อมมี)ว่า ความใสที่อาศัยจักษุนั้นเป็นธรรมชาติวิเศษ เกิดมีด้วยภาวะแห่งรูปมีจักษุเป็นต้น เพราะในมหาภูตรูปทั้งหลายอันทำให้เกิดความใส มหาภูตรูปแต่ละอย่างก็มีสิ่งที่มีความมากด้วยกัน และเพราะมีสิ่งที่มีความเสมอกัน. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำ

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอว. **สุตฺตํ อาหรถาติ** สาสเน นิกายนฺตริกานํ วาทตฺตา วุตฺตํ. **เตชาทีนํ คุเณหีติ** อาโลกาทิสหิตรูปาทีหิ. เอตฺถ จ 'เตโชคุโณ สทฺโท ปฐวีคุโณ คนฺโธ อาโปคุโณ รโส สมานานํ จตุนฺนํ คุโณ โผฏฺฐพฺโพ'ติ ปุริมวาทีนํ อธิปฺปาโย, ปจฺฉิมานํ ปน 'เตโชคุโณ รูปํ วิวรสงฺขาต-อากาสคุโณ สทฺโท วายุคุโณ คนฺโธ อาโปคุโณ รโส ปฐวีคุโณ โผฏฺฐพฺโพ'ติ.

มีอาทิว่า '(ความใสแห่งมหาภูตรูปทั้ง-หลาย)ที่มีเตโชมาก'. ในคำว่า **ความใสแห่งมหาภูตรูปทั้งปวงเป็นกาย** มีความว่า ความใสแห่งมหาภูตรูปทั้งปวงที่เสมอกันเป็นกาย. ก็ในคำนี้ พึงเห็นความมากและความเสมอกันแห่งมหาภูตรูปเหล่านั้นโดยความสามารถ. แต่ว่าโดยธรรมภูตรูป ในกลาปทั้งหมด เสมอกันทั้งนั้น. คำว่า **ขอให้พวกท่านชักพระสูตรมา** ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะความเป็นวาทะของอาจารย์ผู้อยู่ในนิกายถัดไป(นิกายอื่น)ในศาสนา. คำว่า (เพราะ)**ธาตุไฟเป็นต้นอันสิ่งที่เป็นคุณ**(มีรูปเป็นต้นต้องช่วยอนุเคราะห์) คือ อันสิ่งที่เป็นคุณทั้งหลายมีรูปที่ประกอบด้วยคุณ มีแสงสว่างเป็นต้นเป็นอาทิ (ต้องช่วยอนุเคราะห์). จริงอยู่ ในอธิการนี้มีอธิบายของอาจารย์ปุริมวาทีทั้งหลายว่า 'สัททะเป็นคุณแก่เตโชธาตุ คันธะ เป็นคุณแก่ปฐวีธาตุ รสะเป็นคุณแก่อาโปธาตุ โผฏฐัพพะเป็นคุณแก่ธาตุทั้ง ๔ ที่เสมอกัน'. แต่ของอาจารย์ปัจฉิมวาทีทั้งหลายมีอธิบายว่า 'รูปเป็นคุณแก่เตโชธาตุ สัททะ เป็นคุณ

แก่อากาศกล่าวคือช่องว่าง　ดันธะเป็นคุณแก่วาโยธาตุ　รสะ　เป็นคุณแก่อาโปธาตุ　โผฏฐัพพะ　เป็นคุณแก่ปฐวีธาตุ'.

รูปาทีหิ　อนุคฺคยฺหภาวโตติ อารมฺมณภาเวน เจว วิญฺญาณุปฺปตฺติยา อาโลกาทิสหการิภาเวน จ ยถารหํ อุปการิตพฺพโตติ อตฺโถ. กณาทาทโย ปน พาหิรติตฺถิยา 'รูปสทฺทคนฺธรส-โผฏฺฐพฺพสฺส วิเสสคุณา เตชอากาส-ปฐวีอาปา'ติ วทนฺติ, เตปิ สนฺธายาห 'อถาปิ วเทยฺยุน'ติอาที. **เตชาทิอธิเกสูติ** ทิสฺสนฺตตฺตอโย-ปิณฺฑาทีสุ. **อาทิ**-สทฺเทน วิวราธิเกสุ เภริอาทีสุ สทฺทสฺส ปฐวาทิอธิเกสุ ปุปฺผาทีสุ คนฺธาทีนญฺจ อธิกภาวํ สงฺคณฺหาติ. **เตชาทิอธิเกสูติ** จ อิทํ สาสนิกานํ มตํ สนฺธาย วทติ. เตนาห 'อิจฺเฉยฺยาม' อิจฺจาที. กณาทาทโย หิ 'อคฺคิอาทโย เตชาทิสภาวา ตานิ เอว วิสิฏฺฐานิ อินฺทฺริยานี'ติปิ วทนฺติ. **อวิเสเสปิ** ฯเปฯ **ภูตานนฺติ** ปฐวีอาทิภูตานํ

คำว่า **เพราะ**(ความที่ธาตุทั้งหลายมีธาตุไฟเป็นต้น)**อันสิ่งที่เป็นคุณมีรูปเป็นต้นต้องช่วยอนุเคราะห์** ความว่า เพราะ(ความที่ธาตุทั้งหลายมีธาตุไฟเป็นต้น) อันสิ่งที่เป็นคุณมีรูปเป็นต้นคอยอุปการะตามสมควร โดยความเป็นอารมณ์และ โดยความเป็นผู้ทำร่วมกันกับสิ่งที่เป็นคุณมีแสงสว่างเป็นต้นเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ. ส่วนพวกเดียรถีย์ภายนอก(พระศาสนา) มีอาจารย์กณาทะเป็นต้น กล่าวว่า 'เตโช-อากาสปฐวีและอาโปธาตุ เป็นคุณวิเศษของรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ'. ท่านอาจารย์หมายเอาอาจารย์แม้เหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'อาจารย์พวกนั้นจะพึงกล่าวแม้ต่อไปอีก'. คำว่า **ใน สัมภาระทั้งหลายที่ยิ่งด้วยเตโชธาตุเป็นต้น** ได้แก่ ในสัมภาระทั้งหลายมีก้อนเหล็กอันร้อนจัดเป็นต้น. ด้วย**อาทิ**ศัพท์ ท่าน

เอเกกสฺมึ ภูตนฺตรสญฺโญคาทิวิเสสภาเวปิ ยถา รูปรสาทโย อญฺญมญฺญํ วิสทิสา โหนฺตีติ อตฺโถ. **อญฺญสฺมินฺติ** กมฺมโต อญฺญสฺมึ วิเสสการเณ สหชาเต สติปิ.

อาจารย์สงเคราะห์ความที่สัททะยิ่งในเครื่องทำให้เกิดเสียงมีกลองเป็นต้น อันยิ่งด้วยช่องว่าง และความที่คุณชาติทั้ง-หลายมีคันธะเป็นต้นยิ่งในพฤกษชาติทั้ง-หลายมีดอกไม้เป็นต้น ยิ่งด้วยธาตุทั้งหลายมีปฐวีธาตุเป็นต้น. อนึ่ง คำว่า **ในสัมภาระทั้งหลายที่ยิ่งด้วยธาตุมีเตโชธาตุเป็นต้น** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวหมายถึงมติของเหล่าอาจารย์ในศาสนา. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ข้าพเจ้าทั้งหลาย พึงประสงค์เอา'. จริงอย่ พวกเดียรถีย์ภายนอกมีอาจารย์กณาทะเป็นต้น กล่าวไว้อีกว่า 'สภาวะแห่งธาตุมีเตโชธาตุเป็นต้น ก็คือสภาวะที่มีความร้อน มีไฟเป็นต้น อินทรีย์ทั้งหลายที่วิเศษ(กว่ากัน) ก็คือภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของปสาทรูป มีจักษุเป็นต้นเหล่านั้น'. คำว่า **รูปและรสเป็นต้นแห่งภูตรูปทั้งหลายในกลาปเดียวกัน แม้ไม่มีความวิเศษ** ความว่า รูปและรสเป็นต้นแห่งภูตรูปทั้งหลายมีปฐวีธาตุเป็นต้น ยังไม่เหมือนกันและกัน แม้ในความมีความวิเศษมีการประกอบกัน ในระหว่าง

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภูตรูปเป็นต้นในกลาปเดียวกัน ฉันใด. คำว่า **ในเมื่อเหตุแห่งความวิเศษอย่างอื่น** คือ แม้เมื่อมีเหตุแห่งความวิเศษที่เกิดร่วมกันอย่างอื่น จากกรรม.

กิมฺปนาติ 'ภูตวิเสเส อสติ กึ ปน จกฺขาทิวิเสสสฺส การณนฺ'ติ ปุจฺฉติ. การณํ ทสฺเสติ 'ยํ อญฺญมญฺญสฺสา'ติอาทินา. อถวา **กึ ปน ตำ ยำ อญฺญมญฺญสฺส อสาธารณนฺติ** ปุจฺฉายำ อญฺญมญฺญสฺส อสาธารณำ กิมฺปนาติ อตฺโถ. **กมฺมเมวา**ติอาทิ วิสฺสชฺชนำ. เอกำปิ หิ กมฺมำ อินฺทฺริยเภทปฏฺฐนาตณฺหา-เภทนิปฺผนฺนตาย จกฺขาทิวิเสสเหตุตฺตา อญฺญมญฺญสฺส อสาธารณนฺติ จ กมฺมวิเสโสติ จ วุจฺจติ. **สมานนฺติ** สมสตฺติกานำ. เอเตน 'ปรวาทิอธิกมำสาทิ-โกฏฺฐาสสนฺนิสฺสิเตสุปิ ปสาททสเกสุ ปสาทนิสฺสยานิ ภูตานิ อญฺญมญฺญำ สมสตฺติกาเนวา'ติ ทสฺสิตำ โหติ. โปราณาว **โปราณา** อฏฺฐกถาจริยา.

ด้วยคำว่า **ก็อะไร** (เป็นเหตุเล่า) ท่านอาจารย์ถามว่า 'เมื่อความวิเศษแห่งภูตรูปไม่มี ก็อะไรเล่าเป็นเหตุแห่งความวิเศษแห่งปสาทรูปมีจักษุเป็นต้น'. ท่านอาจารย์แสดงเหตุไว้ ด้วยคำมีอาทิว่า 'กรรมใดไม่ทั่วไปแก่กันและกัน'. อีกอย่างหนึ่ง ในคำถามว่า **ก็อะไรเล่ากรรมนั้นใด ไม่ทั่วไปแก่กันและกัน** ความว่า ก็อะไรเล่าไม่ทั่วไปแก่กันและกัน. คำมีอาทิว่า **กรรมนั่นเอง** เป็นคำวิสัชนา. จริงอยู่ กรรมแม้อย่างหนึ่งท่านเรียกว่า ไม่สาธารณะแก่กันและกันด้วย ว่าความวิเศษของกรรมด้วย เพราะกรรมนั้นเป็นเหตุแห่งความต่างกันแห่งปสาทรูปมีจักษุเป็นต้น โดยความเป็นกรรมอันสำเร็จ ด้วยความต่างกันแห่งอินทรีย์และความต่างกันแห่งความปรารถนาและตัณหา. คำว่า **เมื่อ(ภูตรูปทั้งหลาย)เสมอกัน** คือเมื่อภูตรูป

ทั้งหลาย มีกำลังเสมอกัน. ด้วยคำนี้ ย่อมเป็นอันท่านอาจารย์แสดงไว้ว่า 'ภูตรูปทั้งหลาย อันเป็นที่อาศัยแห่งปสาทรูปในปสาททสกะ(หมวด ๑๐ แห่งปสาทรูป) แม้ที่อาศัยโกฏฐาสแห่งภูตรูปมีเนื้ออันยิ่งด้วยธาตุดินเป็นต้น เป็นธรรมชาติมีกำลังเสมอกันและกันทีเดียว'. อาจารย์รุ่นเก่านั่นแหละ ชื่อว่า **พระโบราณาจารย์** ได้แก่ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย.

๔๓๕. อนลฺลีโน นิสฺสโย อสฺสาติ **อนลฺลีนนิสฺสโย,** รูปสทฺทสงฺขาโต วิสโย. คนฺธรสานำ นิสฺสยานิ ภูตานิ ฆานชิวฺหานิสฺสเยสุ ภูเตสุ อลฺลียนฺติ โผฏฺฐพฺพำ ภูตตฺตยตฺตา[๑] สยเมว กายนิสฺสเยสุ ภูเตสุ อลฺลีนำ โหติ. เตนาห 'นิสฺสยวเสน เจว สยญฺจา'ติ. **อตฺตโนติ** อินฺทฺริยานำ อธิกิจฺจำ วุตฺตำ. กณาทาทโย ปน 'จกฺขุ[๒] วินยนเตชวเสน คนฺธา ทูรฏฺฐมฺปิ วิสยำ สำยุชฺชิตฺวา คหณโต

๔๓๕. ที่อาศัยที่ไม่ติดกันมีอยู่แก่อารมณ์นี้ เหตุนั้น อารมณ์นี้ ชื่อว่า **มีที่อาศัยที่ไม่ติดกัน,** ได้แก่ อารมณ์กล่าวคือรูปและเสียง. ภูตรูปทั้งหลายที่อาศัยแห่งกลิ่นและรสย่อมติดอยู่ในภูตรูปทั้งหลายที่อาศัยของฆานะและชิวหา โผฏฐัพพะก็ย่อมเป็นอันติดอยู่ในภูตรูปที่อาศัยแห่งกายเสียเอง เพราะความที่โผฏฐัพพะนั้นเป็นภูตรูป ๓. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ด้วยอำนาจเป็นที่อาศัยและเป็นเองด้วย'.

---

[๑] สี. ภูตตฺตยตฺตา.

[๒] โป. จกฺขุวินย..., จกฺขุวิญฺญาณ...?

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมฺปตฺตวิสยคฺคาหกํ, ตถา โสตมฺปิ กเมน คนฺธา อตฺตนิ สมเวคสทฺทสฺส คหณโต'ติ วทนฺติ. ตถา สติ ทูราสนฺนทิสาทิววตฺถานํ รูปสทฺเทสุ น สิยา อินฺทฺริยปเทเส เอว คเหตพฺพโต คนฺธาทิ วิย. 'นนุ ทูรฏฺฐสฺส รชกาทิสทฺโท จิเรน สุยฺยตี'ติ ? สจฺจํ, ตมฺปน ปจฺฉิมานํเยว สทฺทานํ ปจุรตรภาเวน สมุปฺปตฺติโตติ คเหตพฺพํ.

ด้วยคำว่า **อตฺตโน**(ของตน) ท่านอาจารย์กล่าวถึงกิจอันยิ่ง(อธิกิจ)แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย. ส่วนเดียรถีย์ภายนอกมีอาจารย์กณาทะเป็นต้น กล่าวว่า 'จักษุรับอารมณ์ที่มาถึงตัวได้ เพราะเชื่อมโยงรับอารมณ์แม้อยู่ในที่ไกลจากกลิ่นได้ ด้วยอำนาจเดชแห่งจักขุวิญญาณเครื่องนำออก, แม้โสตะก็เหมือนอย่างนั้นรับอารมณ์ที่มาถึงตัวได้ เพราะรับเสียงที่มีกำลังเสมอกันในตนจากกลิ่นตามลำดับ'. เมื่อเป็นอย่างนั้น การกำหนดทิศที่ไกลและใกล้เป็นต้นไม่พึงมีในรูปและเสียง เพราะจะต้องถือเอาได้ที่ขอบเขตแห่งอินทรีย์เท่านั้น ดุจกลิ่นเป็นต้น. ถามว่า 'เสียงของช่าง มีช่างย้อมเป็นต้น อันบุคคลผู้อยู่ในที่ไกลย่อมได้ยินได้ช้า(อยู่นานจึงได้ยิน)ไม่ใช่หรือ' ตอบว่า จริง, ก็ข้อนั้น พึงถือว่า เพราะเกิดพร้อมกันโดยภาวะแห่งเสียงหลังนั่นเอง(ได้ยิน) ชัดเจนกว่า.

๔๓๖. อิทานิ ยถาวุตฺตานิ เอว อินฺทฺริยานิ เทสาทินา วิภาเวตุํ 'จกฺขุญฺเจตฺถา'ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ

๔๓๖. บัดนี้ เพื่อจะอธิบายอินทรีย์ทั้งหลายตามที่กล่าวแล้วนั่นเทียว ให้แจ่มแจ้งโดยปกิณกะมีที่ตั้งเป็นต้น

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จกฺขุ๋ สาธยมานำ ติฏฺฐตีติ สมฺพนฺโธ. **จ**-กาโร พฺยติเรกตฺโถ. เตน วุจฺจมานเมว วิเสสำ โชเตติ. **เอตฺถาติ** เอเตสุ อินฺทฺริเยสุ. **ยเทตำ มำสำ. สสมฺภารจกฺขุโนติ** มหาภูตาทิสมฺภาร-ยุตฺตมำสปิณฺฑิจกฺขุสฺส. **สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติเทเสติ** ยตฺถ อาทาเส วิย อภิมุเข ฐิตานำ ปฏิพิมฺพำ ปญฺญายติ, ตตฺถาติ อตฺโถ. **พฺยาเปตฺวาติ** เหฏฺฐูปริยโต พฺยาเปตฺวา. **อุตุจิตฺตาหาเรหีติ** ตำสมุฏฺฐิตรูปกลาเปหิ จกฺขุทสกนิสฺสิเตหิ. **อายุนาติ** สหชาตชีวิตินฺทฺริเยน. วตฺถุภาวำ ทฺวารภาวำ จกฺขุวิญฺญาณสฺเสว เสสตำทฺวาริกานำ ทฺวารภาวเมว. เตนาห 'ยถารหนฺ'ติ. **เอตนฺติ** จกฺขุสฺส อูกาสิรมตฺตตฺตำ.

ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ในปสาทรูป ๕ เหล่านี้จักษุ'. เชื่อมความว่า ตตฺถ จกฺขุ๋ สาธยมานำ ติฏฺฐติ แปลว่า ในปสาทรูปเหล่านั้น จักษุยังความเป็นวัตถุและทวารให้สำเร็จตั้งอยู่. **จ** อักษรมีพยัติเรกเป็นอรรถ. ด้วย จ ศัพท์นั้น ท่านอาจารย์ ย่อมยังความต่างกันที่กล่าวถึงอยู่นั่นเทียวให้สว่าง. คำว่า **เอตฺถ** เท่ากับ เอเตสุ โยค อินฺทฺริเยสุ แปลว่า ในอินทรีย์เหล่านี้. ชื่อว่า **นี้ใด** ได้แก่ เนื้อนี้ใด. คำว่า **แห่งสสัมภาร-จักษุ** (แห่งจักษุพร้อมทั้งสัมภาระ คือเครื่องประกอบ) คือ ของจักษุ คือก้อนเนื้อ อันประกอบด้วยสัมภาระ มีมหาภูตรูปเป็นต้น. คำว่า **สถาน** (ตำแหน่ง)**ที่เกิดแห่งทรวดทรงของร่างกาย** คือ ในที่ซึ่งมีรูปเปรียบ ปรากฏแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ตรงหน้าดุจรูปที่ปรากฏอยู่ในกระจกเงา. คำว่า **ซึมซาบ** คือ อาบเยื่อตาทั้งข้างล่างและข้างบน. คำว่า **อันฤดู จิต และอาหาร** คือ อันรูปกลาปที่ตั้งขึ้น แต่ฤดู จิต และอาหารนั้น อันอาศัยจักขุทสกะ(หมวด ๑๐ แห่งจักษุ). คำว่า **อันอายุ** ได้แก่ อัน

ชีวิตินทรีย์ที่เกิดร่วมกัน. จักขุปสาทนั้นยังความเป็นวัตถุ และความเป็นทวารให้สำเร็จแก่จักขุวิญญาณนั่นเทียว คือยังความเป็นทวารให้สำเร็จแก่วิถีจิตที่เป็นไปในทวารที่เหลือนั้น. เพราะเหตุนั้นท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ตามสมควร'. คำว่า **เอตํ** โยค จกฺขุสฺส อูกาสิรมตฺตตฺตํ แปลว่า พระธรรมเสนาบดีก็ได้กล่าว **คำนี้**ไว้ ได้แก่ ได้กล่าวความที่จักษุมีประมาณเท่าศีรษะเล็นไว้.

รูปานิ มนุปสฺสตีติ เอตฺถ มกาโร สนฺธิโช, มนูติ วา มนุสฺโส. อูกาสิรสมา สทิสา ยุตฺตา อุปมา เอตสฺสาติ **อูกาสิรสมูปมํ** จกฺขุํ. เอเตน คมฺภีรโต วิตฺถารโต จ ปมาณํ อเนกกลาปสมุทายญฺจ จกฺขุสฺส ทสฺเสติ. โย เจตฺถ กลาโป โทเสหิ อนุปหโต วิสยาภิมุโข จ ยตฺถ จ ปจุโร วิสโย ปฏิหญฺญติ, ตสฺมึ ปสาโท จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิสโย โหติ, นาญฺโญ. เอกสฺมึ ขเณ อนนฺตรปจฺจยนิยมโต พหุนฺนํ วิญฺญาณานํ อภาวา

ม อักษรในคำว่า **รูปานิ มนุปสฺสติ**(บุคคลย่อมเห็นรูปทั้งหลาย)นี้เกิดจากสนธิศัพท์. หรือคำว่า มนู ได้แก่มนุษย์. จักษุประสาท ชื่อว่า**เปรียบได้กับศีรษะเล็น** ด้วยอรรถว่า จักขุปสาทนี้ มีอุปมาเสมอกับศีรษะเล็น คือเช่นกับ ได้แก่เหมาะเท่ากับศีรษะเล็น. ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์แสดงประมาณและกลุ่มแห่งกลาปเป็นอเนกแห่งจักขุปสาท โดยลึกซึ้งและโดยพิสดาร. ก็ในจักษุปสาทนี้กลาปใด อันโทษทั้งหลายทำลายไม่ได้แล้ว เป็นสภาพมุ่งหน้าต่ออารมณ์ และในกลาปใด อารมณ์ที่

วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา.ป-ท.๓-๓

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกสฺส วิญฺญาณสฺส พฺยาปิตฺตา อนุปฺปตฺติโต จ. เอวํ เสสินฺทฺริเยสุปิ ทฏฺฐพฺพํ.

ชัดเจนกว่าย่อมถูกโทษทั้งหลายกระทบ, ความใสในกลาปนั้น ย่อมเป็นอารมณ์แห่งจักขุวิญญาณ หาใช่อย่างอื่นเป็นอารมณ์ไม่. ความใสอันเป็นอารมณ์แห่งจักขุวิญญาณนั้น ย่อมมีในขณะเดียวเพราะเป็นความนิยม(เพราะเป็นกฎอันแน่นอน) แห่งอนันตรปัจจัย และเพราะความซึบซาบเข้าไปถึง แห่งวิญญาณดวงเดียว โดยความไม่มีแห่งวิญญาณมากดวง, แม้ในอินทรีย์ที่เหลือก็พึงเห็นด้วยประการ อย่างนี้.

องฺคุลีเวธกํ องฺคุลียกํ.[๑]

กำไลที่นิ้วมือ ชื่อว่า **วงแหวน.**

อุปาทินฺนรูปนฺติ อปรวีอาโปโกฏฺฐาสคตํ สนฺธาย วุตฺตํ. น หิ อุปาทินฺนเตโชวายุโกฏฺฐาเสสุ กายปสาโท อตฺถิ.

คำว่า (ชื่อว่า) **อุปาทินนรูป** ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอากายอันไม่ใช่ปฐวีโกฏฐาสะ และอาโปโกฏฐาสะ. จริงอยู่ กายประสาทย่อมไม่มีในเตโชโกฏฐาสะและวาโยโกฏฐาสะอันเป็นอุปาทินนรูป(รูปมีวิญญาณครอง).

วมฺมิกาติอาทิมฺหิ อนิจฺจาทิอาการคาหนิมิตฺตํ อุทฺธุมาตาทึ มุญฺจิตฺวา

ในคำมีอาทิว่า **จอมปลวก** ท่านอาจารย์กล่าวถึงจักษุว่าละซากศพ มี

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. องฺคุลิวลยกํ.

นิจฺจสุภาทิอาการคาหนิมิตฺตสมุฏฺฐาเน อภิรตี กตฺวา วมฺมิกาทิวิสมฏฺฐาน-นินฺนอหิสทิสํ วุตฺตํ. สทฺทสวนตฺถาย ทฺวารวาตปานาทิวิวรนินฺนํ โสตํ อุทเก พิลนินฺนกุมฺภีลสทิสํ. วายุนา คนฺธากฑฺฒนตฺถํ อากาสนินฺนํ ฆานํ ตนฺนินฺนปกฺขิสทิสํ. คาเม อาหาร-รสนินฺนา ชิวฺหา ตนฺนินฺนสุนขสทิสา. สุขสมฺผสฺเสสุ อตฺถรณาทีสุ วิชฺชมาเนสุปิ อิตฺถีสรีราทิอุปาทินฺน-กายสมฺผสฺสนินฺโน กาโย อามกสุสาน-นินฺนสิงฺคาลสทิโส วุตฺโต. สตฺตา หิ อญฺญอุปาทินฺนกํ อลพฺภมานา อตฺตโน หตฺถตลาทีสุ สีสาทึ กตฺวา สยนฺติ, ตทฺทิวาริกชวนาทีนิ วเสน เจเตสํ วิสมนินฺนตาทโย วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา.

ซากศพที่ขึ้นอืดเป็นต้น อันมีการถืออาการแห่งไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นนิมิต แล้วทำความยินดีในสถานที่ที่ตั้งขึ้นเสมอกัน มีการถือเอาอาการมีความเที่ยงและความงามเป็นต้นเป็นนิมิต เป็นเช่นกับงูที่คอยโน้มไปหาที่อยู่อันไม่เสมอกัน มีจอมปลวกเป็นต้น. กล่าวถึงโสตะที่คอยโน้มไปหาช่องว่างมีประตูและหน้าต่างเป็นต้น เพื่อต้องการฟังเสียงว่า เป็นเช่นกับจระเข้ที่โน้มไปหาโพรงในน้ำ. กล่าวถึงฆานะที่คอยโน้มไปหาอากาศเพื่อการคร่าเอากลิ่นมาตามลม ว่าเป็นเช่นกับนกที่คอยโน้มไปหาอากาศนั้น. กล่าวถึงชิวหาที่คอยโน้มไปหารสอาหารในบ้าน ว่าเป็นเช่นกับสุนัขที่คอยโน้มไปหารสอาหารนั้น. กล่าวถึง กายที่คอยโน้มไปหาการสัมผัสกับอุปาทินนกาย (กายที่มีใจครอง) มีร่างกายหญิงเป็นต้น แม้ในเมื่อมีเครื่องลาดเป็นต้นที่มีการสัมผัสสบาย ว่าเป็นเช่นกับสุนัขจิ้งจอกที่คอยโน้มไปหาป่าช้าผีดิบ. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายเมื่อไม่ได้อุปาทินนกรูปอื่น ก็นอนเอา

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อวัยวะมีศีรษะเป็นต้นไว้บนอวัยวะทั้งหลาย มีฝ่ามือเป็นต้นของตน. ความที่สภาวะทั้งหลายมีความที่งูเป็นต้นเหล่านี้เป็นผู้คอยโน้มไปหาที่ที่ไม่เสมอกัน บัณฑิตพึงเห็นว่าท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจชวนะทั้งหลายมีชวนะที่เป็นไปในทวารนั้นเป็นต้น.

๔๓๗. จกฺขุมฺหิ ปฏิหนนํ จกฺขุสฺส วา ปฏิหนนํ ปฏิหญฺญมานํ ตํ ลกฺขณมสฺสาติ **จกฺขุปฏิหนนลกฺขณํ.** รูปาทีนญฺเจตํ ยถาสกํ วิญฺญาณา-รมฺมณตฺตํ วินา อญฺญสฺส สภาวสฺส อภาวา อินฺทฺริยฆฏฺฏนวิสยภาวโคจร-ภาวา เอว ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานาการา วุตฺตา. ยถา เจตํ รูปํ **จตุมหาภูตปทฏฺฐานนฺ.**

๔๓๗. การกระทบที่จักษุ หรือการกระทบซึ่งจักษุ อันรูปกระทบอยู่ การกระทบนั้นเป็นลักษณะแห่งรูปนั้น เหตุนั้นรูปนั้นจึงชื่อว่า **มีอันกระทบจักษุเป็นลักษณะ.** ก็การกระทบอินทรีย์ ความเป็นวิสัยแห่งอินทรีย์ และความเป็นโคจรแห่งอินทรีย์ทั้งหลายนั่นแหละ ท่านกล่าวว่าเป็นอาการคือลักษณะ รส และปัจจุปัฏฐาน เพราะเว้นความที่โคจรรูปทั้งหลายมีรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์แห่งวิญญาณตามที่เป็น(หน้าที่)ของตนเสียสภาวะอื่นก็ไม่มี. ก็แล ข้อที่รูปนี้**มีมหาภูตรูปสี่เป็นปทัฏฐาน** ฉันใด (อุปาทายรูป แม้ทั้งปวงก็เป็น ฉันนั้น).

๔๓๘. ภวติ เอเตน อิตฺถีติ สทฺโทติ ภาโว, อิตฺถิยา ภาโว

๔๓๘. เสียงว่า หญิง ย่อมมีด้วยสภาพนั่น เหตุนั้น สภาพนั่นชื่อว่า

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ลกฺขณมสฺส **อิตฺถีภาวลกฺขณํ** ภาวะ, ภาวะแห่งหญิงเป็นลักษณะแห่ง
อวิสทหตฺถนิมฺมสฺสุตาทิ **อิตฺถีลิงฺคํ** อิตถินทรีย์นั้น เหตุนั้นอิตถินทรีย์นั้น
ลีนอิตฺถิตํ คมยตีติ กตฺวา. **ชื่อว่า มีภาวะแห่งหญิงเป็นลักษณะ**
อวิสทหสิตลฬิตาทิโน อธิปฺปายชานนสฺส ความเป็นผู้มีมือไม่กระด้างและความเป็นผู้
จ นิมิตฺตตาย **อิตฺถีนิมิตฺตํ** นาม. ไม่มีหนวดเป็นต้น ชื่อว่า **อิตถีลิงคะ**
สุปฺปกปฺปาสมุสลาทิกิริยา[๑] **อิตฺถีกุตฺตํ** (เพศหญิง) เพราะทำอธิบายว่า ดำเนิน
นาม. นิวาสเกสพนฺธนาทิวิสิฏฺโฐ ไปสู่ความเป็นหญิงผู้เหนียมอาย. ชื่อว่า
สมุทายโต คเหตพฺโพ เวโส **นิมิตหญิง** เพราะความเป็นนิมิตแห่ง
อิตฺถากปฺโป นาม. อิมินา นเยน ความเป็นผู้หัวเราะ ความเป็นผู้ร้องรำ
ปุริสลิงฺคาทีนิปิ เวทิตพฺพานิ. อิมานิ ทำเพลงอันไม่กระด้างด้วย แห่งการรู้
จ ลิงฺคาทีนิ ยสฺมา เยภุยฺเยน ความประสงค์(ว่าเป็นหญิง)ด้วย. กิริยา
ภาวทฺวยสหิเต เอว สนฺตาเน มีการเล่นด้วยกระด้ง ฝ้าย และสาก
กมฺมาทินา สมุปฺปชฺชนฺติ, น เป็นต้น ชื่อว่า **กิริยาหญิง.** เพศ(คือ
เกวลานิ ตสฺมา ภาวทฺวยํ เตสํ รูปร่างที่ให้รู้ว่าเป็นหญิง)ที่จะพึงถือเอา
กรณภาวปจฺจุปฏฺฐานนฺติ ปริยายโต ตามปริมาณอันพิเศษมีการแต่งตัวและ
วุตฺตํ, ตถา อินฺทฺริยนฺติ จ. น หิ การผูกผมเป็นต้น ชื่อว่า **อากัปหญิง.**
ตํ กสฺสจิ ปจฺจโย โหติ, ตํ แม้เพศชายเป็นต้น ก็พึงทราบตามนัยนี้.
ปน กลาปนฺตเร มหาภูตนิสฺสยโต ก็เพศเป็นต้นเหล่านี้ เพราะเหตุที่ โดย
กายปฺปสาเทน ธิโตกาเส ธิตนฺติ ตํ มากเกิดพร้อมด้วยกรรมเป็นต้นในสันดาน
ปกฺกเตเล เภสชฺชกฏฺฐานํ วิย อันประกอบด้วยภาวะทั้ง ๒ ทีเดียว
กายภาวทสกานํ ปรมตฺถโต หาใช่เพศเป็นต้นทั้งหมดเกิดขึ้นพร้อมกัน

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. สุปฺปกมุสลาทีหิ กีฬา.

วิชฺชมานานมฺปิ เทสเภทำ วิภาคโต ไม่ ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวถึง
วิญฺญาเปตุ๋ อสกฺกุเณยฺยโตกาเส จิตนฺติ ภาวะทั้ง ๒ แห่งเพศเป็นต้นเหล่านั้นไว้
วา วตฺตพฺพตฺตำ นาปชฺชติ. อิมินา โดยปริยายว่า **มีภาวะ คือการทำเป็น**
นเยน รูปรสาทีนมฺปิ เอกสฺส **ปัจจุปัฏฐาน** และกล่าวว่า อินทรีย์ก็
'จิโตกาเส จิตน'ติอาทินา น เหมือนอย่างนั้น. ก็ภาวะทั้ง ๒ นั้น
วตฺตพฺพตนฺติ ทสฺสนาปเทเสน ย่อมไม่เป็นปัจจัยแก่ใคร ๆ. อนึ่ง ภาวะ
ทสฺเสตุมาห 'รูปรสาทโย วิย ทั้ง ๒ นั้น ย่อมไม่ถึงความเป็นสิ่งที่จะต้อง
อญฺญมญฺญน'ติ. น หิ รูเป รโส กล่าวว่า **ตั้งอยู่ในโอกาสที่กายประสาท**
อตฺถิ, ยทิ สิยา รูปคฺคหเณเนว **ตั้งอยู่** โดยเป็นที่อาศัยแห่งมหาภูตรูป
คหณำ คจฺเฉยฺย. ขณมตฺตฏฺฐายิโนปิ ในระหว่างแห่งกลาป หรือตั้งอยู่ในโอกาส
กมฺมชรูปสฺส ยถา อุปฺปตฺติยา ที่ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อให้รู้ชัดถึงความต่าง
กมฺมำ ปจฺจโย, ตถา ฐิติยาปิ เกนจิ แห่งที่ตั้งของกายทสกะ และภาวทสกะ
ปจฺจเยน ภวิตพฺพำ. แม้มีอยู่ โดยปรมัตถ์ โดยการจำแนก
ได้ดุจที่ตั้งแห่งเภสัชในน้ำมันที่เดี่ยวแล้ว
นั้น. โดยนัยนี้ เพื่อแสดงตามเหตุผล
แห่งความเห็นว่า ย่อมไม่ถึงความที่
กายทสกะ และภาวทสกะหนึ่ง แม้
แห่งโคจรรูปทั้งหลายมีรูปและรสเป็นต้น
เป็นสิ่งที่จะต้องกล่าวโดยนัยว่า 'ตั้งอยู่
ในโอกาสที่กายประสาทนั้นตั้งอยู่' ท่าน
อาจารย์จึงได้กล่าวว่า '(ความปะปน)
กันและกัน(ก็ไม่มี) ดุจรูปกับรสเป็นต้น
ฉะนั้น'. ด้วยว่า รสย่อมไม่มีในรูป

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ถ้าว่า รสพึงมีในรูปได้ไซร้ ก็จะถึงการถือเอาด้วยการถือรูปทีเดียว. กรรมย่อมเป็นปัจจัยแก่ความเกิดขึ้นแห่งกรรมชรูป แม้มีปรกติตั้งอยู่เพียงชั่วขณะ ฉันใด อันปัจจัยบางอย่างก็พึงมีแม้แก่ความดำรงอยู่แห่งกรรมชรูป แม้ที่ตั้งอยู่เพียงขณะ ฉันนั้น.

๔๓๙. ชนกปจฺจยสฺส นฏฺฐตฺตา สมนนฺตราทีนีติ จิตฺเตน สมุปฺปนฺนสฺส จิตฺตสฺส วิยาติ อาห 'สหชรูปานุปาลนนฺ'ติ.[๑] อุตุชาทีนนฺ ปน ชนกปจฺจยสฺส จิตฺตฺตา ชีวิตินฺทฺริเยน กิจฺจนฺ นตฺถีติ ทฏฺฐพฺพนฺ. 'กึ ปน สมุปฺปนฺนนฺ รูปนฺ อนุปาลเก อสติ จิตฺตนฺ อปฺปตฺวา อนนฺตรา วินสฺสตี'ติ ? วินสฺสติ. อปิตุ อนุปาลเก อสติ น อุปฺปชฺชตีติ ทฏฺฐพฺพนฺ. กมฺปเนตนฺ อุปฺปนฺนสฺส อนุปาลนนฺ นาม, ยทิ วิเสสาธานนฺ ตทภาวนฺ ตทุปฺปตฺติ เอว, ยทิ กสฺสจิ วิเสสสฺส อกรณนฺ ตทา อการณนฺ สิยา. น หิ วิเสสนฺ

๔๓๙. เพราะความที่ชนกปัจจัย (ปัจจัยผู้ให้เกิด)สูญไป จึงมีสมนันตร-ปัจจัยเป็นต้น เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงทำความอธิบายว่า ดุจความที่จิต ที่เกิดพร้อมด้วยจิตดับไป จึงมีชีวิตินทรีย์ฉะนั้น แล้วกล่าวว่า 'ก็(ชีวิตินทรีย์)มีการตามรักษาสหชรูปไว้เป็นลักษณะ'. แต่พึงเห็นว่า กิจด้วยชีวิตินทรีย์ย่อมไม่มีแก่รูปทั้งหลาย มีอุตุชรูปเป็นต้น เพราะความที่ชนกปัจจัยยังดำรงอยู่. ถามว่า 'ก็รูปที่เกิดร่วมกัน เมื่อไม่มีปัจจัยผู้ตามเลี้ยงไม่ถึงความตั้งอยู่ได้ ย่อมสูญไปในระหว่างหรือ' เฉลยว่า ย่อมสูญไป. พึงเห็นว่า ทารกไม่มีบิดา เมื่อไม่มีผู้ตาม

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. สหชรูปานุปาลนลกฺขณนิทฺเทส.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อกุพฺพตาการณํ ภวิตุ อรหติ เลี้ยงดู ย่อมไม่เกิดได้. หากมีคำถามว่า อติปฺปสงฺคโตติ เจ ? น สพฺพตฺถ ก็ชื่อว่า การตามเลี้ยงดูสหชรูปที่เกิดขึ้น ปจฺจยานํ วิเสสาธานเมว ปจฺจยตฺตํ นี้ คืออะไร. คือ ถ้าว่า ความเป็น อปิตุ ยถุปฺปนฺนํ สภาวสฺส ปัจจัยอันเป็นเครื่องรองรับ ความพิเศษ อปตมานปฺปวตฺตนมฺปิ ติทณฺฑกสฺส วิย คือภาวะแห่งการตามรักษานั้น เป็น อญฺญมญฺญํ อุปกาโรติ สกฺกา วตฺตุ. การเกิดแห่งสหชรูปนั้นนั่นแหละ ถ้าว่า เตเนว อุทกุปฺปโลปมา วุตฺตา. ความเป็นปัจจัยไม่มีการทำความพิเศษ อะไร ไม่พึงเป็นเหตุ ในกาลนั้นไซร้ ความเป็นปัจจัยอันมีความพิเศษ ย่อม ไม่เหมาะ เพื่อจะเป็นเหตุแห่งการไม่ทำ เพราะมีความเกี่ยวข้องกันอย่างยิ่ง มิใช่ หรือ ? เฉลยว่า ใคร ๆ ไม่ควรที่จะ กล่าวว่า ความเป็นปัจจัย อันเป็น เครื่องรองรับความพิเศษเท่านั้น ไม่มี พ่อตามที่เกิดขึ้นแห่งปัจจัยทั้งหลายในที่ ทั้งปวง แล้วแม้มีความเป็นไปไม่ยัง สภาวะให้ตกไป ย่อมเป็นอุปการะซึ่งกัน และกัน ดุจความเป็นอุปการะซึ่งกันและ กันแห่งไม้ ๓ ท่อน. เพราะเหตุนั้น นั่นเทียว ท่านอาจารย์จึงกล่าวอุปมา เหมือนดอกบัวในน้ำ.

อนุปาลนลกฺขณาทิมฺหีติ อาทิ- ด้วย**อาทิ**ศัพท์ในคำว่า **อนุปาลน-**
สทฺเทน ปวตฺตนรสาทิเมว สงฺคณฺหาติ. **ลกฺขณาทิมฺหิ** (แม้เมื่อการทำหน้าที่มีการ

อตฺถิกฺขเณเยวาติ อนุปาเลตพฺพานํ ริติกฺขเณ เอว. **อุปฺปลาทีนีติ** อิทํ ภินฺนกลาปคตานัปิ จิตฺตยา อุปการกตฺต-นิทสฺสนํ. เอเตน 'ชีวิตินฺทฺริยํ ภินฺนกลาปคตจตุสนฺตติรูปานมฺปิ จิตฺตยา การณนฺ'ติ ทสฺเสติ. อิตรถา วินฏฺฐจกฺขุกสฺสาปิ กมฺมปตฺตโตว จกฺขุปฺปตฺติปฺปสงฺโค สิยา อุปฺปชฺชิตฺวา จิตจกฺขุทสกโต เอว, กมฺมาทิปฺปจฺจโย ปวตฺเต จกฺขุทสกนฺตรุปฺปตฺติยา ปจฺจโย โหติ, เอวํ อิตรกมฺมเชสุปิ ทฏฺฐพฺพํ. **ตสฺส ตสฺสาติ** ปวตฺตนสฺส จปนสฺส จ.

ตามรักษาเป็นลักษณะเป็นต้น) ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์ ปกิณกะมีชีวิตินทรีย์อันมีการยังสหชาตรูปเหล่านั้นให้เป็นไปเป็นกิจเป็นต้นนั่นเทียว. คำว่า **ในขณะที่มีอยู่แห่งสหชรูปเท่านั้น** คือ ในขณะแห่งการตั้งอยู่ของสหชรูปทั้งหลายอันตนพึงตามเลี้ยงดูอยู่นั่นเอง. คำว่า **ไม้น้ำทั้งหลาย มีอุบลเป็นต้น** นี้ เป็นคำแสดงไขแม้ความที่สหชรูปที่อยู่ในกลาปที่ต่างกัน เป็นอุปการะต่อความตั้งอยู่. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงแสดงว่า 'ชีวิตินทรีย์เป็นเหตุแห่งความตั้งอยู่แม้ของสันตติรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในกลาปที่ต่างกัน'. เมื่อถือเอาเนื้อความว่าโดยประการนอกนี้ ความเกี่ยวข้องแห่งการเกิดจักษุ เพราะความที่แม้สหชรูปที่มีจักษุที่หายไปแล้วถึงความเป็นกรรม พึงมีโดยจักขุทสกะที่เกิดแล้วดำรงอยู่, ปัจจัยมีกรรมเป็นต้นย่อมเป็นปัจจัยต่อการเกิดขึ้นระหว่างจักขุ-ทสกะในปวัตติกาล. แม้ในกรรมชรูปนอกนี้ ก็พึงเห็นอย่างนี้. คำว่า **ตสฺส ตสฺส** (ยังกิจนั้น ๆ) โยค ปวตฺตนสฺส

รปนสฺส จ แปลว่า (เพราะ)ยังความเป็นไป และการตั้งอยู่นั้น ๆ (ให้สำเร็จ).

๔๔๐. นิสฺสยตฺตํ ลกฺขณํ อสฺสาติ **นิสฺสยลกฺขณํ. อุพฺพาหนํ** อตฺตนิ อาโรเปตฺวา วิยูหนํ.

๔๔๐. ความเป็นที่อาศัยเป็นลักษณะแห่งหทยวัตถุนั้น เหตุนั้น หทัยวัตถุนั้น ชื่อว่า **มีความเป็นที่อาศัยเป็นลักษณะ.** การยกขึ้นไว้ในตนแล้วนำออกไป ชื่อว่า **อุพพาหนะ** (การแบกไว้).

๔๔๑. อภิกฺกมาทีนํ สพฺพกาย-กมฺมานํ ปวตฺตกํ จิตฺตํ สมุฏฺฐานํ ยสฺสา ตสฺสา วาโยธาตุยา ยํ สหชรูปกายสฺส สนฺถมฺภนสนฺธารณจลนํ, ตสฺส ปจฺจยภูโต อาการวิเสโส **กายวิญฺญตฺติ** นามาติ โยชนา. วาโยธาตุอธิกตาย เจตฺถ กลาเป วาโยธาตุโวหาโร กโต วิญฺญตฺติยา จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายรูปตฺตา. **ปฐวีธาตุยา ฯเปฯ อาการวิกาโรติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโย. **อธิปฺปายปฺ-ปกาสนรสาติ** เอเตน 'อธิปฺปายปฺ-ปกาสนรหิเตสุ พหิทฺธา อุตุชรูปจลนาทีสุ วิญฺญตฺติ นาม นตฺถี'ติ ทสฺเสติ.

๔๔๑. มีวาจาประกอบความว่า จิตอันยังกายกรรมทุกอย่างมีการก้าวไปเป็นต้นให้เป็นไป เป็นสมุฏฐานของวาโยธาตุใด การที่วาโยธาตุนั้นเป็นตัวค้ำจุน ทรงไว้และเคลื่อนไหวซึ่งรูปกายที่เกิดร่วมกัน อันใด ความต่างแห่งอาการอันเป็นปัจจัยแก่การค้ำจุน การทรงไว้และการเคลื่อนไหวนั้น ชื่อว่า **กาย-วิญญัติ.** ก็ในกายวิญญัตินี้ ท่านอาจารย์ทำ(ใช้)โวหารว่า วาโยธาตุในกลาป เพราะความที่กลาปเป็นธรรมชาติยิ่งไปด้วยวาโยธาตุ เพราะความที่แห่งวิญญัติเป็นอุปาทายรูปแก่มหาภูตรูปทั้ง ๔. แม้ในคำว่า **ความเปลี่ยนแปลงแห่ง**

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมา 'อธิปฺปายวิญฺญาปนโต วิญฺญตฺตี'ติ อยเมว สทฺทตฺโถ. เอตฺถ อพฺยาภิจาโรติ ทฏฺฐพฺพํ. เอส นโย วจีวิญฺญตฺติยมฺปิ. **จลิเตหีติ** สนฺตรุปฺปนฺเนหิ. เทสนฺตรุปฺปตฺตึ วินา เกสญฺจิ ธมฺมานํ จลนํ นาม นตฺถิ.

อาการที่เป็นปัจจัยแห่งความกระทบกันของอุปาทินนรูปแห่งปฐวีธาตุ (อันมีจิตที่ยังความเปล่งวาจาให้เป็นไปเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่า วจีวิญญัติ) นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. ด้วยคำว่า **มีอันประกาศความประสงค์เป็นรส** นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า 'ชื่อว่า วิญญัติในความไหวทั้งหลาย มีความไหวแห่งอุตุชรูปเป็นต้นในภายนอก อันเว้นจากการประกาศความประสงค์เสียแล้ว ย่อมไม่มี'. เพราะเหตุนั้น จึงมีอรรถแห่งศัพท์ดังนี้ว่า 'ชื่อว่า วิญญัติ เพราะให้รู้ความประสงค์'. ในอรรถแห่งศัพท์ นี้พึงเห็นว่าเป็นอรรถที่ไม่เปลี่ยนแปลง(เป็นอย่างอื่น). แม้ในวจีวิญญัติก็นัยนี้. คำว่า (ด้วยจิตตชรูป) **ที่ไหว** คือด้วย(จิตตชรูป)ที่เกิดขึ้นภายใน. ชื่อว่า ความหวั่นไหวของธรรมทั้งหลายบางอย่าง เว้นการเกิดขึ้นในระหว่างสถานที่ตั้งเสียแล้ว ย่อมไม่มี.

วจีโฆสสฺส ปฏฺฐานาติ เอเตน ปฐวีธาตุยา **เหตุภาวปจฺจุ-**อวาจกสทฺทนิมิตฺตาย อาการวิการสฺส

ด้วยคำว่า **มีความเป็นเหตุแห่งการเปล่งคำพูดเป็นปัจจุปัฏฐาน** นี้ ท่านอาจารย์ปฏิเสธความที่แห่งความเปลี่ยน

วจีวิญฺญตฺติตำ ปฏิกฺขิปติ. **ยถา หิ** ฯเปฯ **วิญฺญายตีติ** เอเตน 'วิญฺญตฺติทฺวยำ จกฺขุวิญฺเญยฺยำ อนุมานเมวา'ติ ปริกปฺปิตตฺตา น มโนทฺวาริกชวเนหิ ทสฺเสติ.

คำว่า **เหมือนอย่างว่าบุคคลเห็นเครื่องหมาย(บ่อ)น้ำ** (มีรูปไม้ที่ทำเป็น)**หัววัวที่เขายกขึ้นผูกไว้**(ที่ปลายคันโพง)**ในป่า ก็รู้ได้ว่าน้ำมีอยู่ที่นั้น ฉันใด** นี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า 'วิญญัติทั้ง ๒ มิใช่อันจักษุจะพึงรู้ได้ เป็นเพียงอนุมานด้วยชวนจิตที่เป็นไปในมโนทวารเท่านั้น เพราะวิญญัติทั้ง ๒ นั้น เป็นธรรมชาติอันท่านกำหนดไว้แล้ว'.

๔๔๒. รูปานิ ปริจฺฉินฺทติ, รูปปริจฺเฉทมตฺตำ ลกฺขณำ เอติสฺสาติ **รูปปริจฺเฉทลกฺขณา.** อสมฺผุฏฺฐภาโว นามรูเปหิ อพฺยาปิตภาโว เอวเมติสฺสา รูปำ อุปาทาย ปญฺญตฺติตำ[๑] ทีเปตุำ **รูปปริจฺเฉทลกฺขณาทิกำ** วุตฺตำ, ตญฺจ ปรปริกปฺปิตสจฺจนิมิตฺตพฺยาปิตปฏิกฺเขปาย. เตนาห 'ปริจฺฉินฺนรูปปทฏฺฐานา'ติ. เอวำ เสสกปฺปิตรูเปสุ ปญฺญาตพฺพำ. อากาสปริจฺฉินฺนรูปำ อุปาทาย

๔๔๒. อากาศธาตุ ย่อมตัดตอนรูปทั้งหลาย, ลักษณะที่เป็นเพียงการตัดตอนรูปย่อมมีแก่อากาศธาตุนี้ เหตุนั้น อากาศธาตุนี้ จึงชื่อว่า **มีการตัดตอนรูปเป็นลักษณะ.** ภาวะที่อากาศธาตุอันภูตรูปไม่ถูกต้องแล้ว คือภาวะที่อากาศธาตุ อันนามรูปทั้งหลายไม่ซึมซาบแล้วนั่นแหละมีอยู่ เพื่อแสดงความที่อากาศธาตุนี้เป็นบัญญัติเพราะอาศัยรูปอย่างนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำ **เป็นต้นว่า มีการ**

---

[๑] โป. ปญฺญตฺตตำ.

สทิสววตฺถานนฺติ อาห 'ยายา'ติอาที. **ตัดตอนรูปเป็นลักษณะ,** อนึ่ง คำนั้น ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพื่อห้ามภาวะที่นิมิต คือสัจจะที่คนอื่นกำหนดซึมซาบเสีย. เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีรูปที่ถูกตัดตอนแล้วเป็นปทัฏฐาน'. ในรูปที่กำหนดแล้วซึ่งเหลืออยู่ก็พึงทราบอย่างนี้. รูปที่อากาศธาตุตัดตอนแล้ว มีการกำหนดเช่นเดียวกันกับอุปาทายรูป เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า '(ในรูปทั้งหลายที่ถูก)อากาศธาตุใด (ตัดตอนแล้ว)'.

๔๔๓. **อทนฺธตาติ** อครตา. ลหุตาทีนำ ติณฺณำ อชฺฌตฺตสนฺตาเนเอว ลพฺภนโต วุตฺตำ 'สรีรกิริยา'ติ-อาทิ. ทุพฺพลานำ กมฺมกฺขมตาภาวโต อาห 'อทุพฺพลภาวปจฺจุปฏฺฐานา'ติ.

๔๔๓. คำว่า **ความไม่อืดอาด** ได้แก่ ความไม่หนัก. ท่านอาจารย์กล่าวคำมีอาทิว่า '(อันอนุกูลต่อ)กิริยาทางร่างกาย' เพราะรูป ๓ มีลหุตารูปเป็นต้นหาได้ในสันดานภายใน. เพราะไม่มีความสมควรแก่การงานแห่งรูปที่ทุรพล ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีความเป็นรูปไม่ทุรพลเป็นปัจจุปัฏฐาน'.

น อญฺญมญฺญำ วิชหนฺตีติ เอเตน 'กมฺมชกลาเปสุ ลหุมุทุกมฺมญฺญภาเวน อุปฺปนฺเนสุ นิวตฺเตตพฺพโทสเภเทน

ด้วยคำว่า (วิการตา ความที่รูปมีอาการต่างจากรูปของคนตาย ๓ นี้) **ย่อมไม่ละกันและกัน** นี้ ท่านอาจารย์

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ติธา ปริกปฺปิตตฺตา เอวํ ปริกปฺปนารหรูปกลาปุปฺปตฺติเยว ลหุตา-ทโย น ตพฺพินิมุตฺตา'ติ ทสฺเสติ. อิทานิ เตสํ วิภาคํ นิทสฺสนาทีวิภาเวตุ 'เอวํ สนฺเต'ติอาทิ วุตฺตํ. **ธาตุกฺโขโภ** รสาทิสตฺตวิธเหตุวิกาโร. สุปริมทฺทิตจมฺเมสุ สตฺตสุ วณฺณาทีสุ อนินฺทฺริยพทฺเธสุ อิธาธิปฺเปตมุทุตาทีนมฺปิ อภาเวปิ โลกปฺปสิทฺธิโต ธมฺมาทินิทสฺสนํ วุตฺตํ.

ย่อมแสดงว่า 'ลหุตารูปเป็นต้น คือการเกิดขึ้นแห่งรูปกลาปอันควรแก่การกำหนดอย่างนี้ ที่พ้นจากลหุตารูปเป็นต้นนั้นไม่มี เพราะวิการรูปทั้งหลายมีลหุตารูปเป็นต้น ท่านกำหนดไว้ ๓ อย่าง โดยความต่างแห่งโทษอันจะพึงให้หมุนกลับ ในเมื่อกลาปแห่งกรรมชรูปทั้งหลายเกิดขึ้น โดยความเป็นธรรมชาติเบา อ่อนและควรแก่การงาน'. บัดนี้ เพื่อจะยังการแสดงไข ซึ่งการจำแนกของวิการรูปทั้งหลายมีลหุตารูปเป็นต้นเหล่านั้นให้แจ่มแจ้ง ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'แม้เมื่อเป็นอย่างนี้'. ความเปลี่ยน เหตุแห่งธาตุ ๗ อย่างมีรสธาตุเป็นต้น ชื่อว่า **ความกำเริบแห่งธาตุ.** ท่านอาจารย์กล่าวถึงตัวอย่าง (การแสดงไข)มีธรรมเป็นต้น โดยเป็นความสำเร็จแก่ชาวโลก แม้ในเพราะความไม่มีแห่งรูปทั้งหลายมีมุทุตารูปที่ประสงค์เอาในที่นี้เป็นต้น บรรดารูป ๗ อย่างมีวัณณรูปเป็นต้น ที่มีหนังอันฟอกดีแล้วไม่เนื่องด้วยอินทรีย์.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๔๔. ปฐมๆ จโย **อาจโย,** ปฐมมุปฺปตฺตีติ อตฺโถ. เอเตน **'อาอุปสคฺคตฺเถ อุป-**สทฺโท วตฺตตี'ติ ทสฺเสติ. **ปุพฺพนฺตโตติ** ปุพฺพโกฏฺฐาสโต อนาคตภาวโต วา. โสปิ หิ อุปฺปชฺชมานสฺส ปุริมภาคตฺตา 'ปุพฺพนฺโต'ติ วุจฺจติ. อุปฺปชฺชมานํ อุปฏฺฐาเปตุ 'รูปธมฺมา'ติ นิทฺทิสิตฺวา ททนฺตํ วิย ปวตฺตํ นิยฺยาตนํ สมุทิตานํ อุปฺปตฺติ นาม สพฺพาการ-ปริปุณฺณโต โหตีติ อาห 'ปริปุณฺณภาวปจฺจุปฏฺฐาโน วา'ติ. **ปวตฺติลกฺขณาติ** อปราปรุปฺปตฺติวเสน ปวตฺตนนฺติ ลกฺขิตพฺพา. **อนุปฺปพนฺธน-รสาติ** อวิจฺฉินฺนุปฺปตฺติวเสน อนุ อนุ ปพนฺธนกิจฺจา. **อาการนานตฺตโตติ** ปฐมุปฺปตฺติอุปรูปรุปฺปตฺติสงฺขาตคฺ-คเหตพฺพาการเภทโต. **วุตฺตนฺติ** อุภยสฺสาปิ อตฺถโต เอกตฺตํ วุตฺตํ. อฏฺฐกถายํ เอว 'อุปฺปตฺติ อาจย-อุปจยสนฺตติวเสน ติธา วุตฺตา'ติ ทสฺเสตุ 'อฏฺฐกถายมฺปี'ติอาทิ วุตฺตํ.

๔๔๔. ความก่อขึ้นครั้งแรก ชื่อว่า **อาจยะ**(ความก่อขึ้น) อธิบายว่า ความเกิดขึ้นก่อน. ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงว่า **'อุป**ศัพท์ ย่อมเป็นไปในอรรถแห่งอาอุปสรรค'. คำว่า **แต่ที่สุดภายหน้า** ได้แก่ แต่ส่วนภายหน้า หรือแต่ความเป็นอนาคต. จริงอยู่ ความเติบขึ้นแม้นั้น ท่านเรียกว่า 'ที่สุดภายหน้า' เพราะรูปที่กำลังเกิดอยู่เป็นรูปมีส่วนในเบื้องหน้า. ชื่อว่า ความเกิดขึ้นแห่งรูปธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นโดยบริบูรณ์ ด้วยอาการทุกอย่างเหมือนการแสดงไข แล้วให้ คือมอบรูปที่เป็นไปแล้วให้อยู่ว่า 'รูปธรรมทั้งหลาย(เหล่านี้)' เพื่อจะให้รูปที่กำลังเกิดอยู่ตั้งมั่น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'หรือมีภาวะที่มีความเป็นรูปบริบูรณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน'. คำว่า **มีความเป็นไปเป็นลักษณะ** คือ อันบัณฑิตพึงกำหนดว่า ความเป็นไปแห่งรูปทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นต่อไป ๆ. คำว่า **มีการสืบต่อไว้เป็นรส** ได้แก่ มีการสืบต่อไว้ ๆ

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นกิจด้วยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นไม่ขาด-สาย. คำว่า **โดยความที่**(ชาติรูปนั้น) **มีอาการต่าง ๆ กัน** ได้แก่ โดยความต่างแห่งอาการของชาติรูปอันจะพึงถือเอากล่าวคือ การเกิดขึ้นครั้งแรกและการเกิดขึ้นต่อไป ๆ. คำว่า **อันท่านกล่าวไว้** คือ ความเป็นอันเดียวกัน โดยความหมายแม้แห่งอุปจยรูป และสันตติรูปทั้งสองอันท่านอาจารย์กล่าวไว้. ในอรรถกถานั่นเอง เพื่อจะแสดงว่า 'พระอรรถ-กถาจารย์ กล่าวถึงความเกิดขึ้นไว้ ๓ ประเภท ด้วยอำนาจความเกิดขึ้น ความเติบขึ้นและความสืบต่อ' ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'แม้ในอรรถกถา'.

เอวํ กึ กถิตนฺติ ยถาวุตฺเตน กึ อตฺถชาตํ กถิตํ. **อายตเนน อาจโยติ** 'โย อายตนานํ อาจโย'ติอาทินิทฺเทเส **อายตน**-สทฺเทน ตโต อนญฺญตฺตา อุปจยสนฺตติสงฺขาโต อาจโย กถิโต, อาจเยน จ ตปฺปกติอายตนํ กถิตํ.

คำว่า **ด้วย**(คำนิเทศ)**อย่างนั้นเป็นอันท่านกล่าวข้อความอะไรไว้** คือด้วยคำนิเทศตามที่กล่าวแล้วเป็นอันท่านกล่าวข้อความอะไรไว้. คำว่า **ท่านกล่าวอาจยะด้วยอายตนะ** คือ ด้วย**อายตน**-ศัพท์ในนิเทศแห่งคำมีอาทิว่า 'ความเกิดขึ้นครั้งแรกแห่งอายตนะทั้งหลายอัน

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ใด' เป็นอันท่านอาจารย์กล่าวถึงความเกิดขึ้นครั้งแรกกล่าวคือ อุปจยะและสันตติ เพราะไม่มีรูปอย่างอื่นจากอาจยะและสันตตินั้น และเป็นอันท่านอาจารย์กล่าวถึงอายตนะ ซึ่งมีอาจยะนั้นเป็นปกติด้วยอาจยะ.

รูปปริปาโก ชิณฺณตา. **อุปนยนรสาติ** ภงฺคุปนยนกิจฺจา. **สภาวานปคเมปีติ** อุปฺปนฺนสฺส ธมฺมสฺส โย สภาโว ตสฺส อปคมาภาเวติ. เอกสฺเสว หิ ธมฺมสฺส อุปฺปตฺติชรา-ภงฺคปริกปฺโป ตถา ปริกปฺเปตพฺพโต. เอกเมว หิ วตฺถุ ปุริมาภาวมุปาทาย อุปฺปนฺนนฺติ, วินาสาภาวมุปาทาย ภงฺคนฺติ, มชฺเฌ ภงฺคาภิมุขตาย ชิณฺณนฺติ จ วุจฺจติ. เต จ อุปฺปตฺติชราภงฺคา วตฺถุโต อภินฺนาปิ วตฺถุโน เอเตน ธมฺมธมฺมิกภาเวน ภินฺนา วิย นิทฺทิสิยนฺติ. วตฺถุโต หิ เอเตสํ ภินฺนตฺเต ชาติอาทิปฺปสงฺเคน อนวตฺถานาทิโทโส สิยา. น ภาโว อุปฺปตฺติกฺขณสมงฺคิตา. ยา ปนายํ ชรา ยสฺมา 'ปากฏชรา อปากฏชรา

ความที่รูปทรุดโทรมไป ชื่อว่า **ความแก่รอบแห่งรูป.** คำว่า **มีอันนำเข้าไป**(หาความแตกดับ)**เป็นรส** ได้แก่ มีอันนำเข้าไปหาความแตกสลายเป็นกิจ. คำว่า **แม้เมื่อสภาวะ**(มีความหยาบแข็งเป็นต้น)**ยังไม่หายไป** ได้แก่ เมื่อไม่มีความหายไปแห่งภาวะแห่งธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว. ด้วยว่า การกำหนดความเกิดขึ้น ความทรุดโทรม และความแตกสลายแห่งธรรมอย่างหนึ่งนั่นเทียว ย่อมมีโดยความเป็นธรรมชาติอันจะพึงกำหนดอย่างนั้น. จริงอยู่ วัตถุอย่างหนึ่งนั่นแหละเพราะอาศัยความไม่มีวัตถุ(อื่น)มาก่อน ท่านจึงเรียกว่า เกิดขึ้น, เพราะอาศัยความไม่มีความพินาศ จึงเรียกว่าแตกสลาย, และเพราะมุ่งหน้าสู่ความแตกดับในท่ามกลาง จึงเรียกว่า

ปฏิจฺฉนฺนชรา'ติ ติวิธา, 'อวีจิชรา ทรุดโทรม. ก็ความเกิดขึ้น ความ
สวีจิชรา'ติ ทุวิธา จ โหติ, ตสฺมา ทรุดโทรม และความแตกดับเหล่านั้น
ปเภทं สงฺเขปโต ทสฺเสตุ โดยวัตถุแม้ไม่แตกต่างกัน อันท่านย่อม
'ปากฏชรนฺ'ติอาทิ วุตฺตं. รูปธมฺเมสุ แสดงว่าเป็นดุจแตกต่างกันไป โดยภาวะ
ขณิกชรา อปากฏชรา นาม. ตโตปิ ที่วัตถุมีอันเป็นไปตามธรรมเป็นธรรมดา
ปฏิจฺฉนฺนตฺตา อรูปชรา ปฏิจฺฉนฺนชรา นี้. ก็เมื่อความที่ธรรมเหล่านี้แตกต่างกัน
นาม. **เอส วิกาโรติ** ขณฺฑิจฺจาทิ- แล้วโดยวัตถุ โทษมีการไม่กำหนดเป็นต้น
วิกาโร ฯเปฯ อวีจิชรา นาม, พึงมีโดยการยึดติดในรูปมีชาติรูปเป็นต้น.
ตสฺสาปิ เอส วิกาโร นตฺถีติ ภาวะคือความพร้อมเพรียงในขณะแห่ง
โยชนา. ขณฺฑิจฺจาทิชรา เอเวตฺถ ความเกิดขึ้น ไม่พึงมี. ก็เพราะเหตุที่
'สวีจิชรา'ติ คเหตพฺพา, สมฺปสาทนํ ชรานี้ใดมี ๓ อย่าง คือ 'ปากฏชรา(ชรา
อนุปลพฺภนียกรณโต. ที่เปิดเผย) อปากฏชรา(ชราที่ไม่เปิดเผย)
และปฏิจฉันนชรา(ชราที่ปกปิด)' และมี
(อีก) ๒ อย่าง คือ 'อวีจิชรา(ชราไม่มี
เปลว) และสวีจิชรา (ชราที่มีเปลว)'
ฉะนั้น เพื่อแสดงประเภท แห่งชรา(ทั้ง ๓
นั้น)โดยย่อ ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำ
มีอาทิว่า 'ชราที่เปิดเผย'. ขณิกชรา
(ชราที่เป็นไปชั่วขณะ) ในรูปธรรมทั้ง-
หลาย ชื่อว่า อปากฏชรา. อรูปชรา
(ชราแห่งนามธรรม) ชื่อว่า ปฏิจฉันน-
ชรา เพราะถูกปกปิดไว้แม้จาก
ขณิกชรานั้น. ในคำว่า **ความวิการนี้**

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มีวาจาประกอบความว่า ความวิการมีความเป็นสภาพหักเป็นต้นนั้น หามีแก่ปฏิจฉันนชรานั้นไม่ อนึ่ง ความชราซึ่งมีในแผ่นดิน น้ำ ภูเขา พระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นต้น อันได้ชื่อว่าอวีจิชรา ความวิการนั้น ก็ไม่มีแม้แก่ปฏิจฉันนชรานั้น. ชรามีความเป็นสภาพหักเป็นต้นนั่นแหละ พึงถือเอาว่า 'ชราที่มีเปลว' ในที่นี้, การทำชราทั้ง ๒ (อวีจิชราและสวีจิชรา)นั้น ให้ผ่องใส(ให้แจ่มแจ้ง) เป็นการทำที่ไม่ควรจะได้.

๔๔๕. **โอชาติ** สนฺตติ. สา สพฺเพสุปิ กมฺมชาทิกลาเปสุ วิชฺชมานาปิ ยสฺมา อาหารูปชีวีนํ กรชกายสฺเสว อาหารกิจฺจํ กโรติ พหิทฺธา. กรชกาเยปิ กพฬํ กตฺวา อชฺโฌหฏาหารนิสฺสิตาว กิจฺฉนิปฺผตฺติกรานเมว อชฺโฌหฏฺ สหการิปจฺจยํ ลภิตฺวา กมฺมชาทิกลาปคตโอชาปิ กิจฺจํ นิปฺผาเทติ, น วินา ตาย, ตสฺมา เอวํ วิเสสํ ทสฺเสตุ 'กพฬีการาหาโร'ติ อชฺโฌหรณีย-

๔๔๕. ความสืบต่อ ชื่อว่า **โอชา.** โอชานั้น เพราะเหตุที่ แม้มีอยู่ในรูป-กลาปมีรูปกลาปที่เกิดแต่กรรมเป็นต้นแม้ทั้งหมด ย่อมทำกิจคือการนำมาซึ่งร่างกายนั่นเองแก่เหล่าสัตว์ ผู้เป็นอยู่ได้ด้วยอาหารในภายนอก. แม้โอชาที่อยู่ในรูปกลาปมีรูปกลาปที่เกิดแต่กรรมชรูปเป็นต้น อาศัยอาหารที่ทำเป็นคำแล้วกลืนเข้าไปแม้ในร่างกายเทียวได้อาหารที่กลืนเข้าไปแล้วเป็นปัจจัยทำร่วมกัน ย่อมยังกิจให้สำเร็จแก่อาหารที่ทำความสำเร็จ

อาหารนิสฺสิตวเสน ปธานโต จตุธาปิ โอชา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา. กพฬํ กริยตีติ **กพฬีกาโร**ติ นิคฺคหิตํ กตฺวา 'กพฬํ กตฺวา ปทฏฺฐาโน'ติ.

ได้ยาก, เว้นจากโอชานั้น หายังกิจให้สำเร็จได้ไม่ ฉะนั้น เพื่อแสดงคุณวิเศษอย่างนี้ พึงเห็นว่า ท่านอาจารย์กล่าวถึงโอชาไว้แม้ ๔ อย่าง โดยเป็นประธานด้วยอำนาจโอชาที่อาศัยอาหารอันสัตว์พึงกลืนกินว่า 'อาหารคือคำข้าว'. ท่านอาจารย์กล่าวโดยเพิ่มนิคหิตว่า **กพฬีกาโร** ด้วยอรรถว่า อันเขาทำเป็นคำ ๆ. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์กล่าวว่า 'มีวัตถุอันพึงทำให้เป็นคำ แล้วกลืนกินเป็นปทัฏฐาน'.

วุตฺตํ. เตนาห อาหริตพฺพวตฺถุ-

๔๔๖. **เอกจฺจานนฺติ** อภยคิริวาสีนํ. **ปฏิกฺขิตฺตนฺติ** 'นตฺถิ นีวรณา ตวา'ติ มิทฺธสฺสาปิ นีวรเณสุ คหิตภาวทสฺสเนน รูปคฺคหณนฺติ. **อิตเรสูติ** พลรูปาทีสุ. วิสมสมุฏฺฐิตานนฺติ เทหธาตูนํ จิตฺตภงฺเคสุ สมธาตูนนฺติ ภงฺเค จ โรคสมญฺญาติ อาห 'โรครูปปฺปวตฺตาอนิจฺจตาคหเณน คหิตเมวา'ติ. สรีรสฺส วายุพลตฺตา วุตฺตํ 'พลรูปนฺ'ติอาทิ.

๔๔๖. คำว่า **ของอาจารย์บางพวก** ได้แก่ ของเหล่าอาจารย์ผู้อยู่ในสำนักอภัยคีรีวิหาร. คำว่า **ถูกคัดค้าน** คือ(ถูกค้านว่า)มิทธะจัดเป็นรูป ด้วยการแสดงให้เห็นถึงความที่แม้แห่งมิทธะอันท่านจัดเข้าไว้ในนิวรณ์ทั้งหลายโดยนัยว่า 'นิวรณ์ทั้งหลายหามีแก่พระองค์ไม่'. คำว่า **ในรูปนอกนี้** ได้แก่ ในรูปทั้งหลายมีพลรูปเป็นต้น. สมัญญาว่า

---

[๑] ขุ. สุ. ๒๕/๔๓๕.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โรค ย่อมมีในฐิติขณะและภังคขณะแห่งเทหธาตุ(ธาตุคือร่างกาย) ที่เกิดขึ้นไม่เสมอกันด้วย ในภังคขณะแห่งธาตุที่เสมอกันด้วย เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวไว้ว่า 'โรครูป ท่านถือเอาด้วยชรตาศัพท์ และอนิจตาศัพท์นั่นแหละ'. เพราะความที่ร่างกายมีวาโยธาตุเป็นกำลัง ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'พลรูป'.

๔๔๗. โลภาทิเหตุ น โหตีติ อเหตุ, เตน เหตุนา สมฺปโยโคปิสฺส นตฺถีติ **อเหตุกํ.**

๔๔๗. รูปชื่อว่าไม่มีเหตุ ด้วยอรรถว่า เหตุมีโลภะเป็นต้นไม่มี, รูป ชื่อว่า **อเหตุกะ** ด้วยอรรถว่า รูปนั้นไม่มีแม้ความประกอบพร้อมด้วยเหตุนั้น.

นวาติ 'ปญฺจ ปสาทา รูปสทฺทคนฺธรสา จตฺตาโร'ติ นว. **ฆฏฺฏนวเสนาติ** สปฺปฏิฆวเสน. **สภาเวเนวาติ** รูปสฺส ปริจฺเฉโทติอาทิ วิย จ โรคาธิกํ อกตฺวา อตฺตโนว สภาเวเนว. วิสยาปาถโต 'อาทาสตลํ วิยา'ติ ปญฺจินฺทฺริยํ วุตฺตํ.

คำว่า **รูป ๙** ได้แก่ รูป ๙ คือ 'ปสาทรูป ๕ และโคจรรูป ๔ คือ รูป สัทท คันธ และรส'. คำว่า **ด้วยสามารถกระทบได้** ได้แก่ ด้วยอำนาจสัปปฏิฆรูป. คำว่า **โดยสภาพนั่นแหละ** คือ ก็โดยสภาพเฉพาะของตนเท่านั้น ไม่ทำให้มากไปด้วยโรครูป ดุจคำมีอาทิว่า เป็นปริจเฉทรูป. ท่านอาจารย์กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ ไว้ว่า 'เป็นดุจ

วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา.ป-ท. ๓-๔

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พื้นกระจกเงา' โดยความเป็นคลองแห่งอารมณ์.

๔๔๘. **สนิทสฺสนกมฺมชาทีนนฺติ** สนิทสฺสนติกสฺส กมฺมชาทีนํ ติกานญฺจาติ โยเชตพฺพํ. **โอฬาริเกติ** นิทฺธารเณ ภุมฺมํ, ทฺวาทสวิเธ โอฬาริกรูเปติ อตฺโถ. **รูปนฺติ** รูปายตนํ. ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาเตน สห นิทสฺสเนนาติ **สนิทสฺสนํ.** ตเทว ปฏิหนนภาวสงฺขาเตน สห ปฏิเฆนาติ **สปฺปฏิฆํ. เสสนฺติ** เอกาทสวิธํ โอฬาริกํ. **น กุโตจิ ชาตนฺติ** ลกฺขณรูปมาห.

๔๔๘. คำว่า **แห่งสนิทัสสน-กัมมชรูปเป็นต้น** พึงประกอบความว่า แห่งสนิทัสสนติกะและแห่งกรรมชรูปติกะเป็นต้น. คำว่า **โอฬาริเก**(ในโอฬาริกรูป) เป็นสัตตมีวิภัตติลงในอรรถนิทธารณะ, อธิบายว่า ในโอฬาริกรูป ๑๒ อย่าง. คำว่า **รูป** ได้แก่ รูปายตนะ. รูป ชื่อว่า **สนิทัสสนะ** ด้วยอรรถว่าเป็นไปกับด้วยนิทัสสนะกล่าวคือภาวะที่จะพึงเห็นได้. รูป ชื่อว่า **สัปปฏิฆะ** ด้วยอรรถว่า เป็นไปกับด้วยภาวะที่กระทบ กล่าวคือภาวะที่กระทบได้ ซึ่งสนิทัสสนรูปนั่นเอง. คำว่า **รูปที่เหลือ** ได้แก่ โอฬาริกรูป ๑๑ อย่าง. ท่านอาจารย์กล่าวถึงลักษณะรูปว่า **รูปเกิดแต่ปัจจัยไหน ๆ ก็มิใช่.**

๔๔๙. มุตฺวา มุตฺวา คเหตพฺพโต **มุตํ. วิญฺญาณสฺเสวาติ** มโน-วิญฺญาณสฺเสว.

๔๔๙. รูป ชื่อว่า **มุตรูป** เพราะเป็นธรรมที่พึงรู้แล้วรู้แล้วถือเอาได้. คำว่า **แห่งวิญญาณเท่านั้น** ได้แก่ แห่งมโน-วิญญาณเท่านั้น.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูป-สทฺโท อนิปฺผนฺเนปิ รุฬฺหโต วตฺตตีติ อปเรน **รูป**-สทฺเทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ 'รูปรูปนฺ'ติ, ยถา 'ทุกฺขทุกฺขนฺ'ติ.

รูป-ศัพท์ ย่อมเป็นไปโดยงอกงาม แม้ในอนิปผันนรูป เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวให้แปลกออกไป ด้วย**รูป**ศัพท์อื่นอีกว่า 'รูปรูป' เหมือนอย่างที่กล่าวว่า 'ทุกขทุกข์'.

วิญฺญตฺติทฺวยํ ทฺวารํ กายวจีกมฺมานํ ทฺวารภาวโต. **เสสนฺติ** วตฺถุวิญฺญตฺติโต อวสิฏฺฐํ วีสติวิธํ รูปํ.

วิญญัตติรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า **เป็นทวาร** เพราะเป็นทวารของกายกรรมและวจีกรรม. คำว่า **รูปที่เหลือ** คือรูป ๒๐ ที่เหลือจากวัตถุรูปและวิญญัติรูป.

๔๕๐. **ทวิชนฺติ** กาเลน จิตฺตโต กาเลน อุตุโต จ ชาตตฺตา วุตฺตํ. **ติชํ จตุชนฺติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโย. **อวเสสนฺติ** อวินิพฺโภคฏฺฐกํ อากาสญฺจ. **น กุโตจิ ชาตนฺติ** กุโตจิปิ ปจฺจยโต น ชาตํ, นาปิ สยเมว อเหตุกํ ชาตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ปริกปฺปิตตฺตา. **อิตรทฺวยนฺติ** ชรตาอนิจฺจตาทฺวยํ. **กิจฺจานุภาวลกฺขเณติ** รูปชนกปจฺจยานํ รูปุปฺปาทนสฺส โย รูโปปลทฺธิยา อุปลกฺขิโต อานุภาวกฺขโณ, ตสฺมึ. ยสฺมึ

๔๕๐. คำว่า **ทวิชรูป** ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะเกิดแต่จิตโดยกาลและเกิดแต่อุตุโดยกาล. แม้ในคำว่า **ติชรูป จตุชรูป** นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. คำว่า **รูปที่เหลือ** ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ และอากาศธาตุ. คำว่า **รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ก็มิใช่** ได้แก่รูปเกิดแม้แต่ปัจจัยอะไร ๆ ก็มิใช่ เกิดเองอย่างเดียวไม่มีเหตุก็มิใช่ เพราะท่านกำหนดว่า เป็นปัจจุบันรูป. คำว่า **รูปนอกนี้ทั้ง ๒** ได้แก่ ชรตารูปและอนิจตารูปทั้งสอง. คำว่า **ในลักษณะ**

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ขเณ ตพฺภาวภาวโต การิยรูปฺ **คืออานุภาพแห่งกิจ** ได้แก่ ในขณะ
อุปฺปชฺชติ, ตสฺมีเยว ขเณ ชาติยา อานุภาพแห่งการยังรูปให้เกิดของชนก
ทิฏฺฐตฺตา ชราภงฺคานำ ตทา อทิฏฺฐตฺตา ปัจจัยแห่งรูป ที่เข้าไปกำหนดด้วยการ
โวหารโต การณยตฺตกำ ทสฺเสตุ ได้มาซึ่งรูป. อธิบายว่า เพราะความ
ชาตตฺตำ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโย. ที่ชาติรูปเป็นธรรมที่ปรากฏในขณะที่
'ชรามรณำ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนนฺ'ติอาทินา[๑] การิยรูป(รูปที่ปัจจัยให้ปรุงแต่ง)เกิดขึ้น
ชรามรณานมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตาวจนำ โดยภาวะแห่งความเป็นชาติรูปนั้นนั่นเอง
ชรามรณาปเทเสน นามรูปเมว ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวถึงความเป็นชาติ-
คเหตฺวา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพำ. รูปไว้ เพื่อจะแสดงเหตุมากน้อยโดย
โวหาร เพราะความแก่และความแตกดับ
มิได้ปรากฏในกาลนั้น. การกล่าวถึง
ความที่แม้ชราและมรณะทั้งหลาย เป็น
ปฏิจจสมุปันนธรรม ด้วยคำมีอาทิว่า
'ชรามรณำ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ (ชรามรณะ
เป็นธรรมอันอาศัยกันเกิดขึ้น)' พึงเห็น
ว่าท่านกล่าวไว้ เพราะถือเอานามรูป
นั่นเอง โดยอ้างถึงชราและมรณะ.

รูปกฺขนฺธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนากถาว่าด้วยรูปขันธ์ จบ.

---

[๑] สำ. นิ. ๑๖/๓๑.

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิญฺญาณกฺขนฺธกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยวิญญาณขันธ์

๔๕๑. **เวทยิตลกฺขณนฺติ** อารมฺมณรสานภวนลกฺขณํ. 'นีลํ ปีตน'ติ-อาทินา[๑] สญฺญํ กตฺวา ชานนํ **สญฺชานนํ.** สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ อภิสงฺขารา ติ อาห 'อภิสงฺขรณลกฺขณนฺ'ติ. วิสยูปลทฺธิสงฺขาตํ สญฺชานนํ วิสิฏฺ ชานนํ **วิชานนํ. อิตเรติ** เวทนาทโย ขนฺธา **สุวิญฺเญยฺยา โหนฺติ** วิญฺญาเณน สมานชาติภูมิอาทิวิภาคตฺตา.

๔๕๑. คำว่า **มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ** ได้แก่ มีการเสวยรสแห่งอารมณ์เป็นลักษณะ. ความรู้เพราะความจำได้โดยนัยมีอาทิว่า 'สีเขียว สีเหลือง' ชื่อว่า **สัญชานนะ**(ความจำได้). ธรรมชาติที่ชื่อว่าปรุงแต่งด้วย อรรถว่า ย่อมปรุงแต่งซึ่งสังขตธรรม เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีความปรุงแต่งเป็นลักษณะ'. ความรู้พร้อมคือความรู้พิเศษ กล่าวคือการเข้าไปได้อารมณ์ ชื่อว่า **ความรู้แจ้ง.** คำว่า **ขันธ์นอกนี้** ได้แก่ ขันธ์ทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น **เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น** เพราะเวทนาขันธ์เป็นต้นมีการจำแนกด้วยชาติและภูมิที่เสมอกันกับวิญญาณเป็นต้น.

ยงฺกิญฺจิ วิชานนลกฺขณนฺติ ปุจฺฉา. **วิญฺญาณนฺติ** วิสฺสชฺชนํ. **ตสฺมาติ** ยสฺมา 'วิชานาตีติ

คำว่า **ธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะ** เป็นคำถาม. คำว่า **วิญญาณ** เป็นคำวิสัชนา. คำว่า

---

[๑] อภิ. สํ. ๓๕/๒๐๕.

วิญฺญาณนฺ'ติ ปสิทฺธํ, ตสฺมา. **อนวชฺชฏฺเฐน กุสลํ, อกุสลํ,** อุภยภาเวน น พฺยากตํ **อพฺยากตํ.**

เพราะเหตุนั้น คือ เพราะเหตุที่มีคำที่สำเร็จว่า 'ชื่อว่า วิญญาณ เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง' ฉะนั้น. จริงอยู่ ในคำนี้เพื่อแสดงถึงความสำเร็จ ท่านประมวลวิญญาณเข้าไว้. จิตชื่อว่า **กุศล** ด้วยอรรถว่าไม่มีโทษ, จิตชื่อว่า **อกุศล** ด้วยอรรถว่าตรงกันข้ามกับกุศลนั้น, จิตที่พยากรณ์ไม่ได้ ด้วยความเป็นกุศลและอกุศลทั้ง ๒ ชื่อว่า **อัพยากตะ.**

๔๕๒. **ภูมิเภทโตติ** ภวนฺติ เอตฺถ ธมฺมาติ **ภูมิ** โอกาสภูมิเจว อวตฺถาภูมิ จ. อวตฺถาปิ หิ อวตฺถาวนฺตานํ โลกุตฺตรานํ ปวตฺติฏฺฐานํ วิย กตฺวา ภูมีติ วุตฺตา. กามาวจราทโย ปน กามรูปารูปสงฺขาตกามภวาทีสุ โอกาเสสุ เยภุยฺยวุตฺติโต โอกาสวเสน ตถา วุตฺตา. 'กามตณฺหา รูปตณฺหา'ติ เอวมาคตตณฺหา เอตฺถ 'กาโม'ติ อธิปฺเปตา. ตสฺมึ กาเม เอว อารมฺมณภาเวน อวจรติ, น รูปารูปตณฺหาติ **กามาวจรํ.** เอวญฺจ

๔๕๒. คำว่า **โดยประเภทแห่งภูมิ** ความว่า ภูมิคือที่ว่างด้วยนั่นเทียว ภูมิคือกิริยาอันเป็นที่ตั้งลงด้วย ชื่อว่า **ภูมิ** ด้วยอรรถว่าเป็นที่มีธรรมทั้งหลายอยู่. จริงอยู่ แม้กิริยาอันเป็นที่ตั้งลง ท่านกล่าวว่า เป็นภูมิ เพราะทำให้เป็นดุจสถานที่เป็นไปแห่งโลกุตรธรรมทั้งหลายอันมีกิริยาเป็นที่ตั้งลง. ส่วนภูมิมีกามาวจรภูมิเป็นต้น ท่านกล่าวไว้อย่างนั้น ด้วยอำนาจโอกาส (ที่ว่าง) เพราะความเป็นไปโดยมากในโอกาสทั้งหลายมีกามภพ กล่าวคือ กามตัณหา รูปตัณหา และอรูปตัณหาเป็นต้น. ใน

นาวาอากาศเอกสร-คุณปฤศณา สาตราภัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปตณฺหาทีนำ วิสยตา วุตฺตา โหติ. รูปตณฺหาสงฺขาเต รูเป อวจรตีติ **รูปาวจรำ.** ตถา **อรูปาวจรำ.** เอวำ หิ กามตณฺหายปิ เอเตสำ วิสยตฺเตปิ ตณฺหาย เอว วิสยภาเวน รูปตณฺหาทีนมฺปิ วิสยภาเวน จ กามาวจเรน สทฺธึ เอเตสำ สงฺกราภาโว สิทฺโธ โหติ. โลกโต อุตฺตรติ กุสลำ **โลกุตฺตรำ.** อิตรำ โลกโต อุตฺติณฺณนฺติ.

คำว่า กามรูปารูปสงฺขาตกามภวาทีสุ นี้ ตัณหา อันมาแล้ว อย่างนี้ว่า 'กามตัณหา รูปตัณหา' ท่านประสงค์ว่า 'กาม'. จิตย่อมท่องเที่ยวไปในกามนั้นนั่นแล โดยความเป็นอารมณ์ หาใช่รูปตัณหาและอรูปตัณหาท่องเที่ยวไปไม่ เหตุนั้น จิตนั้นจึงชื่อว่า **กามาวจร.** และความที่ตัณหาทั้งหลาย มีรูปตัณหาเป็นต้น เป็นอารมณ์ ย่อมเป็นอันท่านกล่าวแล้วอย่างนี้. จิต ชื่อว่า **รูปาวจร** ด้วยอรรถว่าท่องเที่ยวไปในรูป กล่าวคือรูปตัณหา. จิตชื่อว่า**อรูปาวจร** ก็เหมือนอย่างนั้น. จริงอยู่ ความที่ตัณหาทั้งหลายมีรูป-ตัณหาเป็นต้นเหล่านั้น ไม่มีความระคนกันกับกามาวจร ย่อมเป็นอันสำเร็จแล้วโดยความที่ตัณหานั่นแลเป็นอารมณ์ และโดยความที่แม้รูปตัณหาเป็นต้นเป็นอารมณ์ แม้ในเมื่อกามตัณหาเป็นอารมณ์ของรูปตัณหาเหล่านี้ อย่างนี้. จิตที่เป็นกุศลย่อมข้ามพ้นไปจากโลก ชื่อว่า **โลกุตระ.** กุศลจิตนอกนี้ ชื่อว่า โลกุตระ ด้วยอรรถว่า ข้ามพ้นแล้วจากโลก.

วสุทธมรรคฉฬพฺภา.ป-ท ๔-๕

คุณจิตรา สืบสังข์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

'ตตฺถ กามาวจรํ กุสลวเสน เอกวิธมฺปิ, โสมนสฺสุเปกฺขาสมฺปโยคโต ทุวิธํ, ญาณสฺส สพฺภาวาสพฺภาว-เภทโต จตุพฺพิธํ, ตถา ปน สงฺขารสฺส สพฺภาวาสพฺภาวเภทโต อฏฺฐวิธนฺ'ติ ทสฺเสตุ 'ตตฺถ กามาวจรนฺ'ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ โสภณํ มโน, ตถา วา เอตสฺส อตฺถีติ สุมโน, ตสฺส ภาโว โสมนสฺสํ, เตน สหคตํ สมฺปยุตฺตนฺติ **โสมนสฺสสหคตํ.** 'กุสลํ กตฺตพฺพนฺ'ติ อตฺตโน วา ปรสฺส วา สัสีทนคตา-สมุทฺธรณวเสน ปวตฺตปุพฺพโยคสงฺขาโต สงฺขาโร เอตสฺส นตฺถิ สรูปปตฺติโตติ **อสงฺขารํ.** เตน ปน สห สงฺขาเรน ปวตฺตตีติ **สสงฺขารํ.**

เพื่อแสดงว่า 'บรรดาภูมิ ๔ เหล่านั้น กามาวจรภูมิ แม้มีอย่างเดียว ด้วยอำนาจกุศล, มี ๒ อย่าง โดยประกอบด้วย โสมนัสและอุเบกขา, มี ๔ อย่าง โดยความต่างแห่งสภาวะและอสภาวะแห่งญาณ, แต่กามาวจรกุศลนั้นมี ๘ อย่าง โดยความต่างแห่งสภาวะเป็นอสภาวะแห่งสังขาร' ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ใน ๔ ภูมินั้น กามาวจรภูมิ'. ในกามาวจรภูมินั้น ใจอันงาม หรือว่าใจงามนั้น มีอยู่แก่บุคคลนั่น เหตุนั้น บุคคลนั่น ชื่อว่าใจงาม, ภาวะแห่งใจงามหรือแห่งบุคคลผู้มีใจงามนั้น ชื่อว่า โสมนัส, จิตที่สหรคตคือประกอบพร้อมด้วยโสมนัสนั้น เหตุนั้น ชื่อว่า **โสมนัสสหคตจิต.** การปรุงแต่ง กล่าวคือ การประกอบจิตในเบื้องต้นที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความจมลงและการยกขึ้นแก่ตนหรือแก่คนอื่นว่า 'อันบุคคลควรทำ(แต่)กุศล' ไม่มีแก่จิตนี้ตามที่ได้รับโดยรูปของตน เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า **อสังขารจิต.** ส่วนจิตใดเป็นไปกับสังขารนั้น เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า **สสังขารจิต.**

ค.ญ.ครองขวัญ ชินรุ่งโรจน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อฏฺฐนฺนํ กุสลานํ ปวตฺติอาการํ ทสฺเสตุ 'ยทา หี'ติ อารทฺธ. ตตฺถ **ปฏิคาหกาทีติ อาทิ**-สทฺเทน เทสกาลกลฺยาณมิตฺตาทิสมฺปตฺตึ สงฺคณฺหาติ. **อญฺญํ วาติ** เอเตน สทฺธาพหุลตาวิสุทฺธทิฏฺฐิตาอานิสංส-ทสฺสาวิตาทึ สงฺคณฺหาติ. **ปุรกฺขิตฺวาติ** สหชาตีปิ สมฺมาทิฏฺฐิอินฺทฺริยาธิปติอาทิ-วเสน ปุเรจาริกํ กตฺวา. **อสංสีทนฺโตติ** โลภมจฺฉริยาทิ-อุปนิสฺสยพเลน กุสลสฺส มนฺทปฺปตฺติยา อสංสีทนฺโต. ปเรหิ อตฺตนา วา ปุพฺพภาเค **อนุสฺสาหิโต.** ยตฺถ สยं อุปฺปชฺชนฺติ, ตं สนฺตานं ปุณนฺติ โสเธนฺตีติ **ปุญฺญานิ. อมุตฺตจาคตาทีติ อาทิ**-สทฺเทน สีลสมาทานาทีสุ อนธิมุตฺตตาทึ สงฺคณฺหาติ. **ตเทวาติ** โสมนสฺสสหคตาทินา สทิสตาย วุตฺตं. **อิมสฺมึ อตฺเถติ** สงฺขารกุสลตฺเถ. **ปุพฺพโยคสฺสาติ**[๑] ปุญฺญกิริยาย สงฺโกเป อุปฺปนฺเน ตโต วิเวเจตฺวา ปุพฺพภาเค **อนุสฺสาหิโต.** ยตฺถ สยं อุปฺปชฺชนฺติ, ตं สนฺตานं ปุณนฺติ โสเธนฺตีติ **ปุญฺญานิ. อมุตฺตจาคตาทีติ อาทิ**-สทฺเทน สีลสมาทานาทีสุ อนธิมุตฺตตาทึ สงฺคณฺหาติ. **ตเทวาติ** โสมนสฺสสหคตาทินา สทิสตาย วุตฺตं. **อิมสฺมึ อตฺเถติ** สงฺขารกุสลตฺเถ. **ปุพฺพโยคสฺสาติ** ปุญฺญกิริยาย สงฺโกเป อุปฺปนฺเน ตโต วิเวเจตฺวา

เพื่อแสดงอาการคือความเป็นไปแห่ง(กามาวจร)กุศลจิต ๘ ดวง ท่านอาจารย์จึงเริ่มคำมีอาทิว่า 'ก็ในกาลใด'. บรรดาคำเหล่านั้น ด้วย**อาทิ**ศัพท์ในคำว่า **ปฏิคาหกาทิ** ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอาสมบัติ มีเทศะ กาละ และกัลยาณมิตร เป็นต้นเข้าด้วย. ด้วยอญฺญศัพท์ว่า **อญฺญํ วา** นี้ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอาเหตุมีความเป็นผู้มากด้วยศรัทธา ความเป็นผู้มีความเห็นอันบริสุทธิ์ และความเป็นผู้มีปรกติเห็นแจ้งอานิสงส์(ในการทำกุศล)เป็นต้นเข้าด้วย. คำว่า **ทำ**(ความเห็นชอบ)**ให้เป็นเบื้องหน้า** ได้แก่ ทำธรรมแม้ที่เกิดร่วมกันให้เที่ยวไปในเบื้องหน้าด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ และความเป็นใหญ่แห่งอินทรีย์เป็นต้น. คำว่า **ไม่ขยัก-ขย่อน**(ไม่จมลงอยู่) คือ ไม่ขยักขย่อนอยู่ในการถึง(การได้รับ)ความอ่อนแห่งกุศลด้วยกำลังแห่งอุปนิสัยปัจจัยมีโลภะและมัจฉริยะเป็นต้น. อันคนอื่นหรือตนเองก็

---

[๑] โป. ปุพฺพปโยคสฺส.

สมุสฺสาหนวเสน ปวตฺตสฺส จิตฺต-ปโยคสฺส. เตน หิ สงฺขาเรน การณภูเตน อุปฺปชฺชมานํ อสงฺขาริกโต หีนํ กตฺวา อุปฺปชฺชตีติ ตํ วิเสสํ ทสฺเสตุ 'สสงฺขาริกนฺ'ติ วุตฺตํ. ญาณวิปฺปยุตฺตการณทสฺสนตฺถํ พาลทารกคฺคหณํ. อสงฺขารภาว-ทสฺสนตฺถํ สหสาคหณํ. รูปาวจรกุสเลยฺ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา ญาณกถายํ[๑] วุตฺตเมว.

มิได้ชักชวน(มิได้กระตุ้นเตือน)ในส่วนเบื้องต้น. ธรรมชาติทั้งหลาย ชื่อว่า **บุญ** ด้วยอรรถว่า ย่อมทำสันดานอันเป็นที่ที่บุญเกิดขึ้นเองให้งามคือให้หมดจด. ด้วย **อาทิศัพท์** ในคำว่า **อมุตฺตจาคตาทิ** ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอาความเป็นผู้มีใจไม่น้อมไปในการสมาทานทั้งหลายมีการสมาทานศีลเป็นต้นเข้าด้วย. คำว่า **จิตนั้นนั่นเอง** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะความเป็นจิตเหมือนกันกับจิตมีจิตที่สหรคตด้วยโสมนัสเป็นต้น. คำว่า **ในอรรถนี้** ได้แก่ ในอรรถคือสังขารกุศล. คำว่า **แห่งปุพพปโยค**(แห่งความประกอบเบื้องต้น) คือแห่งการประกอบจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจเมื่อเกิดความท้อแท้ในการทำบุญขึ้นยกจิตให้สงัด (ให้หลีกพ้น) จากความท้อแท้นั้นแล้ว ให้อุตสาหะด้วยดี. ด้วยว่า เพื่อแสดงคุณวิเศษนั้นว่า จิตเมื่อเกิดขึ้นด้วยการปรุงแต่งนั้นอันเป็นตัวเหตุย่อมเกิดทำให้ต่ำกว่าอสังขาริกจิต ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'สสังขาริก'. เพื่อแสดงเหตุที่ญาณวิปยุต ท่านอาจารย์จึง

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ๒/๑๕๕.

คุณเด่นพงษ์ ชินรุ่งโรจน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ใช้ศัพท์ว่า เด็กผู้ยังเขลา(เด็กไร้เดียงสา) เพื่อแสดงถึงภาวะที่ไม่มีการปรุงแต่ง ท่านอาจารย์จึงใช้ศัพท์ว่า โดยพลัน. คำใดที่พึงกล่าวในรูปาวจรกุศล คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในกถาว่าด้วยญาณในตอนต้นนั่นเอง.

จตุนฺนำ อารุปฺปานำ โยควเสนาติ อุเปกฺเขกคฺคตาวเสน เอกวิธตฺเตปิ อากาสาทิอารมฺมณเภทโต **จตุพฺพิธำ,** น จิตฺตสหโยคเภทโต. **วุตฺตปฺปกาเรนาติ** เหฏฺฐา อารุปฺปกถายำ[๑] วุตฺตปฺปกาเรน. **จตุมคฺคสมฺปโยคโตติ** อฏฺฐงฺคิกตฺตา วิเสเสปิ จตุธา ปหาตพฺพกิเลสเภทโต 'โสตาปตฺติมคฺโค ฯเปฯ อรหตฺตมคฺโค'ติ เอวำ จตุพฺพิเธหิ อฏฺฐงฺคิเกหิ อริยมคฺเคหิ สมฺปโยคโต. กิเลสปฺปหานเภเทน หิ จตุนฺนำ มคฺคานำ เภโท วิสฺสฏฺฐวิสฺสฏฺเฐ กิเลเส มาเรนฺโต คจฺฉตีติ จ มคฺโค วุตฺโต.

คำว่า **ด้วยอำนาจการประกอบแห่งอรูป ๔** (อรูปฌาน ๔) คือด้วยอำนาจแห่งอุเบกขาและเอกัคตา จิตที่เป็นอรูปาวจร **มี ๔ อย่าง** โดยความต่างแห่งอารมณ์มีอากาศเป็นต้น แม้ในเมื่อความที่อรูป ๔ มีอย่างเดียว (ด้วยอำนาจอุเบกขาและเอกัคตานั้น) หาใช่มี ๔ อย่างโดยความต่างแห่งการประกอบพร้อมกับจิตไม่. คำว่า **โดยประการ ๔ ที่กล่าวแล้ว** ได้แก่ โดยประการที่กล่าวแล้วในอารุปปกถาในตอนต้น. คำว่า **โดยการประกอบพร้อมด้วยมรรค ๔** คือ โดยการประกอบพร้อมด้วยอริยมรรคมีองค์แปด ๔ อย่างนี้ คือ 'โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ๒/๑๓๔.

คุณเยาว์ รักษ์สถาปัตถย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรหัตมรรค์ โดยความต่างแห่งกิเลสที่พึงละโดยมรรค ๔ แม้ในมรรคที่เหลือ เพราะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ. จริงอยู่ ท่านอาจารย์กล่าวถึงความต่างแห่งมรรค ทั้ง ๔ โดยความต่างแห่งการละกิเลส และกล่าวถึงมรรค ด้วยอรรถว่า ย่อมฆ่ากิเลสที่เหลืออยู่ ๆ ให้ตายไป.

๔๕๓. สุปติฏฺฐิตสฺสาธนวเสน โลโภ อสาธารณ์ มูลเมตสฺสาติ **โลภมูลํ.** โมโห ปน ตทญฺเญสมฺปิ มูลตฺตา อิธ น อุทฺธโฏ. **โทสมูลนฺติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโย. โมโห เอว มูลํ **โมหมูลํ.**

๔๕๓. อกุศลจิต ชื่อว่า **มีโลภะเป็นมูล** ด้วยอรรถว่า มีโลภะเป็นมูลไม่ทั่วไป ด้วยอำนาจแห่งความสำเร็จอันตั้งมั่นด้วยดี. ส่วนโมหะท่านมิได้ยกขึ้นแสดงในที่นี้ เพราะความที่โมหะเป็นมูลแม้แห่งอกุศลมูลเหล่าอื่นจากโลภมูลนั้น. แม้ในคำว่า **มีโทสะเป็นมูล** นี้ก็นัยนี้เหมือนกัน. มูลคือโมหะ ชื่อว่า **โมหมูล.**

ทิฏฺฐิ เอว **ทิฏฺฐิคตํ.** ทฺวาสฏฺฐีสุ วา ทิฏฺฐีสุ อญฺญตรวเสน คตํ ปวตฺตนฺติ **ทิฏฺฐิคตํ.**

ทิฐินั่นเอง ชื่อว่า **ทิฏฐิคตะ.** อีกอย่างหนึ่ง ทิฐิที่ไป คือเป็นไปด้วยอำนาจทิฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาทิฐิ ๖๒ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ทิฏฐิคตะ.**

อาทินา นเยนาติ อาทิ-สทฺเทน ด้วย**อาทิ**ศัพท์ในคำว่า **อาทินา** 'กามเสวาทินา สคฺคํ คมิสฺสตี'ติอาทึ **นเยน** ท่านอาจารย์สงเคราะห์เอาคำมี

คุณมาลี นิ่มดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อพร-คุณแม่จีบ-คุณพ่อสายอาว์สม และคุณประเสริฐ นิ่มดี

สงฺคณฺหาติ. **ทิฏฺฐมงฺคลาทีนีติ** เอตฺถ ปุณฺณฆฏาทิกํ ทิฏฺฐเมว มงฺคลํ, **อาทิ**-สทฺเทน สุตมุตมงฺคลาทีนํ สงฺคโห. **สภาวติกฺเขนาติ** โลภทิฏฺฐีนํ วเสน สภาวโต เอว ติกฺเขน. ปจฺเจตีติ สมฺพนฺโธ, ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ อตฺโถ.

อาทิว่า 'จักไปสู่สรรค์ด้วยการเสพมีการเสพกามเป็นต้น'เข้าด้วย. ในคำว่า **มงคลทั้งหลาย มีทิฏฐมงคลเป็นต้น**(สิ่งที่เห็นแล้วว่าเป็นมงคลเป็นต้น) นี้ ได้แก่ สิ่งที่เห็นแล้วนั่นเทียวมีหม้อน้ำที่เต็มเป็นต้นเป็นมงคล, ด้วย **อาทิ**ศัพท์ ท่านอาจารย์ทำการสงเคราะห์เอามงคลทั้งหลาย มีสุตมงคล(สิ่งที่ได้ฟังแล้วเป็นมงคล) และมุตมงคล(สิ่งที่ได้รู้แล้วเป็นมงคล)เป็นต้นเข้าด้วย. คำว่า (มีจิต)**กล้าแข็งโดยสภาพ** ได้แก่ (มีจิต)กล้าแข็ง โดยสภาพนั่นเทียวด้วยอำนาจโลภะและทิฐิ. เชื่อมความว่า เชื่อถือ, อธิบายว่า อาศัย (มงคลนั้น) ดำรงอยู่.

อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตนฺติ เอตฺถ สพฺพากุสเลสุ ลพฺภมานํปิ อุทฺธจฺจํ โลภโทสวิจิกิจฺฉาทิพลวอกุสเลหิ อภิภูตตาย อิตรอกุสเลสุ มนฺทกิจฺจตฺตา อิธ จ อหิริกาทีนํ กิจฺจโต อธิกกิจฺจตาย เอตฺเถว วิเสสภาเวน อุทฺธฏนฺติ เวทิตพฺพํ. **อสนฺนิฏฺฐานํ** สํสโย. **วิกฺเขโป** อุทฺธจฺจํ.

ในคำว่า **สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ** นี้ อุทธัจจะแม้ได้อยู่ในอกุศลจิตทั้งปวง พึงทราบว่า ท่านอาจารย์ยกขึ้นแสดงโดยความเป็นพิเศษในจิตดวงนี้เท่านั้น เพราะในอกุศลจิตนอกนี้มีกิจอ่อนโดยความเป็นธรรมชาติ ถูกอกุศลจิตที่มีกำลัง มีโลภะ โทสะ และวิจิกิจฉาเป็นต้นครอบงำ และเพราะเป็นธรรมชาติมีกิจยิ่งกว่ากิจแห่งอกุศลเจตสิกทั้งหลาย มีอหิริกเจตสิก

วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา.ป-ท.๓-๕

คุณมาลี นิ่มดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อพร-คุณแม่จีบ-คุณพ่อสายอาว์สม และคุณประเสริฐ นิ่มดี

เป็นต้นในที่นี้. ความสงสัย ชื่อว่า **ความตกลงใจไม่ได้.** ความฟุ้งซ่าน ชื่อว่า **วิกเขปะ**(ความไม่สงบ).

๔๕๔. **อเหตุกนฺติ** โลภาทิ-สหชาตเหตุวิรหิตํ. ชนกเหตุนา ปน ตํ **สเหตุกเมว.** เตนาห 'ตตฺถา'ติอาที. ปญฺจวิญฺญาณานํ ปุเรจรานุจรา มนนกิจฺเจน เตหิ อธิกา มนนมตฺตา ธาตุ **มโนธาตุ,** สา ติวิธา ปญฺจทฺวาเร อาวชฺชนกิจฺจา เอกา กุสลากุสลวิปากวเสน สมฺปฏิจฺฉนฺน-กิจฺจา เทฺวติ. ตตฺถ **สมฺปฏิจฺฉน-กิจฺจาติ** เอเตน อาวชฺชนกิจฺจํ นิวตฺเตติ. กุสลวิปากาธิการตฺตา อกุสลวิปากา สยเมว นิวตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา. มโนธาตุโตปิ อธิกมนนกิจฺจํ ทสฺเสตุ **วิญฺญาณ**-สทฺเทน วิเสเสตฺวา 'เทฺว มโนวิญฺญาณธาตุโย'ติ วุตฺตं. ตตฺถ **เทฺวติ** โสมนสฺสสหคตอุเปกฺขา-สหคตวเสน วุตฺตं.

๔๕๔. คำว่า (วิบากจิต)**ที่เป็นอเหตุกะ** ได้แก่ ที่เว้นจากเหตุที่เกิดร่วมกันมีโลภะเป็นต้น. แต่วิบากจิตที่เป็นอเหตุกะนั้น **เป็นสเหตุกะได้เหมือนกัน** เพราะเหตุแห่งชนกกรรม(กรรมผู้ให้เกิด). เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ในวิบากจิตทั้ง ๒ นั้น'. ธาตุ สักว่าความรู้อันมีอารมณ์เป็นที่ไปในเบื้องหน้าและติดตามไปของวิญญาณทั้ง ๕ อันยิ่งกว่าวิบากจิตทั้ง ๒ เหล่านั้น (วิบากจิตที่เป็นอเหตุกะและวิบากจิตที่เป็นสเหตุกะ) โดยหน้าที่คือความรู้ ชื่อว่า **มโนธาตุ,** มโนธาตุนั้นมี ๓ อย่าง คือ ที่มีหน้าที่นึกหน่วงถึงอารมณ์ในปัญจทวาร ๑ ที่มีหน้าที่รับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งกุศลวิบากและอกุศลวิบาก ๒. ในมโนธาตุ ๓ อย่างนั้น ด้วยคำว่า **ที่มีหน้าที่รับอารมณ์นั้น** ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสธมโนธาตุที่มีหน้าที่นึกถึงอารมณ์เสีย. อันบัณฑิตพึงเห็นว่า

คุณมาลี นิ่มดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อพร-คุณแม่จีบ-คุณพ่อสายอาว์สม และคุณประเสริฐ นิ่มดี

อกุศลวิบากทั้งหลายย่อมเป็นอันถูกปฏิเสธเสียเอง เพราะความที่อกุศลวิบากมีกุศลวิบากเหนือกว่า(ยิ่งกว่า). เพื่อแสดงหน้าที่ คือความรู้อารมณ์มากแม้กว่ามโนธาตุ ท่านอาจารย์จึงกล่าวให้พิเศษด้วย**วิญญาณ**ศัพท์ว่า 'มโนวิญญาณธาตุ ๒ อย่าง'. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **๒ อย่าง** ท่านอาจารย์กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งมโนวิญญาณธาตุที่สหรคตด้วยโสมนัสและสหรคตด้วยอุเบกขา.

รูปวิชานนลกฺขณำ มโนธาตุ-
อาทีนมฺปิ อตฺถีติ ตนฺนิวตฺเตตุ
'สนฺนิสฺสิตน์'ติ วิญฺญาณวิเสสิตำ.
รูปวิชานนลกฺขณนฺติ เอเตน
'นีลาทิวิสยาการเมว วิญฺญาณำ
อุปฺปชฺชติ, ตถุปฺปตฺตี วินา
วิญฺญาณสฺส วิสยชานนำ นาม
นตฺถี'ติ เอวำ ปวตฺตำ สาการวาทำ
'วิญฺญาณวินิมุตฺโต วิสโย นาม
นตฺถีติ วิญฺญาณเมว อวิชฺชาวาสนาวเสน
หีรำ วิสยำ ปริกปฺเปตี'ติ ปวตฺตำ
วิญฺญาณวาทญฺจ วิสยวิญฺญาณานำ
คหเณน จ สุญฺญวาทำ 'ตพฺพินิมุตฺโต

(จักขุวิญญาณ)มีอันรู้แจ้งรูปเป็นลักษณะ มีอยู่แม้แก่ธาตุทั้งหลายมีมโนธาตุเป็นต้น เหตุนั้น เพื่อปฏิเสธมโนธาตุเป็นต้นนั้นเสีย ท่านอาจารย์จึงกล่าวทำวิญญาณให้พิเศษออกไปว่า 'มีความเป็นธรรมชาติอันอาศัย(จักษุ)'. ด้วยคำว่า **มีอันรู้แจ้งรูปเป็นลักษณะ** นี้ ท่านอาจารย์ย่อมปฏิเสธเสียซึ่งวาทะพร้อมอาการอันเป็นไปอย่างนี้ว่า 'วิญญาณอันมีอาการที่เป็นอารมณ์มีสีเขียวเป็นต้นนั่นแหละ ย่อมเกิดขึ้น, เว้นการเกิดขึ้น(แห่งวิญญาณ)อย่างนั้นเสีย ชื่อว่า การรู้อารมณ์ของวิญญาณย่อมไม่มี'ด้วย ซึ่ง

คุณมาลี นิ่มดี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อพร-คุณแม่จีบ-คุณพ่อสายอาว์สม และคุณประเสริฐ นิ่มดี

วิญฺญาณกตาทโย จ อตฺถี'ติ ปวตฺตํ อนิสฺสราทิวาทญฺจ นิวตฺเตติ. เตสํ นิวตฺติตภาโว วิตฺถารโต วุจฺจมาโน 'ตฺ น วิตฺถาราย โหตี'ติ เนว ปปญฺจิโต. **รูปมตฺตารมฺมณรสนฺติ** รูปมตฺตสฺเสว อารมฺมณกรณรสํ. ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ อนนฺตรปจฺจยโต อญฺญํ อาสนฺนการณํ นตฺถีติ อาห 'รูปารมฺมณาย ฯเปฯ ปทฏฺฐานนฺ'ติ.

วิญญาณวาทะ(วาทะว่าวิญญาณ) และสุญญวาทะ(วาทะว่าสุญญะ) ด้วยการถือเอาวิสัยและวิญญาณอันเป็นไปแล้วว่า 'ชื่อว่า อารมณ์ที่พันไปจากวิญญาณย่อมไม่มี เหตุนั้น วิญญาณนั่นแหละย่อมกำหนดอารมณ์ที่ละเอียดได้ ด้วยอำนาจแห่งวาสนา(สิ่งที่เหลืออยู่ในใจ) คืออวิชชา'ด้วย ซึ่งอนิสสราทิวาทะ (วาทะว่าไม่เป็นใหญ่เป็นต้น) ที่เป็นไปแล้วว่า 'อารมณ์ที่พันจากวิญญาณนั้น และความที่อารมณ์อันวิญญาณทำแล้วเป็นต้นมีอยู่'ด้วย. ความที่วาทะเหล่านั้น อันท่านปฏิเสธเสียแล้ว เมื่อกล่าวโดยพิสดาร ย่อมไม่เป็นอันเนิ่นช้าเลยว่า 'คำนั้นหามีโดยพิสดารไม่'. คำว่า **อันมีอารมณ์สักว่ารูปเป็นรส** ได้แก่ มีอันทำสิ่งสักว่ารูปนั่นแหละให้เป็นอารมณ์เป็นรส. เหตุอันใกล้อย่างอื่น จากอนันตรปัจจัยแห่งวิญญาณทั้ง ๕ ย่อมไม่มี เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีอันไปปราศแห่งกิริยามโนธาตุอันมีรูปเป็นอารมณ์เป็นปทัฏฐาน'.

คุณศักดิ์เกษม วงศ์วิเชียร
อุทิศส่วนกุศลให้ นายโอว-นางมุยเช็ง แซ่ลี้

รูปาทิวิชานนลกฺขณาติ รูปาทิ-วิชานนลกฺขณา. ปริกปฺปนวเสน วิสยสมฺปฏิจฺฉนฺนโยคโต วุตฺตำ 'สมฺปฏิจฺฉนรสา'ติ. สมฺปฏิจฺฉนฺน-ภาเวเนว ปจฺจุปติฏฺฐตีติ อาห 'ตถาภาวปจฺจุปฏฺฐานา'ติ.

คำว่า (มโนธาตุ)**มีอันรู้แจ้งซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ** คือ มีอันรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้นเป็นลักษณะ. ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า 'มีการรับ(อารมณ์)เป็นรส' เพราะการประกอบด้วยการรับอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งการกำหนดแต่การประกอบด้วยวิตกเป็นต้น. มโนธาตุย่อมเข้าไปตั้งมั่นเฉพาะ โดยภาวะรับอารมณ์นั่นเทียว เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีความเป็นอย่างนั้นเป็นปัจจุปัฏฐาน'.

สนฺตีรณาทิรสาติ สนฺตีรณาทิ-ทฺวิกิจฺจา ปญฺจกิจฺจา จาติ อธิปฺปาโย. **หทยวตฺถุปทฏฺฐานาติ** อิทำ 'มโนธาตุอาทิอนนฺตรปจฺจยา-ปคมปทฏฺฐานตา เหฏฺฐา วุตฺตนยเสน ปสิทฺธา'ติ ตทญฺญมฺปิ อวสฺสำ ภาวิปทฏฺฐานำ ทสฺเสตุ วุตฺตำ. เอวำ อุปริปิ ปทฏฺฐานนฺตรสฺส ทสฺสเน การณำ ทฏฺฐพฺพำ. **ทฺวิปญฺจฏฺฐาน-เภทโตติ** ทฺวิฏฺฐานปญฺจฏฺฐานเภทโต. **อิฏฺฐมชฺฌตฺตสฺ[1]าติ** ภูตตฺตยสฺส.

คำว่า (มโนวิญญาณธาตุ)**ที่พิจารณาอารมณ์เป็นต้นเป็นรส** มีอธิบายว่า มีอันทำหน้าที่ ๒ อย่างมีการพิจารณาเป็นต้น และมีอันทำหน้าที่ ๕ อย่าง. คำว่า **มีหทัยวัตถุเป็นปทัฏฐาน** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพื่อแสดงปทัฏฐานแห่งมโนวิญญาณธาตุทั้ง ๒ มีภาวะอันแน่แท้แม้อื่นจากนั้นว่า 'ความที่มโนวิญญาณธาตุทั้ง ๒ เหล่านั้นมีอันไปปราศแห่งปัจจัยในลำดับแห่งมโนวิญญาณธาตุมีมโนธาตุเป็นต้น เป็น

---

[1] วิสุทฺธิมคฺค. อิฏฺฐมชฺฌตฺตา.

คุณศักดิ์เกษม วงศ์วิเชียร
อุทิศส่วนกุศลให้ นายโอว-นางมุยเช็ง แซ่ลี้

ปทัฏฐาน สำเร็จแล้วด้วยอำนาจแห่งนัยที่กล่าวในตอนต้น. บัณฑิตพึงเห็นเหตุในเพราะอันแสดงซึ่งระหว่างแห่งปทัฏฐานแม้ต่อไป(ข้างหน้า)อย่างนี้. คำว่า **เพราะแยกเป็นทวิฐาน และปัญจฐาน** ได้แก่ เพราะแยกเป็นฐาน ๒ และฐาน ๕. คำว่า **แห่งความเป็นอิฏฐมัชฌัตตารมณ์** (อารมณ์อันน่าปรารถนาแต่พอปาน-กลาง) ได้แก่ แห่งภูตรูป ๓.

กายนิสฺสเย ปฏิฆฏฺฏนานิสฺสย-พลวตาย[๑] **กายวิญฺญาณ์ สุขสมฺปยุตฺตำ**[๒] วุตฺตำ. เสสินฺทฺริเยสุ อุปาทายรูปานำ อติอิฏฺฐานมฺปิ วิญฺญาณาทีนิ วุตฺตานิ.

ท่านอาจารย์กล่าวถึง**กายวิญญาณชื่อว่า สัมปยุตด้วยสุข** เพราะการกระทบซึ่งภูตรูปอันเป็นที่อาศัยของกายและการเป็นที่อาศัย เป็นสภาพมีกำลัง. การที่อุปาทายรูปกระทบซึ่งอารมณ์แม้ที่น่าปรารถนาอย่างยิ่งในอินทรีย์ที่เหลือทั้ง-หลาย(อ่อนกำลัง) เหตุนั้น วิญญาณทั้งหลายมีจักขุวิญญาณเป็นต้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า สหรคตด้วยอุเบกขาเท่านั้น.

ฆฏฺฏนาติ จกฺขุ-อุเปกฺขาสหคตาเนว

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. ปฏิฆฏฺฏนานิมฺสสฺส พลวภาวโต.
[๒] วิสุทฺธิมคฺค. สุขยุตฺตำ.

คุณศักดิ์เกษม วงศ์วิเชียร
อุทิศส่วนกุศลให้ นายโอว-นางมุยเช็ง แซ่ลี้

กุสลโต เหตุกวิปากานํ เภทํ ทสฺเสตุ 'ยถา ปนา'ติอาทิ วุตฺตํ. **นิรุสฺสาหนฺติ** เอตฺถ อุสฺสาโห นาม อวิชฺชาทิปจฺจยสามคฺคิยํ วิปากุปฺปาทน-สามตฺถิยเหตุโก พฺยาปาโร, ตํ กิริยานานมฺปิ อตฺถิ, อวิชฺชาทิสหการิ-อภาโว เอว ปน วิเสโส. วิปากานํ ปน สพฺพถา นตฺเถว.

เพื่อแสดงความต่างแห่งเหตุกวิบาก ทั้งหลายโดยกุศลวิญญาณ ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า 'ยถา ปน (ก็เหมือนอย่างว่า กุศลวิญญาณ)'. ผลย่อมมาแต่สเหตุกอัพยากฤตนี้ เหตุนั้นสเหตุกอัพยากฤตนั้น ชื่อว่า **อาคมนะ** (เป็นแดนมาแห่งผล), ญาณอันตัดเสียซึ่งบาปธรรมอันน่าเกลียด ชื่อว่า **กุศลวิญญาณ.** ด้วย**อาทิ**ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า 'แม้วิบากแห่งกุศล-วิญญาณมีอสังขารวิบากเป็นต้น ย่อมมีโดยปัจจัยมีอารมณปัจจัยที่มีกำลังเป็นต้น แม้แต่สสังขารกุศลวิญญาณ'. คำว่า **แม้เมื่อไม่มีความต่างกัน** ได้แก่ แม้เมื่อความต่างกันโดยลักษณะไม่มี. ก็คำนี้ท่านอาจารย์กล่าวไว้แม้ในสภาพแห่งวิรัติและอัปปมัญญาในกุศลวิญญาณทั้งหลาย เพราะสัมปยุตธรรมเหล่านั้นไม่แน่นอน และเพราะเป็นเยวาปนกเจตสิก. ในคำว่า **ไม่มีอุตสาหะ** นี้ มีอธิบายว่า ความพยายามอันเป็นเหตุที่สามารถในอันยังวิบากให้เกิดขึ้น ในความพร้อมเพรียงด้วยปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น ชื่อว่า ความ

คุณศักดิ์เกษม วงศ์วิเชียร
อุทิศส่วนกุศลให้ นายโอว-นางมุยเช็ง แซ่ลี้

อุตสาหะ, วิบากจิต ที่ไม่มีความอุตสาหะนั้น ย่อมมีแม้แก่กิริยาจิตทั้งหลาย แต่ความไม่มีปัจจัยผู้ทำร่วมกันมีอวิชชาเป็นต้นนั่นแหละ เป็นความต่างกัน. แต่ว่าความอุตสาหะนั้น ว่าโดยประมาณทั้งปวงย่อมไม่มีแก่วิบากทั้งหลาย.

โลภเหตูนำ เอกนฺตสาวชฺชตาย สอุสฺสาหตาย จ ตพฺพิทูเร วิปาเก สมุปฺปตฺติอภาวโต กุสลวิปากา วิย อกุสลวิปากา สเหตุกา น สนฺตีติ อาห 'อกุสลวิปากำ อเหตุกเมวา'ติ. อโลภาทีนมฺปิ ปน สพฺพถา อนวชฺชตาย อนวชฺเช วิปาเก สมุปฺปตฺติ วิรุทฺธา เอวาติ คเหตพฺพา.

อกุศลวิบากทั้งหลายที่เป็นสเหตุกะย่อมไม่มีดุจกุศลวิบากทั้งหลาย เพราะความที่โลภเหตุทั้งหลาย มีโทษโดยส่วนเดียว เพราะความที่โลภเหตุทั้งหลาย มีความอุตสาหะ และเพราะไม่มีการเกิดร่วมกันในวิบากที่ไกลต่ออกุศลวิบากนั้นเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'เป็นอกุศลวิบากวิญญาณ เป็นอเหตุกะอย่างเดียว'. แต่เพราะความที่แม้เหตุแห่งธรรมทั้งหลายมีอโลภะเป็นต้นเป็นสภาวะที่ไม่มีโทษในที่ทั้งปวง ความเกิดขึ้นพร้อมในวิบากอันไม่มีโทษ พึงถือว่าเป็นอันถูกขัดขวางทีเดียว.

หีนา ทุกฺขวิเสสภูตอนิฏฺฐตฺตา. ชื่อว่า **เป็นอุเบกขาอย่างเลว**
ปณีตา สุขวิเสสภูตอิฏฺฐตฺตา. เพราะความที่อุเบกขา มีสภาวะเป็นทุกข์พิเศษอันไม่น่าปรารถนา. ชื่อว่า

คุณไชลั้ง เจริญส่งเสริมกิจ - คุณพงษ์ศักดิ์ พายัพทิศารักษ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นอุเบกขาอย่างประณีต เพราะความที่อุเบกขามีสภาวะเป็นสุขพิเศษ อันน่าปรารถนา.

สมาปตฺติวเสนาติ กามาวจร-สตฺตสฺสาปิ อปฺปนาวเสน. **อุปฺปตฺติยนฺติ** รูปภวุปฺปนฺนสตฺตสฺส วิปากุปฺปตฺติยํ. มคฺคานํ กิเลสปฺปหานตฺตา นิรานุ-สยสนฺตาเน ปหาตพฺพกิเลสาภาวโต กิริยาภาวปฺปตฺติ นตฺถีติ อาห 'กิริยํ ปน ภูมิเภทโต ติวิธนฺ'ติ.

คำว่า **ด้วยอำนาจแห่งสมาบัติ** ได้แก่ ด้วยอำนาจแห่งอัปปนาแม้แห่งกามาวจรสัตว์(สัตว์ผู้เกิดในชั้นกามาวจร). คำว่า **ในความเกิดขึ้น** ได้แก่ ในความเกิดขึ้นแห่งวิบากของสัตว์ผู้เกิดในรูปภพ. การถึงความเป็นกิริยา ชื่อว่าย่อมไม่มี เพราะไม่มีกิเลสที่พึงละในสันดานอันปราศจากอนุสัยกิเลส เหตุที่มรรคทั้งหลายละกิเลสได้ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ส่วนกิริยาวิญญาณมี ๓ โดยความต่างแห่งภูมิ'.

กิริยนฺติ จ วิปากาทายกํ, **ชวนาวชฺชนกิริยมตฺตํ วิญฺญาณนฺติ** อตฺโถ.

ก็คำว่า **กิริยาวิญญาณ** ได้แก่ วิญญาณอันให้วิบาก, อธิบายว่า วิญญาณอันเป็นเพียงกิริยาคือชวนะและอาวัชชนะ.

อาวชฺชนรสาติ อาลมฺพเน อภินมนรสา.

คำว่า **มีความรำพึงเป็นรส** คือมีความน้อมไปเฉพาะในอารมณ์เป็นที่หน่วงเหนี่ยวเป็นรส.

สาธารณาติ เสขาเสขปุถุชฺชนานํ สาธารณา. **อสาธารณาติ** อเสขนียตฺตา. **ตถาภาวปจฺจุปฏฺฐานาติ** ปญฺจทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนภาเวน มโนทฺวาเร อาวชฺชนภาเวน จ ปจฺจุปติฏฺฐหนสภาวา.

คำว่า (มโนวิญญาณธาตุ)**ที่ทั่วไป** ได้แก่ ที่ทั่วไปแก่พระเสขะพระอเสขะและปุถุชน. คำว่า **ที่ไม่ทั่วไป** ได้แก่ ที่ไม่ทั่วไป เพราะเป็นสภาวะควรแก่พระอเสขะ. คำว่า **มีความเป็นอย่างนั้นเป็นปัจจุปัฏฐาน** คือ มีอันเข้าไปตั้งมั่นเฉพาะเป็นสภาวะ โดยความเป็นโวฏฐัพพนะในปัญจทวาร และโดยความเป็นอาวัชชนะในมโนทวาร.

อนุฬาเรสูติ อปฺปณีเตสุ, อครุกาตพฺเพสูติ อตฺโถ. **เอกนฺตโต หทยวตฺถุปทฏฺฐานาติ** อิทํ เอตสฺส เอกนฺตโต หสิตุปฺปาทนกิจฺจตฺตา หสิตสฺส จ ปญฺจโวการภเว เอว นิยตตฺตา วุตฺตํ.

คำว่า (ในวัตถุ)**อันไม่โอฬาร** ได้แก่ อันไม่ประณีต, อธิบายว่า อันไม่พึงทำให้ควรเคารพ. คำว่า **อันมีหทยวัตถุเป็นปทัฏฐานโดยส่วนเดียว** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะมโนวิญญาณธาตุนี้ มีหน้าที่ในการยังหสิตุปาทจิตให้เกิดส่วนเดียว และเพราะหสิตุปาทจิตมีสภาวะอันแน่นอนในปัญจโวการภพนั่นเอง.

๔๕๕. เอกูนนวุติวิญฺญาณานีติ โลกุตฺตรจิตฺตานํ ฌานงฺคโยคเภทํ อคฺคเหตฺวา วุตฺตํ. อฏฺฐสุ ปน โลกุตฺตรจิตฺเตสุ เอเกกสฺส ปญฺจชฺ-

๔๕๕. คำว่า (รวมเป็น)**วิญญาณ (จิต) ๘๙ ดวง** ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะไม่รวม(ไม่ถือเอา)ซึ่งประเภทที่ประกอบด้วยองค์ฌานของโลกุตรจิตทั้ง-

คุณนพพร ตันติบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฌานงฺคโยคเภทเน ปญฺจธา ภาวโต เอกวีสติสตวิญฺญาณานิ โหนฺติ.

หลาย. แต่เพราะความที่โลกุตรจิตแต่ละดวง ๆ บรรดาโลกุตรจิต ๘ ดวง มีโดยส่วน ๕ (มีดวงละ ๕) ในเพราะประเภทที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ จึงรวมเป็นวิญญาณ(จิต) ๑๒๑ ดวง.

อานุภาเวนาติ พเลน.

คำว่า **ด้วยอานุภาพ** ได้แก่ด้วยกำลัง.

นิยเมน อุปฺปตฺติโต เอตํ 'ภวงฺคนฺ'ติ วุจฺจติ.

จิตนี้ ท่านเรียกว่า 'ภวังคะ' เพราะ(เป็นไป)โดยอุปปัตติภพ(ภพที่เกิดขึ้น)ตามความนิยม.

อินฺทฺริยานีติ จกฺขาทีนิ จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ สนฺธาย วุตฺตํ. กายินฺทฺริยํ ปน วิสยฆฏฺฏเน สติ สพฺพทา อารมฺมณคฺคหณลกฺขณเมว. **อาปาถคเตติ** คหณโยคฺยตาเทสาวฏฺฐิเต. **ฆฏฺฏนาติ** อญฺโญ อญฺโญญฺญสนฺนิธิโต จกฺขุนฺทฺริยสฺส รูเปน สห ภวงฺคจลนสฺส ปจฺจยภาโว. น หิ โยคฺยเทสาวฏฺฐิเต วิสเย ยถาวุตฺตํ ปจฺจยตฺตสงฺขาตํ อินฺทฺริยสฺส ตปฺปฏิฆาตํ วินา ภวงฺคจลนเหตุภูโต วิกาโร นาม อตฺถิ. โย 'ฆฏฺฏนา'ติ วตฺตพฺโพ

คำว่า **อินทรีย์ทั้งหลาย** ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอาอินทรีย์ ๔ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น. แต่กายินทรีย์ มีการรับอารมณ์เป็นลักษณะในกาลทั้งปวงในเมื่อมีการกระทบอารมณ์. คำว่า (เมื่อรูป) **ถึงคลอง** คือ (เมื่อรูป)ตั้งลงในส่วนที่ประกอบกันเข้าในการรับ (อารมณ์). คำว่า **การกระทบกัน** ได้แก่ความที่จักขุนทรีย์กับรูปเป็นปัจจัยแห่งความไหวของภวังคจิตก็มีขึ้น แต่ความที่ต่างฝ่ายต่างเป็นที่สะสมไว้ซึ่งกันและกัน. จริงอยู่ ชื่อว่า อาการแปลกอันเป็นเหตุ

วิสุทธิมรรคจูฬฎีกา.ป-ท.๓-๖

คุณแม่ลิ้ม วงษ์สุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สิยา. เกจิ ปน 'ฆฏฺฏนา นาม ปสาทนิสฺสเย วิการุปฺปตฺติเหตุตา'ติ วทนฺติ. ตนฺน ยุตฺตํ.

แห่งความไหวของภวังคจิต เว้นการกระทบกับรูปนั้นแห่งอินทรีย์ กล่าวคือความเป็นปัจจัยตามที่กล่าวแล้วในอารมณ์ที่ตั้งลงในส่วนที่การประกอบกันเข้าซึ่งจำต้องพูดว่า 'การกระทบกัน' ย่อมไม่มี. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 'ความเป็นเหตุเกิดอาการแปลกในอารมณ์เป็นที่อาศัยแห่งปสาทรูป ชื่อว่า การกระทบกัน'. คำของอาจารย์บางพวกนั้นหาควรไม่.

ยถาจิตสฺส อินฺทฺริยสฺส วิเสสภาเวน สมุปฺปตฺติยํ ขณนฺตรุปฺปตฺติภาวโต ยถาฆฏฺฏิตานญฺจ วิสยานํ อินฺทฺริเยน สห วินาเสน ขณนฺตรภาโว สิยา, ตถา จ เตสมฺปิ ปุนาปาถคมนฆฏฺฏนาปฺปสงฺคโตติ อนวฏฺฐานเมว สิยา, น จ วิสยคฺคหณํ ยถาจิตสฺส ปสาทนิสฺสยธิติกฺขเณ ตทญฺญสฺส กลาปนฺตรสฺส วิสฺสฏฺฐิสุปฺปตฺติเหตุตาย ฆฏฺฏนาติ อุปฺปตฺติโต ปรํ ยถาคตวิสยินฺทฺริยานเมว ปจฺจยนิยมภาวงฺคจลนปฺปจฺจยภาโว คหณํ. ปจฺจย-ฆฏฺฏนาติ

เพราะความที่อินทรีย์ตั้งมั่นอยู่อย่างไรมีความเกิดขึ้นในลำดับแห่งขณะจิตในเพราะความเกิดพร้อมโดยภาวะที่ต่างกันด้วยความที่อารมณ์ทั้งหลายที่กระทบกันแล้วอย่างไรกับอินทรีย์มีในระหว่างขณะจิตโดยความสูญหายไปพึงมีด้วย เพราะความที่แม้อารมณ์เหล่านั้น มีความเกี่ยวพันกับการมาถึงคลอง(จักขุ)เข้าและการกระทบกันอีกเหมือนอย่างนั้นด้วยเหตุนั้น ความไม่ตั้งมั่นนั้นแหละ พึงมี, อนึ่ง การรับอารมณ์ ชื่อว่า การกระทบกัน เพราะความที่อินทรีย์ที่ตั้งมั่นอยู่อย่างไรนั้น เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้น

คุณแม่ลิ้ม วงษ์สุนทร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โดยง่ายในความบริสุทธิ์แห่งอินทรีย์ อันมีในระหว่างรูปกลาปอื่นจากอินทรีย์ที่ตั้งอยู่อย่างไรนั้นในฐิติขณะอันเป็นที่อาศัยแห่งปสาทรูปจึงไม่มี เหตุนั้น การถือเอาว่า ความที่อินทรีย์อันเป็นอารมณ์ที่มาแล้วอย่างไร เป็นปัจจัยแห่งความไหวของภวังคจิตที่กำหนดโดยปัจจัย ต่อจากความเกิดขึ้น คือการกระทบกันจึงมีขึ้น.

น หิ 'ปฐมจิตฺตกฺขเณ อชนกํ อินฺทฺริยรูปญฺจ สหการิสนฺนิธาเนปิ ทุติยาทิจิตฺตกฺขเณสุปิ วิเสสาภาเว อชนกเมวา'ติ สกฺกา วตฺตุ สหการิสมาธานสฺเสว วิเสสตฺตา อิตรถา สพฺพถา องฺกุราทิอุปฺปตฺติยา เอว อภาวปฺปสงฺคโต, สหการิ-วิเสสนฺตรุปฺปตฺติยํ ปน วิจารณา วิตฺถาริยมานา คนฺถภาราย โหตีติ เตน ปปญฺเจติ. เอเตเนว เภริตเล จิตสกฺขราสุ เอกิสฺสา จลเน อิตราย จิตมกฺขิกาจลนาทิอุปมาปิ ปฏิกฺขิตฺตา โหติ จลนสฺส ขณนฺตรภาวโต, ตสฺมา เอวํ ธมฺมตานเยน ฆฏฺฏิตวิสยินฺทฺริยปจฺจยา เอว

จริงอยู่ อันใคร ๆ ไม่อาจกล่าวว่า 'ก็อินทรียรูป (รูปที่เป็นอารมณ์ของอินทรีย์) ซึ่งไม่ได้เกิดในขณะปฐมจิต ย่อมเป็นอินทรียรูปซึ่งไม่ได้เกิดนั่นเองในเมื่อไม่มีคุณวิเศษ แม้ในการวางลงร่วมกันแห่งอินทรีย์ผู้ทำร่วมกัน แม้ในขณะจิตมีจิตดวงที่ ๒ เป็นต้น เพราะความเกี่ยวข้องด้วยความไม่มีแห่งการเกิดขึ้นแห่งพืชมีหน่ออ่อนเป็นต้นนั่นเอง โดยประการทั้งปวงนอกนี้ โดยความที่การวางลงร่วมกันมีความต่างกัน, แต่การวิจารณ์ในเพราะความเกิดขึ้นในระหว่างแห่งอินทรีย์ที่ทำร่วมกันและที่ต่างกัน อันจะให้พิสดาร ย่อมเป็นโดยภาระแห่งคัมภีร์ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงทำให้เนิ่นช้า

คุณอภิชัย มรกตเกรียงไกร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภวงฺคจลนํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. เตนาห 'ตเทว รูปนฺ'ติอาที.

ด้วยคำว่า 'การกระทบ' นั้น. ด้วยเหตุนั้นนั่นเอง ย่อมเป็นอันท่านอาจารย์คัดค้าน แม้ข้ออุปมา มีอุปมาด้วยการไหวของแมลงวันที่จับอยู่บนก้อนกรวดนอกนี้เป็นต้น ในเมื่อความไหวแห่งก้อนกรวดก้อนหนึ่ง บรรดาก้อนกรวดที่วางอยู่บนหน้า(พื้น)กลอง เพราะภาวะแห่งการไหวมีในลำดับแห่งขณะ, เพราะเหตุนั้น พึงเห็นการไหวของภวังคจิต เพราะอินทรียปัจจัยมีอารมณ์อันนัยแห่งธรรมดา กระทบกันอย่างนี้นั่นเอง. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า '(กิริยามโนธาตุ)ทำรูปนั้นนั่นแล(ให้เป็นอารมณ์)'.

ตตฺถ **ตเทวาติ** ยถาปาถคตเมว สมุปฺปนฺนภวงฺคํ สยเมว วินสฺสติ, น อญฺเญน การเณนาติ. **วิจฺฉินฺทมานา วิยาติ** วิยคฺคหณนฺติ กตฺ. อุทฺเทเส ทฺวินฺนํ อาวชฺชนกิจฺจานํ เอกโต คหิตตฺตา ตทุภยมฺปิ ทสฺเสตุ ปญฺจทฺวาราวชฺชนานนฺตรํ ทฺวาราวชฺชนํ ทสฺสิตนฺ. มโน-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **รูปนั้นนั่นแหละ** ได้แก่ รูปตามที่มาถึงคลอง(จักษุ)เข้านั่นแหละมีภวังคจิตเกิดพร้อมแล้ว ย่อมดับไปเองทีเดียว, หาดับไปเพราะเหตุอื่นไม่. คำว่า **เหมือนอย่างตัดภวังคจิต** ท่านอาจารย์ทำศัพท์ว่าวิยศัพท์. เพื่อแสดงอาวัชชนกิจแม้ทั้ง ๒ นั้น เพราะในคัมภีร์อุทเทส อาวัชชนกิจทั้ง ๒ ท่านถือเอาโดยความเป็นอันเดียว

กัน ท่านอาจารย์แสดงมโนทวาราวัชชนะไว้ ในลำดับแห่งปัญจทวาราวัชชนะ.

อาวชฺชนานนฺตรนฺติ ปญฺจทฺวาราวชฺชนานนฺตรํ.

ในลำดับแห่งปัญจทวารวัชชนะ.

ทฺวิติจิตฺตกฺขณาตีตกปฺปิ อารมฺมณมิธ **มหนฺตนฺติ.** อาวชฺชนทฺวยสฺสคหิตตฺตา **อวเสสกามาวจรกิริยานนฺติ** อวเสสคฺคหณนฺ กตนฺ. **ฉ สตฺต วาติ** อิทนฺ เยภุยฺยโต วุตฺตนฺ มรณกาลาทีสุ ปญฺจนฺนมฺปิ ชวนานนฺ สมฺภวโต.

อารมณ์แม้ที่ล่วงไปแล้ว ๒-๓ ขณะจิต(ท่านประสงค์เอาว่า) เป็น **มหันตารมณ์** ในที่นี้. เพราะท่านถือเอาอาวัชชนะทั้ง ๒ ท่านอาจารย์จึงทำศัพท์ว่า อวเสสศัพท์ ในคำว่า **อวเสส-กามาวจรกิริยานนฺ.** คำว่า **ฉ สตฺต วา** (ชวนจิต ๖ ดวงหรือ ๗ ดวง) นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะโดยมากชวนจิตแม้ ๕ ดวงเกิดในเวลาทั้งหลาย มีเวลาจะตายเป็นต้น.

ตานิเยวาติ ยถาวุตฺตานิ กามาวจรชวนานิ เอว, น มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ. ตานิ ปน สนฺธายาห 'โคตฺรภูโต อุทฺธนฺ'ติอาทิ.

คำว่า **เหล่านั้นนั่นแล** ได้แก่ กามาวจรชวนจิตตามที่กล่าวแล้วนั่นแล, หาใช่มหัคตโลกุตรชวนจิตไม่. แต่ท่านอาจารย์หมายเอามหัคตโลกุตรชวนจิตเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'ถัดจากโคตรภูไป'.

อติมหนฺตนฺติ อิธ โสฬสจิตฺตกฺขณายุกํ อธิปฺเปตนฺ. **วิภูตนฺติ** ในคำว่า **เป็นอติมหันตารมณ์** นี้ ท่านอาจารย์ประสงค์เอาอารมณ์ที่มีอายุ

สุปากฏ์ กามาวจรเมว. ตตฺเถว หิ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ. อิฏฺฐารมฺมณาทีนํ วเสนาติ สมฺพนฺโธ. 'อิฏฺฐารมฺมเณ กุสลวิปากภูตํ อติอิฏฺเฐ โสมนสฺสสหคตํ อนิฏฺเฐ อกุสลวิปากภูตญฺจ ตทารมฺมณ์ โหตี'ติ ตํ วิภงฺคํ สงฺคเหตุ **อาทิ**-สทฺโท กโต.

๑๖ ขณะจิต. คำว่า **อารมณ์ที่ปรากฏชัด** ได้แก่ ที่ปรากฏดีแล้ว คือ วิภูตารมณ์ที่เป็นกามาวจรอย่างเดียว. จริงอยู่ ตทารมณจิต ก็เกิดในวิภูตารมณ์นั้นนั่นเอง. เชื่อมความว่า ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ทั้งหลาย มีอิฏฐารมณ์เป็นต้น. เพื่อจะรวมเอาข้อจำแนกนั้นเข้าไว้ว่า 'ตทารมณจิต เป็นกุศลวิบากในอิฏฐารมณ์ เป็นอารมณ์สหรคตด้วยโสมนัสในอติอิฏฐารมณ์และเป็นอกุศล-วิบากในอนิฏฐารมณ์' ท่านอาจารย์จึงทำ(จึงใช้)**อาทิ** ศัพท์.

ปุริมกมฺมวเสนาติ[๑] อิทำ 'อาปายิกาทิอเหตุกสตฺตานำ ปฏิสนฺธิ-ทายกโต อญฺเญนาปิ กมฺเมน ติเหตุกสฺส ตทารมฺมณสฺส อสมฺภวโต ตทญฺญาสมฺภวโต จ ชนกกมฺมมฺปิ อชนกกมฺมมฺปิ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ-นิยามกน'ติ วุตฺตำ. **ชวนจิตฺตาทิวเสนาติ** อิทำ 'โสมนสฺสสหคตกิริยาชวนานนฺตรำ โสมนสฺสสหคตเมว ตทารมฺมณำ' ตทารมณ์นั้น'. คำว่า **ด้วยอำนาจปุริมกรรม** (กรรมเก่า) นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า 'แม้ชนกกรรม แม้อชนกกรรม ก็เป็นกรรมที่กำหนดความเกิดขึ้นแห่งตทารมณ์ เพราะความที่ตทารมณ์ที่เป็นติเหตุกะไม่เกิดด้วยกรรมแม้อื่นจากกรรมที่ให้ปฏิสนธิแก่อเหตุกสัตว์ มีสัตว์ผู้เกิดในอบายเป็นต้น และเพราะความไม่เกิดแห่งอารมณ์อื่นจากตทารมณ์นั้น'. คำว่า **ด้วยอำนาจชวนจิต**

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ปุริมกมฺมชวนจิตฺตาทีนญฺจ วเสน.

คุณพิชยากร สมศักดิ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โทมนสฺสยุตฺตชวนานนฺตรํ สหคตเมวา'ติ วุตฺตํ. โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส วิสเย ปฏิฆุปฺปตฺติยา อสมฺภเวน อนฺตรา วิสยนฺตเร อุเปกฺขาสหคตํ ตทารมฺมณุปฺปตฺตึ สงฺคณฺหาติ. ตมฺปิ หิ ชวนานนฺตรํ อุปฺปตฺติโต วีถิจิตฺตภาเวน ภวงฺคตฺตาโยคา จ 'ตทาลมฺพนํ ปฏิภวงฺคนฺ'ติ ปวุจฺจติ. **กิญฺจิ อนฺตรนฺ**ติ กิญฺจิปเทสํ.

อุเปกฺขา-**อาทิ**-สทฺเทน อติอิฏฺฐาทิเก อติอิฏฐารมณจิตที่สหรคตด้วยโสมนัส ตทารัมมณจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขาเท่านั้น ย่อมจะเกิดในลำดับชวนะที่ประกอบด้วยโทมนัส. ด้วย**อาทิ**ศัพท์ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์เอาความเกิดขึ้นแห่งตทารมณ์ที่สหรคตด้วยอุเบกขาเข้า ในลำดับแห่งอารมณ์มีในระหว่าง เพราะไม่มีความเกิดโสมนัสในเพราะความเกิดปฏิฆะขึ้นในอารมณ์อันเป็นอติอิฏฐารมณ์แห่งจิตอันให้เกิดปฏิสนธิที่สหรคตด้วยโสมนัส. จริงอยู่ ปฏิสนธิจิตแม้นั้น ท่านเรียกว่า 'ตทารมณปฏิฐิภวังคะ (ภวังคจิตในเบื้องหลังที่มีอารมณ์ของชวนะนั้นเป็นอารมณ์)' เพราะเป็นภวังคจิต และเพราะประกอบด้วยความเป็นวิถีจิตโดยเกิดขึ้นในลำดับ(ต่อจาก)ชวนจิต. คำว่า **ในระหว่างขณะนิดหน่อย** ได้แก่ ในระหว่างจุดนิดหน่อย.

คุณพิชยากร สมศักดิ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภวงฺคารมฺมเณ[๑] **ปวตฺตนารหนฺติ** ภวงฺคสฺส กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทิอารมฺมเณ ภวงฺคํ หุตฺวา ปวตฺตนารหนฺติ อตฺโถ. อิทญฺจ สพฺเพสํ กามาวจรสตฺตานํ สุขสนฺตีรณวิรหิเตหิ ตทาลมฺพนจิตฺเตหิ ปฏิสนฺธิสพฺภาวโต สมฺภวมตฺเตน วุตฺตํ. น หิ ทสปิ ตทารมฺมณจิตฺตานิ เอกสฺส ปุคฺคลสฺส ภวงฺคารมฺมเณ ปวตฺตนารหานิ โหนฺติ, สุขสนฺตีรณญฺจ ชวนาวสาเน ปวตฺตนสามญฺญมตฺเตน ภวงฺเคหิ สมานํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

คำว่า (เป็นจิต)**ควรแก่ความเป็นไปในอารมณ์ของภวังคะ** ความว่า วิปากวิญญาณนั้น เป็นจิตควรแก่ความเป็นภวังคะเป็นไปในอารมณ์แห่งภวังคะ มีกรรมและกรรมนิมิตเป็นต้น. ก็วิปากวิญญาณนี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้โดยเหตุสักว่า ความเกิดโดยสภาวะ คือ ปฏิสนธิจากตทารัมมณจิตอันเว้นสุขสันตีรณะของเหล่ากามาวจรสัตว์ทั้งปวง. บัณฑิตพึงเห็นว่า จริงอยู่ ตทารัมมณจิตแม้ ๑๐ ดวง ไม่เป็นธรรมชาติควรแก่ความเป็นไปในอารมณ์แห่งภวังคจิตแก่บุคคลคนเดียว, และสุขสันตีรณจิต ท่านอาจารย์กล่าวว่าเป็นธรรมชาติเสมอกับภวังคจิตโดยเหตุสักว่า มีความเสมอเหมือนกันในความเป็นไปในที่สุดแห่งชวนะ.

เอกสฺมึ หิ ภเวติอาทิ วิญฺญาณสฺส จุติจิตฺตทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ.

คำมีอาทิว่า **จริงอยู่ ในภพหนึ่ง** ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพื่อแสดงถึงจุติจิตแห่งวิญญาณ.

---

[๑] วิสุทฺธิมคฺค. ภวงฺคสฺส อารมฺมเณ.

คุณพิชยากร สมศักดิ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จุติโต ปนาติอาทิปิ วฏฺฏูป-
นิสฺสเย อสติ สํสารทุกฺขสฺส
อวิจฺเฉททสฺสนตฺถํ วุตฺตํ. **ภวคติฐิติ-**
นิวาเสสูติ ตีสุ ภเวสุ ปญฺจสุ
คตีสุ สตฺตสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ นวสุ
สตฺตาวาเสสุ จ.

แม้คำมีอาทิว่า **ก็แต่จุติ** ท่านอาจารย์ก็ได้กล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่ขาดสายแห่งสังสารทุกข์ ในเมื่อไม่มีอุปนิสัยแห่งวัฏฏะ. คำว่า **ในภพ คติ ฐิติและนิวาสทั้งหลาย** ได้แก่ ในภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙.

วิญฺญาณกฺขนฺธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนากถาว่าด้วยวิญญาณขันธ์ จบ.

เวทนากฺขนฺธกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยเวทนาขันธ์

๔๕๖. **เวทิยติ เวทิยีติ**[๑]
วิจฺฉาวจนํ เวทนาย สวิสเยสุ
อภิณฺหปฺปวตฺติทสฺสนตฺถํ. **อิติ-สทฺโท**
ยสฺมาทตฺเถ **ตสฺมาติ** ตสฺส
ปฏินิทฺเทโส.

๔๕๖. คำกล่าวด้วยประสงค์จะให้เข้าใจซึมซาบว่า **ธรรมชาติย่อมเสวย**(อารมณ์)**ย่อมรู้สึก**(สุขทุกข์) ดังนี้ เพื่อแสดงความเป็นไปเนือง ๆ ในอารมณ์ของตนทั้งหลายแห่งเวทนา. **อิติ**-ศัพท์ลงในอรรถว่า ยสฺมา (ซึ่งแปลว่า เพราะเหตุที่) เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงทำนิเทศรับคำนั้นว่า **ตสฺมา** (ซึ่งแปลว่า เพราะเหตุนั้น).

---

[๑] ฉ. เวทยติ เวทยตีติ พฺยาปนิจฺฉาวเสน.

คุณพิชยากร สมศักดิ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สภาวเภทโตติ เวทยิตฏฺเฐน เอกสฺเสว สภาวสฺส สมฺปยุตฺตภูมิ-อารมฺมณาทิกตเภเทนาติ อตฺโถ. ยทิ หิ 'เอตา เวทนา สภาเวเนว ภินฺนา ฉปญฺญาส เจตสิกา'ติ วตฺตพฺพํ สิยา, น หิ สามญฺญลกฺขเณน เวทนา เอกา วุตฺตา สลกฺขณสฺเสวา-ภาวปฺปสงฺคโต, อถ สุขทุกฺขาทโย วิเสสา ตถานุคตํ เวทยิตํ สามญฺญลกฺขณนฺติ จ สุขทุกฺขาทิสฺสาปิ ปจฺเจกสีตุณฺหาทิวิสยเภเทน อเนเกสุ ทุกฺขาทิวิเสสุ จิตตาย สามญฺญ-ลกฺขณปฺปสงฺคโต สพฺพถา เวทนาย สลกฺขณเมว น สิยา. น เกวลญฺจ เวทนาย, อถโข ผสฺสาทีนมฺปิ เตสมฺปิ สุขสมฺผสฺสาทิวเสน ปจฺเจกํ อเนกธาภินฺนานํ ผุสนาทิสามญฺญ-

วุตฺตานุสาเร (น) นิยุตฺตานปิ เภทปฺ-
ปสิทฺธิโต.

อย่างเป็นต้น. และมิใช่ลักษณะของตน
แห่งเวทนาอย่างเดียว พึงมี โดยที่แท้
ลักษณะของตนแม้แห่งเวทนาทั้งหลายมี
ผัสสะเป็นต้น ก็ไม่พึงมี เพราะความ
ที่เวทนาแม้เหล่านั้น แต่ละอย่างต่างกัน
โดยสภาพเป็นอเนก ด้วยอำนาจแห่ง
สัมผัสมีสุขสัมผัสเป็นต้น ถือเอาความ
เสมอเหมือนกันโดยการถูกต้องเป็นต้น
เป็นไป. หากมีคำถามว่า 'เมื่อเป็น
อย่างนั้น ในที่นี้ ความต่างโดยประเภท
แห่งภูมิสัมปโยค วัตถุ และอารมณ์
เป็นต้น ก็ไม่พึงมีโดยลักษณะที่ถูกต้อง'.
ตอบว่า ลักษณะของตนนั้นเป็น
ธรรมชาติเสมอกับด้วยเวทนา. ถามว่า
'ถ้าเมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ท่าน
อาจารย์จึงมิได้กล่าวถึงความต่างโดย
สภาวะ ในเวทนาทั้งหลายมีสัมผัสเป็นต้น
(แต่)กล่าวความต่างกัน นั้นแห่งเวทนา
เท่านั้นไว้'. ตอบว่า เพราะความสำเร็จ
แห่งความต่างกันแห่งธรรมทั้งหลายแม้ที่
(มิได้)ประกอบกันตามแนวที่กล่าวแล้วใน
เวทนา.

คุณพิชยากร สมศักดิ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกสนฺตติวิธานํ หิ สงฺขตธมฺมานํ เอเกกสฺส เทสกาลวตฺถารมฺมณาทีเหว เภโท, น สภาวโต. เยสํ หิ ผสฺสเวทนาทีนํ รูปรสาทีนญฺจ เทสกาลเภทาภาเวปิ ยถาสลกฺขณโตว เภโท สิชฺฌติ, เตสัว เภโท ญาตพฺโพ. เย ปน วิรุทฺธลกฺขณา โลภาโลภาทโย จกฺขุโสตาทโย จ, เต สภาวโต วิย รสาทีหิ จ ภินฺนา เอว, ตสฺมา 'สภาวเภทโตติ อิมสฺส เวทยิตลกฺขเณน. เอกสฺเสว สภาวสฺส สมฺปยุตฺตภูมิอารมฺมณาทีหิ กเตน เภเทนาติ โย อตฺโถ วุตฺโต, โส สุวุตฺโต'ติ ญาตพฺโพ.

ก็การกำหนดความสืบต่ออันเดียวกัน เป็นความต่างแห่งสังขตธรรมแต่ละข้อ ๆ บรรดาสังขตธรรมทั้งหลาย พึงมีโดยเทสะ กาละ วัตถุ และอารมณ์ เป็นต้น หามีโดยสภาวะไม่. ความต่างกันโดยลักษณะของตนอย่างไรนั่นเอง ย่อมสำเร็จแม้ในเพราะความไม่มีความต่างโดยเทสะ และกาละ แห่งเวทนาทั้งหลายมีผัสสเวทนาเป็นต้น และแห่งอารมณ์ทั้งหลายมีรูปารมณ์และรสารมณ์เป็นต้นเหล่าใด บัณฑิตพึงทราบความต่างแห่งธรรมเหล่านั้นเท่านั้น. ก็อกุศลธรรมและกุศลธรรมทั้งหลาย มีโลภะ และอโลภะเป็นต้นด้วย อายตนะภายในทั้งหลายมีจักษุและโสตะเป็นต้นเหล่าใดด้วย มีลักษณะผิดกัน ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็นอันต่างกันโดยรสเป็นต้น ดุจต่างกันตามสภาวะนั่นเทียว เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงทราบเนื้อความใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า 'คำว่า โดยแยกตามสภาวะ(โดยความต่างแห่งสภาวะ) คือ โดยลักษณะที่เสวยอารมณ์ คือ โดยแยกสภาวะอันเดียวนั่นเอง ที่ท่านทำไว้โดย

คุณสุรินทร์ รุ่งวัฒนไพบูลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัมปยุตธรรมภูมิและอารมณ์เป็นต้น, เนื้อความนั้น เป็นอันท่านกล่าวไว้ดีแล้ว.

สุขยติ สมฺปยุตฺตธมฺเม สยํ ชื่อว่า **สุข** ด้วยอรรถว่า ยังสัมปยุตธรรมให้สบาย วา **สุฏฺ**ฐุ วา ขาทติ ขนติ ตนเองย่อมเคี้ยวกินด้วยดี หรือขุดด้วยดี วา กายิกํ อาพาธนฺติ **สุขํ**. ซึ่งความเจ็บป่วยอันเป็นไปทางกาย. พึง ตพฺพิปรีตนเยน **ทุกฺขํ** เวทิตพฺพ. ทราบ**ทุกข์**ตามนัยตรงกันข้ามจากสุขนั้น. อุเปกฺขติ ยถา ตถา วา ชื่อว่า **อุเบกขา** ด้วยอรรถว่า ย่อม มชฺฌตฺตานุภวนวเสน อารมฺมณํ วางเฉย หรือย่อมเข้าไปเพ่งอารมณ์ อุปคนฺตฺวา เปกฺขติ อนุภวนวเสน โดยประการใด ประการหนึ่ง ด้วย ปสฺสตีติ **อุเปกฺขา**. อำนาจการเสวยอารมณ์เป็นกลาง ๆ คือ เห็นด้วยอำนาจเสวยอารมณ์.

เวทนาย อาเวณิกํ อนุภวน- ลักษณะการเสวยอารมณ์นั่นแหละ ลกฺขณเมว อารมฺมณาทิเภทโต อันเป็นข้อพิเศษแห่งเวทนาท่านจำแนก ปญฺจธา ภินฺนนฺติ ตํ อพฺยาภิจารินา เป็น ๕ ประการ โดยความต่างแห่ง อารมฺมเณน วิเสเสตฺวา ทสฺเสนฺโต อารมณ์เป็นต้น เหตุนั้น ท่านอาจารย์ อาห 'อิฏฺ**ฐ**โผฏฺ**ฐ**พฺพานุภวนลกฺขณนฺ'ติ. เมื่อแสดงลักษณะการเสวยอารมณ์นั้น **อุปพฺรูหนํ** ภูสํ วฑฺฒนํ. ให้พิเศษจากอารมณ์ที่ไม่เปลี่ยนแปลง จึงกล่าวว่า 'มีอันเสวยโผฏฐัพพะน่าปรารถนาเป็นลักษณะ'. การเจริญให้มาก ชื่อว่า **การเพิ่มขึ้น**.

ตถโต อวิตถโต วา 'อิฏฺฐนฺ'ติ คหิตํ **อิฏฺฐารมฺมณํ.** เตนาห 'ยถา ตถา วา'ติ. **ปสฺสทฺธิปทฏฺฐานนฺติ** อิทํ นิรามิสโสมนสฺสวเสน เวทิตพฺพํ.

อารมณ์ที่ถือว่า 'เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา' โดยความเป็นอย่างนั้น หรือโดยความไม่แปรผัน ชื่อว่า **อิฏฐารมณ์.** เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'หรือโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง'. คำว่า **มีความสงบระงับเป็นปทัฏฐาน** นี้ พึงทราบด้วยอำนาจโสมนัสอันปราศจากอามิส.

ปฏิฆสฺส กามธาตุยเมว อุปฺปตฺติ-นิยมโต 'หทยวตฺถุปทฏฺฐานนฺ'ติ วุตฺตํ.

เพราะกำหนดหมายความเกิดขึ้นในกามธาตุนั่นเองแห่งปฏิฆะ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีหทัยวัตถุเป็นปทัฏฐาน'.

นาติอุปฺปีฬนมิลาปนรสาติ นาติ-สยกิจฺจวนฺตตาย อนุปสฺสนฺตานิ สุขทุกฺขานิ อุปาทาย อกุสลาปิ อุเปกฺขา อุปสนฺตา เอวาติ อาห 'สนฺตภาวปจฺจุปฏฺฐานา'ติ. นิรามิสเมว วา สนฺธายาเยตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ.

คำว่า **มีอันไม่เพิ่มและไม่ลดเป็นรส** คือ อุเบกขาแม้เป็นอกุศลอาศัยสุขและทุกข์ที่ชื่อว่า ยังไม่เข้าไปสงบ เพราะความเป็นธรรมชาติมีกิจอันดียิ่งอันยังไม่ได้คลายแล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมชาติเข้าไปสงบนั่นเอง เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีความเป็นธรรมชาติสงบเป็นปัจจุปัฏฐาน'. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นว่าท่านอาจารย์กล่าวคำนี้ไว้หมายเอาอุเบกขาที่ปราศจากอามิสเท่านั้น.

เวทนากฺขนฺธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนากถาว่าด้วยเวทนาขันธ์ จบ.

คุณสุรินทร์ รุ่งวัฒนไพบูลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สญฺญากฺขนฺธกถาวณฺณนา

๔๕๗. สญฺญาณํ กตฺวา ชานนฺ สญฺชานนฺ, ตำ ลกฺขณมสฺสาติ **สญฺชานนลกฺขณา.** เตเนว สญฺชานเนน ชานนปจฺจโย สญฺญาณสงฺขาตนิมิตฺต-กรณนฺติ ปุนสญฺชานนปจฺจยนิมิตฺตกรณำ, ตำ รโส อสฺสาติ โยชนา. **อภินิเวสกรณำ** นาม ทิฏฺฐิวิปลฺลาสเหตุ-ภูเต ยถาคหิเต วิปรีตากาเร ทหฺหคาหิโยโค ญาณาโลภาทิ-สมฺปยุตฺตาปิ เตหิ ญาณาทีหิ อุปฏฺฐาปิตวิสเย ปวตฺตตีติ อาห ปทฏฺฐานา'ติ.

พรรณนากถาว่าด้วยสัญญาขันธ์

๔๕๗. ความรู้เพราะทำความจำได้ ชื่อว่า ความจำได้หมายรู้, ความจำได้หมายรู้นั้น เป็นลักษณะของ สัญญานั้น เหตุนั้น สัญญานั้น ชื่อว่า **มีอันจำได้หมายรู้เป็นลักษณะ.** มีโยชนาว่า การทำเครื่องหมายกล่าวคือความจำได้เป็นปัจจัยแห่งความรู้ เพราะความจำได้หมายรู้นั้นนั่นเอง เหตุนั้น จึงชื่อว่าการทำเครื่องหมายอันเป็นปัจจัยแห่งความจำได้หมายรู้ต่อไป, การทำเครื่องหมายอันเป็นปัจจัยแห่งความจำได้หมายรู้ต่อไปนั้น เป็นรสแห่งสัญญานั้น. การประกอบในการยึดมั่นในอาการที่ตรงกันข้ามตามที่ยึดถือ อันเป็นเหตุทำความเห็นให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่า **การทำการยึดมั่น** สัญญาแม้ที่สัมปยุตด้วยญาณและอโลภะเป็นต้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจแห่งการถือนิมิตในอารมณ์ที่ญาณเป็นต้นเหล่านั้นให้ปรากฏแล้ว เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีอารมณ์ตามที่ปรากฏเป็นปทัฏฐาน'.

สญฺญากฺขนฺธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตา. พรรณนากถาว่าด้วยสัญญาขันธ์ จบ.

คุณสุรินทร์ รุ่งวัฒนไพบูลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงฺขารกฺขนฺธกถาวณฺณนา

๔๔๘. **ราสิกรณํ** นาม ยถา สงฺขาริยธมฺมานํ เอกโต สมุปฺปาทนํ. **กึ ปน** ตํ อภิสงฺขรณลกฺขณํ นาม, ยํ พหูนํ สงฺขารานํ เอกรูเปน ฐิตํ เตหิ อญฺญมญฺญํ วาติ ปุจฺฉาย อธิปฺปาโย. 'ตํ น อญฺญนฺ'ติ วิสฺสชฺเชนฺโต 'สงฺขารา เอวา'ติ อาห. **อายูหนปิ** สมฺปิณฺฑนเมว สงฺขารานํ. เจตนาปฺปธานตายาห 'วิปฺผารปจฺจุปฏฺฐานา'ติ.

พรรณนากถาว่าด้วยสังขารขันธ์

๔๔๘. การยังธรรมที่ควรแก่การปรุงแต่งให้เกิดขึ้นโดยความเป็นอันเดียวกันโดยประการใด ชื่อว่า **การทำให้เป็นกอง.** มีคำอธิบายคำถามว่า **ก็ธรรมชาตินั้น คืออะไร** ตอบว่า ธรรมชาตินั้นคือธรรมชาติที่ชื่อว่า มีอันปรุงแต่งเป็นลักษณะ ซึ่งตั้งอยู่โดยเอกรูป(รูปเดียวกัน)แห่งสังขารจำนวนมาก หรือตั้งมั่นซึ่งกันและกันด้วยสังขาร จำนวนมากเหล่านั้น. ท่านอาจารย์เมื่อจะเฉลยคำถามว่า 'ธรรมชาตินั้นไม่เป็นอย่างอื่น' จึงกล่าวว่า 'คือสังขารทั้งหลายนั่นเอง'. ธรรมชาติที่มีการรวมกันแห่งสังขารทั้งหลายนั่นแหละ แม้ชื่อว่า **มีการประมวลกัน.** เพราะความที่มีเจตนาเป็นประธาน ท่านอาจารย์กล่าวว่า 'มีความแผ่ไปเป็นปัจจุปัฏฐาน'.

สรูเปน อาคตาติ ธมฺมสงฺคณี-ปาฬิยํ 'ผสฺโส โหตี'ติอาทินา สรูปโต วุตฺโต. **เยวาปนกาติ** ตตฺเถว ปาฬิยํ 'เย วา ปน ตสฺมึ สมเย

คำว่า **มาแล้วโดยรูปของตน** ได้แก่ (สังขารขันธ์) ท่านอาจารย์กล่าวโดยรูปของตน ในบาลีแห่งคัมภีร์ธรรมสังคิณี โดยนัยมีอาทิว่า 'ผสฺโส โหติ (ผัสสะ

คุณวิมลรัตน์ โกมลโชคทวี
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อเกียวฮ้วย แซ่อึ้ง

อญฺเญปิ ฯเปฯ อรูปิโน ธมฺมาติ เอวํ เยวาปนา'ติ วากฺเยน สงฺคหิตา ธมฺมา. **จตฺตาโร**ติ นิยตา จตฺตาโร. **ปญฺจา**ติ เยวาปนกา ปญฺจ. **ฉตฺตึสา**ติ เอกกฺขเณ อนุปฺปตฺติยมฺปิ อุปฺปตฺติรหตํ สนฺธาย วุตฺตํ. กทาจิ อุปฺปชฺชมานาปิ ปญฺจ อนิยตา สมานา อุปฺปชฺชนฺตีติ อาห 'น เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี'ติ.

ย่อมมี)'. คำว่า **เป็นเยวาปนกะ** ความว่า ธรรมทั้งหลายที่ท่านสงเคราะห์ไว้ในพระบาลีนั้นนั่นเองโดยพระพุทธ-พจน์ว่า 'เป็นเยวาปนะอย่างนี้ว่า ก็หรือว่า สมัยนั้น อรูปธรรมเหล่าใดแม้อื่นอาศัยกันเกิดขึ้น'. คำว่า **เป็นเยวาปนกะ ๔** ได้แก่ เป็นนิยตะ ๔. คำว่า **เป็นเยวาปนกะ ๕** ได้แก่ เป็นเยวาปนกะ ๕. คำว่า **มี ๓๖** นี้ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอาความที่สังขาร ควรแก่การเกิดขึ้นแม้ในเพราะความไม่เกิดขึ้นในขณะเดียวกัน. สังขาร ๕ แม้เมื่อเกิดในกาลบางคราว ก็เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนเกิดขึ้น เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน(โดยความเป็นอันเดียวกัน)'.

๔๕๙. อยญฺหีติอาทิ ยถาวุตฺตลกฺขณาทิสทฺเทน. นนุ ผุสนํ ฆฏฺฏนาทิ รูปธมฺมานเมว อตฺถิ, น อรูปธมฺมานนฺติ อาห 'อรูปธมฺโมปิ สมาโน'ติอาที. เอเตน 'อรูปสฺสาปิ อยมสฺส สภาโว'ติ ทสฺเสติ. สา จสฺส ผุสนาการปวตฺติ อมฺพิลาทิทสฺสเนน

๔๕๙. คำมีอาทิว่า **อยญฺหิ** (จริงอยู่ ผัสสะนี้) เป็นคำอันท่านอาจารย์กล่าวให้เข้าใจด้วยศัพท์มีลักษณะตามที่กล่าวแล้วเป็นต้น. ท่านอาจารย์ตั้งคำถามไว้ในใจว่า การถูกต้อง คือการกระทบเป็นต้น ย่อมมีเฉพาะแก่รูปธรรมเท่านั้น หามีแก่อรูปธรรมไม่

คุณบุญช่วย แซ่ตั้ง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เขฬุปฺปาทาทินา ... ญาตพฺพา. อสมฺปตฺตานมฺปิ สงฺฆฏฺฏนํ นิทสฺสเนน สาเธตุ 'เอกเทเสนา'ติอาทิ วุตฺตํ. **สงฺฆฏฺฏน**-สทฺทสฺส 'ปฏิโฆ'ติ สาเปกฺขตฺตา วุตฺตํ. **จิตฺตมา-รมฺมณญฺจาติ** อิทญฺจ กิจฺจตฺถรสํ สนฺธาย วุตฺตํ. วตฺถารมฺมณสงฺฆฏฺเฏน ปจฺจเยน สยํ สมฺปชฺชตีติ **สงฺฆฏฺฏนรโสติ** เอวํ สมฺปตฺติอตฺโถ. นาปิ เอตฺถ อตฺโถ ยุชฺชติ.

มิใช่หรือ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'แม้เป็นอรูปธรรม'. ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า 'ธรรมนั้น แม้จะเป็นอรูปธรรมก็มีสภาวะ' ดังนี้. ก็ความเป็นไปแห่งอาการคือการถูกต้องผัสสะนั้น พึงทราบโดยอาการมีการเกิดน้ำลายสอขึ้นเป็นต้น เพราะการเห็น(คนกิน)วัตถุมีรสเปรี้ยวเป็นต้น. เพื่อยังการกระทบกันแม้ของสังขารทั้งหลายที่ยังไม่มาถึงกันให้สำเร็จโดยเป็นตัวอย่าง ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำมีอาทิว่า 'โดยส่วนเดียว'. คำนั้น ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะ**สังฆัฏฏน**-ศัพท์ เป็นศัพท์ที่เพ่งถึงคำว่า 'กระทบ'. ก็คำว่า **ยังจิตและอารมณ์**(ให้กระทบกัน) นี้ ท่านอาจารย์กล่าวหมายเอารสซึ่งมีกิจเป็นอรรถ. ผัสสะนั้นย่อมสำเร็จเองโดยปัจจัยอันกระทบวัตถุและอารมณ์ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **มีอันกระทบกันเป็นรส** เหตุนั้น จึงชื่อว่ามีความถึงพร้อมเป็นอรรถ ด้วยอาการอย่างนี้. ในที่นี้ ความหมายยังไม่ถูกต้อง.

คุณสุมลศรี วิริยะรังสฤษฎ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ติกสนฺนิปาตสงฺขาตสฺสาติ 'ติณฺณนฺ สงฺคติ ผสฺโส'ติ[๑] วุตฺตวตฺถารมฺมณ-วิญฺญาณตฺติกสงฺขาตสมูหสฺสาติ อตฺโถ. ติณฺณนฺ สงฺคติยา สมฺภโต ผสฺโส ตถาวุตฺโตติ อาห 'อตฺตโน การณสฺส วเสนา'ติ. น หิ ติณฺณนฺ สงฺคติ มคฺคํ ผสฺโส ตพฺพินิมิตฺตาย สงฺคติยา อภาวโต. อถวา 'ติณฺณนฺ สงฺคตี'ติ ผสฺสสฺส สรูปเมว วุตฺตํ. โย หิ โส ติณฺณนฺ สงฺคโม ผสฺโสว โส ปรมตฺถโต นาญฺโญ. วุตฺตญฺเหตํ 'ยถา มหาราช เทฺว เมณฺฑา ยุชฺเชยฺยุ, เตสุ ยถา เอโก เมณฺโฑ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ, ยถา ทุติโย เมณฺโฑ, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํ, ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ'ติ. ผสฺสธาตุ ปน วิญฺญาณนฺ ผสฺเส คหิเต คหิตเมวาติ อิธ วิสุํ น วุตฺตํ. ตสฺส ผสฺสสฺส การณภูโต ตทนุรูโป สมนฺนาหาโร **ตชฺชา-** คำว่า (แห่งเหตุของตน)**กล่าวคือความรวมกันเข้าแห่งธรรม ๓** ความว่า แห่งการประชุม กล่าวคือ ความรวมกันแห่งธรรม ๓ คือ วัตถุ อารมณ์ และวิญญาณที่กล่าวว่า 'การรวมกันแห่งธรรม ๓ ชื่อว่า ผัสสะ'. ผัสสะอันการรวมเข้าแห่งธรรม ๓ นำมารวมไว้อันท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้อย่างนั้นแล้ว เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ด้วยอำนาจแห่งเหตุของตน'. จริงอยู่ การรวมกันเข้า คือทางแห่งธรรม ๓ ที่ไม่ชื่อว่า ผัสสะ เพราะไม่มีการรวมเข้า(บรรจบกัน)อันมีนิมิตที่วิเศษกว่าการรวมกันแห่ง ธรรม ๓ นั้น, อีกอย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์ได้กล่าวถึงบทสรุปแห่งผัสสะนั่นแหละว่า 'การรวมเข้าแห่งธรรม ๓'. จริงอยู่ การรวมเข้าแห่งธรรม ๓ นั้นใด ชื่อว่า ผัสสะเท่านั้น การรวมเข้าแห่งธรรมนั้น โดยปรมัตถ์ย่อมไม่เป็นอย่างอื่น(นอกจากผัสสะ). สมจริงดังคำที่ตรัสไว้ว่า 'มหาบพิตร

---

[๑] ม. มู. ๑๒/๒๒๖, ๔๗๗. ม. อุ. ๑๔/๕๑๐, ๕๑๖, ๕๑๗. สํ. นิ. ๑๖/๘๗, สํ. สฬา. ๑๘/๔๐.

คุณเฉลิม-คุณฉลวย ปัญจาจะ
อุทิศส่วนกุศลให้ เตี่ยเฮง-แม่บาง-แม่นาค ปัญจาจะ และญาติ-เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย

สมนฺนาหาโร. อินฺทฺริยาทีนำ วิสยตฺเต สมาเนปิ วิสยานุภวนสฺส อุปายมตฺเตน อปฺปธานตฺตา วิสยสฺส อุปายมตฺเตน[๑] ปธานตฺตา 'วิสยปทฏฺฐาโน'ติ วุตฺตำ. วิสยานุภวนตณฺหานิทานา หิ จกฺขาทโย สมุปฺปนฺนาติ.

แพะ ๒ ตัว พึงยืนคู่กันฉันใด, บรรดาแพะเหล่านั้น พึงเห็นจักษุเหมือนแพะตัวที่ ๑ พึงเห็นรูปเหมือนแพะตัวที่ ๒, พึงเห็นผัสสะเหมือนการที่แพะเหล่านั้นยืนรวมกัน'. ก็ผัสสธาตุท่านอาจารย์มิได้กล่าวไว้ต่างหากในที่นี้ว่า เมื่อผัสสะอันถือเอาแล้ว วิญญาณก็ย่อมเป็นอันถือเอาแล้วนั่นเอง. การประมวลมาอันเป็นเหตุแห่งผัสสะนั้น คือ อันสมควรแก่ผัสสะนั้น ชื่อว่า **การประมวลมาอันเกิดแต่ผัสสะนั้น.** ท่านอาจารย์กล่าวว่า 'มีอารมณ์เป็นปทัฏฐาน' เพราะความที่อารมณ์มีความเป็นประธาน(เป็นใหญ่)ด้วยเหตุสักว่าเป็นอุบาย(เป็นเหตุ) โดยความที่การเสวยอารมณ์มิได้เป็นใหญ่ด้วยเหตุสักว่าเป็นอุบาย แม้ในเมื่อธรรมทั้งหลายมีอินทรีย์เป็นต้นมีความเป็นอารมณ์มีอยู่. จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีจักษุเป็นต้น อันมีตัณหาเป็นตัวเสวยอารมณ์เป็นเหตุ ย่อมเป็นอันเกิดขึ้นพร้อมแล.

---

๑ โป. อุเปยฺยตฺเตน.

คุณเฉลิม-คุณฉลวย ปัญจาจะ
อุทิศส่วนกุศลให้ เตี่ยเฮง-แม่บาง-แม่นาค ปัญจาจะ และญาติ-เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย

๔๖๐. **อภิสนฺทหตีติ** วิทธาติ ปพนฺธติ ปวตฺเตติ. ยถาสกกิจฺเจ สสมฺปยุตฺตธมฺเม วิจาเรตีติ อตฺโถ. **เจตนาภาโว** จิตฺตพฺยาปารภาโว. **อายูหนำ** สมฺปยุตฺเต ยถาสกกิจฺเจ สมฺปิณฺฑนำ สโมธานำ. **สำวิทหนำ** วิจารณำ วิธานำ. สกกิจฺจำ อมุญฺจิตฺวา ปเรสมฺปิ นิโยชเน นิทสฺสนำ **เชฏฺฐสิสฺสาทโย. อุสฺสาหนภาเวนาติ** อายูหนภาเวน, น วีริยุสฺสาหนภาเวน.

๔๖๐. คำว่า **ย่อมพัวพัน** คือ ย่อมแล่นไป ย่อมผูกพัน ย่อมทำให้เป็นไป. อธิบายว่า ย่อมใคร่ครวญธรรมพร้อมทั้งสัมปยุตธรรมตามที่เป็นกิจของตน. ภาวะแห่งความขวนขวายของจิต ชื่อว่า **ภาวะแห่งความจงใจ.** การประมวลมา คือการรวมเข้าซึ่งสัมปยุต-ธรรมทั้งหลายตามที่เป็นกิจของตน ชื่อว่า **การส่งเสริม.** การเอาใจใส่ คือการจัดการ ชื่อว่า **ความจัดแจง.** คำพูดที่เป็นการเปรียบเทียบในการชักชวนแม้ชนเหล่าอื่นโดยไม่ละเลยหน้าที่ของตน ชื่อว่า **ดุจคนผู้ใหญ่มีศิษย์ผู้ใหญ่เป็นต้น.** คำว่า **โดยภาวะที่ยังสัมปยุตธรรมให้แข็งขันขึ้น** ได้แก่ โดยภาวะที่ยังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้ทำต่อไป มิใช่โดยภาวะที่ยังความเพียรให้แข็งขันขึ้น.

๔๖๑. อุทฺธมุทฺธำ โกสชฺชาทิโน ปฏิปกฺขสฺส สหนำ อภิภวนำ **อุสฺสาโห. อุปตฺถมฺภนำ** สมฺปยุตฺตธมฺมานำ โกสชฺเช ปติตุำ อทตฺวา ธารณำ สมฺปคฺคณฺหนำ. ทุกฺขทสฺสนมูลโก ญาณุตฺตราโส **สำเวโค** นาม. ตสฺมึ

๔๖๑. ความอดทน คือการครอบงำซึ่งธรรมที่เป็นข้าศึก มีความเกียจคร้านเป็นต้น ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ชื่อว่า **ความแข็งขัน.** การทรงไว้ คือการประคับ-ประคองไว้ด้วยดี ซึ่งสัมปยุตธรรมทั้งหลายไม่ให้ตกไปในความเกียจคร้าน ชื่อว่า

อสติ **วีริยารมฺภวตฺถุปทฏฺฐานํ.**

'กมฺมํ กตฺตพฺพํ, กมฺมํ กตํ, มคฺโค คนฺตพฺโพ โหติ, มคฺโค คโต, อปฺปมตฺตโก อาพาโธ อุปฺปนฺโน, คิลานา วุฏฺฐิโต โหติ, อจิรวุฏฺฐิโต เคลญฺญา, คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺฑาย จรนฺโต น ลภติ, ลูขสฺส วา ปณีตสฺส วา โภชนสฺส ยาวทตฺถํ ปาริปูรึ ลภติ ฯเปฯ ปาริปูรินฺ'ติ[๑] เอวํ วุตฺตานิ อนุรูปปจฺจเวกฺขณาสหิตานิ อฏฺฐวีริยารมฺภวตฺถูนิ ยานิ อโยนิโส ปจฺจเวกฺขิตานิ กุสีตวตฺถูนิปิ โหนฺติ.

การค้ำจุน. การสะดุ้งอันเกิดแต่ญาณอันมีการเห็นทุกข์เป็นมูล ชื่อว่า **ความสังเวช.** เมื่อความสังเวชนั้นไม่มี จึงชื่อว่า **มีวัตถุแห่งการปรารภความเพียรเป็นปทัฏฐาน.**

วัตถุแห่งการปรารภความเพียร ๘ ประการเหล่าใด อันประกอบด้วยการพิจารณาที่สมควร ซึ่งท่านกล่าวไว้แล้วอย่างนี้ว่า 'การงานภิกษุต้องทำ, เธอทำการงานแล้ว, ภิกษุต้องเดินทาง, เธอเดินทางแล้ว, อาพาธเล็กน้อยเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุ, เธอหายจากอาพาธแล้ว, เธอหายจากอาพาธแล้วไม่นาน, ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตไปยังบ้านหรือนิคม ไม่ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตพอแก่ความต้องการ, ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตไปยังบ้านหรือนิคม ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะ อันเศร้าหมองหรือประณีตตามต้องการ' วัตถุแห่งการปรารภความเพียร ๘ ประการเหล่านั้น อันภิกษุพิจารณาโดยไม่แยบคาย ย่อม

---

[๑] องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๓๔๓.

เป็นแม้วัตถุแห่งความเกียจคร้าน (๘ ประการ)ได้.

อิทำ ปน ปทฏฺฐานทฺวยำ กุสลาธิการตฺตา วุตฺตำ. อกุสลาทิสาธารณวเสน ปน 'ยถา ตถา วา ทุกฺขวิโนทนกามตา-ปทฏฺฐานนฺ'ติ วุตฺตำ ยุชฺชติ. เอวำ อุปริปิ ธมฺมานำ ยถานุรูปโต อกุสลาทิสาธารณวเสน ปทฏฺฐานาทโย เวทิตพฺพา.

ก็คำอันเป็นปทัฏฐานทั้ง ๒ นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพราะความเป็นธรรมที่เป็นความดีฝ่ายกุศล. แต่ด้วยอำนาจที่เป็นสาธารณะฝ่ายอกุศลเป็นต้น คำที่ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า 'มีความต้องการบำบัดทุกข์ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง เป็นปทัฏฐาน' ย่อมเหมาะสม. พึงทราบปทัฏฐานเป็นต้น ด้วยอำนาจที่เป็นสาธารณะฝ่ายอกุศลเป็นต้น โดยสมควรแก่ธรรมทั้งหลายแม้ต่อไป ๆ (ข้างหน้า) ด้วยประการฉะนี้.

๔๖๓. **อาธิยตีติ** ฐเปติ. **อวิสารา-รมฺมณำ** นานารมฺมเณสุ สยำ อจรณำ. **อวิกฺเขโป** สมฺปยุตฺตานำ อวิกฺขิตฺตตา. อวิกฺขิตฺตากาโร เอเวตฺถ **อุปสโม. วิเสสโตติ** เยภุยฺเยน.

๔๖๓. คำว่า **ตั้งมั่นไว้** ได้แก่ ตั้งไว้. การไม่พล่านไปเองในอารมณ์ต่าง ๆ ชื่อว่า **มีอารมณ์ไม่พล่าน.** ชื่อว่า **ความไม่ฟุ้งซ่าน** เพราะความที่แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ไม่ฟุ้งซ่าน. อาการที่สัมปยุตธรรมไม่ฟุ้งซ่านนั่นแหละ ชื่อว่า **ความสงบในที่นี้.** คำว่า **โดยหลากหลาย** ได้แก่ โดยมาก.

คุณเฉลิม-คุณฉลวย ปัญจาจะ

อุทิศส่วนกุศลให้ เตี่ยเฮง-แม่บาง-แม่นาค ปัญจาจะ และญาติ-เจ้ากรรมนายเวรทั้งหลาย

๔๖๔. **สทฺทหนำ** จิตฺตปฺปสาทวเสน สทฺเธยฺยวตฺถุโน ปตฺติ ยายนำ. **โอกปฺปนำ** เอวเมตนฺติ อนุปวิสิตฺวา กปฺปนำ. **ปสาทนำ** จิตฺตสฺส อนาวิลภาวกรณำ. **ปกฺขนฺทนำ** อธิมุจฺจนวเสน สทฺเธยฺยวตฺถูสุ อนุปวิสนำ โอฆุตฺตรเณ วีรปุริโส วิย. อกาลุสฺสิยำ ปจฺจุปฏฺฐาเปตีติ **อกาลุสฺสิยปจฺจุปฏฺฐานา. อธิมุตฺติ** นาม วตฺถูสุ อปฺปสาทวิโนทโก ปสาทนิจฺฉโย. เยวาปนกาธิโมกฺโข ปน สญฺญมตฺตปฏิปกฺขโต ยถา ตถา วา วิสยสนฺนิฏฺฐานภูโต นิจฺฉโย เวทิตพฺโพ. อธิมุตฺติวเสน สยำ ปจฺจุปฏฺฐตีติ **อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา. สทฺเธยฺยวตฺถุ** นาม รตนตฺตยำ กมฺมำ กมฺมผลญฺจ สพฺโพปิ วา กุสลวิสโย สทฺธาวิรหิตาย กุสลปฺปวตฺติยา อภาวโต. 'สปฺปุริสสำเสโว สทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติโย'ติ จตฺตาริ **โสตาปตฺติยงฺคานิ. 'สทฺธาหตฺโถ** ปุริโส'ติ อาคตตฺตา กุสลธมฺมาทาเน **หตฺโถ** วิย. 'สทฺธีธ

๔๖๔. การถึง ได้แก่ การดำเนินไปของวัตถุอันควรเชื่อด้วยอำนาจแห่งความเลื่อมใสของจิต ชื่อว่า **ความเชื่อ.** การตามเข้าไปกำหนดไว้แน่นอนว่า สิ่งนี้เป็นอย่างนี้ ชื่อว่า **การน้อมใจเชื่อ.** การทำความไม่ขุ่นมัวแห่งจิต ชื่อว่า **การทำให้ใส**(ความเลื่อมใส). การตามเข้าไปในวัตถุอันควรเชื่อด้วยอำนาจแห่งการน้อมใจเชื่อเหมือนบุรุษผู้กล้าหาญตามเข้าไปในที่เป็นที่ข้ามห้วงน้ำ ชื่อว่า **ความแล่นไป.** ชื่อว่า **มีความไม่ขุ่นมัวเป็นปัจจุปัฏฐาน** ด้วยอรรถว่า ยังความไม่ขุ่นมัวให้ตั้งขึ้นเฉพาะ. การตัดสินใจที่เป็นความเลื่อมใส อันกำจัดเสียซึ่งความไม่เลื่อมใสในวัตถุทั้งหลาย ชื่อว่า **อธิมุตติ**(ความตัดสินใจ). ส่วนเยวาปนก-เจตสิกและอธิโมกขเจตสิก พึงทราบว่าเป็นการตัดสินใจที่เป็นความสันนิษฐานอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์อันสักว่า ความจำได้หมายรู้. ชื่อว่า **มีอธิมุตติเป็นปัจจุปัฏฐาน** ด้วยอรรถว่า ตั้งมั่นเฉพาะเองด้วยอำนาจแห่งอธิมุตติ. พระรัตนตรัย กรรม

คุณบุษบง ฤทธิบุญไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อหมง แซ่ตั้ง และเจ้ากรรมนายเวร

วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐนฺ'ติ อาคตตฺตา สพฺพสมฺปตฺติสมฺปาทเน **วิตฺตํ** วิย. ทฏฺฐพฺพา.

พีชํ วิย จ

และผลแห่งกรรมหรือกุศลวิสัยแม้ทั้งหมด ชื่อว่า **วัตถุอันควรเชื่อ** เพราะไม่มี ความเป็นไปแห่งกุศลที่เว้นจากศรัทธา. องค์คุณทั้งหลาย ๔ ประการ คือ 'การคบสัตบุรุษ ๑ การฟังพระสัทธรรม ๑ การทำไว้ในใจโดยอุบายแยบคาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑' ชื่อว่า **องค์แห่งโสดาปัตติมรรค.** พึงเห็นศรัทธาว่า เปรียบเหมือนอย่าง**มือ** ในการถือเอากุศลธรรม เพราะมีที่มาแล้วว่า 'บุรุษมีศรัทธาเป็นมือ'. เปรียบเหมือนอย่าง**ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ** ในการให้สมบัติทั้งปวงถึงพร้อม เพราะมีที่มาแล้วว่า 'ศรัทธา เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้'. และพึงเห็นว่า เปรียบเหมือนอย่าง**พืช** ในการยังผลคืออมตธรรมให้เกิดขึ้น เพราะมีที่มาแล้วว่า 'ศรัทธาเป็นพืช ตบะเป็นฝน'.

๔๖๕. อุทเก อลาพุ วิย อปิลวิตฺวา ปาสาณตฺถมฺโภ วิย อารมฺมเณ สรณวเสเนว สติ อนุปวิสติ, ตํ จสฺสา อนุปวิสนํ

๔๖๕. สติ ย่อมแล่นตามเข้าไปถึงด้วยอำนาจแห่งการไม่ลอยไปดุจน้ำเต้าในน้ำแล้วแล่นไป(หยุดอยู่)ในอารมณ์เท่านั้น ดุจเสาหิน(ปักแน่นอยู่), และการแล่น

---

[๑] ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๑.

คุณบุษบง ฤทธิบุญไชย
อุทิศส่วนกุศลให้ คุณพ่อหมง แซ่ตั้ง และเจ้ากรรมนายเวร

อปิลาปนำ นาม. เตเนสา อารมฺมเณ ทฬฺหปติตตฺตา ปน 'เอสิกา วิยา'ติ วุตฺตา. 'สตารกฺเขน เจตสา'ติ[๑] วจนโต **อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา.** เตเนสา 'โทวาริโก วิยา'ติ วุตฺตา. ทฬฺหวเสน สญฺญำ คเหตฺวา ปวตฺตา กุสลสญฺญา **ถิรสญฺญา** นาม. กายเวทนาทโย กายาทิสติปฏฺฐานานิ, กายาทีสุ สติ เอว วา **กายาทิสติปฏฺฐานำ.**

ตามเข้าไปของสตินี้นั้น ชื่อว่า **ความไม่เลื่อนลอย.** ก็เพราะเหตุนั้น สตินั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'เป็นดุจเสาระเนียด' เพราะตกไปอย่างมั่นคงในอารมณ์. ชื่อว่า **มีอันคุ้มครอง(ใจ)ไว้ได้เป็นปัจจุปัฏฐาน** เพราะบาลีว่า 'มีใจอันคุ้มครองไว้ได้ด้วยสติ'. เพราะเหตุนั้น สตินั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'เป็นดุจนายประตู'. กุศลสัญญาที่ยึดสัญญาไว้ด้วยอำนาจจำได้มั่นเป็นไป ชื่อว่า **สัญญาอย่างมั่น.** ธรรมทั้งหลายมีกายและเวทนาเป็นต้น ชื่อว่า มีสติปัฏฐานมีกายเป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง บรรดาธรรมทั้งหลายมีกายเป็นต้น สตินั่นแหละ ชื่อว่า **สติปัฏฐานมีกายเป็นต้น.**

๔๖๖. **กายทุจฺจริตาทีหีติ** เหตุมฺหินิสฺสกฺกวจนำ. **หิริยตีติ** ลชฺชากาเรน ชิคุจฺฉติ.

๔๖๖. คำว่า **แต่ความประพฤติชั่วมีกายทุจริตเป็นต้น** เป็นปัญจมีวิภัตติลงในเหตุ. คำว่า **ย่อมขวย**(ย่อมละอาย) ได้แก่ ย่อมรังเกียจด้วยอาการ คือความละอาย.

---

[๑] ที. ปา. ๑๑/๒๘๕, องฺ. ทสก. ๒๔/๓๒.

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เตหีติ กายทุจฺจริตาทีหิ. **โอตฺตปฺปตีติ** อุพฺพิชฺชติ อุตฺตสตีติ อตฺโถ. **วุตฺตปฺปกาเรนาติ** ลชฺชากาเรน อุตฺตาสากาเรน จ. 'อหมฺปิ นาม น ปาปั กริสฺสามี'ติ อตฺตานํ ครุ กตฺวา อุปฺปชฺชนโต **อตฺตคารวปทฏฺฐานา** หิริ. 'สจาหํ ปาปั กเรยฺยํ, ครหิสฺสนฺติ มํ วิญฺญู'ติ ปเร ครุ กตฺวา อุปฺปชฺชนโต **ปรคารวปทฏฺฐานํ** โอตฺตปฺปั. **กุลวชู วิยาติ** หิริยา ปากฏฏฺฐานทสฺสนํ. ตตฺถาปิ โอตฺตปฺปั อตฺเถว อวิปฺปโยคโต, เอวํ อิตรถาปิ. **โลกปาลกาติ** กุลาจาราทิ-โลกมริยาทปาลกา. อิทญฺจ 'เทฺวเม ภิกฺขเว สุกฺกา ธมฺมา โลกํ ปาเลนฺตี'ติอาทิสุตฺตปทํ นิสฺสาย วุตฺตํ.

คำว่า **เตหิ** โยค กายทุจฺจริตาทีหิ แปลว่า แต่ความประพฤติชั่วมีกายมีทุจริตเป็นต้นเหล่านั้น. คำว่า **ย่อมเกรงกลัว** ได้แก่ ย่อมหวาดเสียว อธิบายว่า ย่อมสะดุ้ง. คำว่า **โดยประการที่กล่าวแล้ว** ได้แก่ โดยอาการคือความละอายและโดยอาการคือความสะดุ้งกลัว. หิริ ชื่อว่า **มีความเคารพตนเป็นปทัฏฐาน** เพราะเกิดขึ้นโดยทำตนให้เป็นที่เคารพว่า 'ชื่อแม้เราจะไม่ทำความชั่ว'. โอตตัปปะ ชื่อว่า **มีความเคารพผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน** เพราะเกิดขึ้นโดยทำผู้อื่นให้เป็นที่เคารพว่า 'ถ้าเราพึงทำบาปไซร้ วิญญูชนทั้งหลายจะตำหนิเราได้'. คำว่า **ดุจหญิงสาวในสกุล** เป็นคำแสดงฐานะที่ปรากฏแห่งหิริ. โอตตัปปะแม้ในที่ที่ปรากฏแห่งหิรินั้น ก็มีได้เหมือนกัน เพราะไม่พรากจากกัน แม้โดยประการอื่น ก็มีได้ด้วยอาการ อย่างนี้. คำว่า **เป็นโลกบาล**(คือคุ้มครองโลก) คือ เป็นธรรมคุ้มครองมรรยาท(ขอบเขต)ของโลก

---

[๑] องฺ. ทุก. ๒๐/๖๕.

ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มีความประพฤติประจำตระกูลเป็นต้น. ก็คำนี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะอาศัยสุตบท มีอาทิว่า 'ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายขาว (กุศลธรรม) ๒ ประการเหล่านี้ ย่อมคุ้มครองโลก'.

๔๖๗. **อเคโธ** อนภิกงฺขนำ. **อปริคฺคโห** มมตฺตวเสน อคฺคหณำ. **อนลฺลีนภาโว** อหิตวิสเยปิ อลคฺคตา.

๔๖๗. ความไม่อยากได้ ชื่อว่า **ความ(ที่จิต)ไม่กำหนัด.** การไม่ถือเอาด้วยอำนาจความเป็นของเรา ชื่อว่า **ความไม่หวงแหน.** ความเป็นผู้ไม่ข้องอยู่แม้ในอารมณ์อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่า **ความไม่ติดอยู่.**

๔๖๘. **อจณฺฑิกฺกำ** อผรุสตา.

๔๖๘. ความไม่หยาบช้า ชื่อว่า **ความไม่ดุร้าย.**

๔๖๙. **อกุขลิตปฏิเวโธ** นาม ยถาพลำ สโคจเร อวิรุชฺฌิตฺวา[๑] ชานนำ. **วิสโยภาสนำ** ตปฺปฏิจฺฉาทก-โมหวิธมเนน จิตฺตสฺส ปากฏกรณำ. **สพฺพกุสลานนฺติ** อิทำ กุสลาธิการตายวุตฺตำ. อพฺยากตานำปิ เต **มูลภูตาว,** มูลตฺตญฺจ เนสำ สุปติฏฺฐิตภาวสาธเนน,

๔๖๙. ความรู้ไม่ผิดพลาดในอารมณ์ของตนตามกำลัง ชื่อว่า **การแทงตลอดไม่ผิดพลาด.** การทำจิตให้ปรากฏโดยการกำจัดโมหะที่ปกปิดอารมณ์นั้น ชื่อว่า **การส่องอารมณ์.** คำว่า **แห่งกุศลทั้งปวง** นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้เพราะความที่กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง

---

[๑] ปรมตฺถมญฺชุสา. อวิรชฺฌิตฺวา.

น กุสลาทิภาวสาธเนน. อญฺญถา ตำสมุฏฺฐิตรูปธมฺมานำปิ กุสลาทิภาวปฺปสงฺคโต อเหตุกานญฺจ อพฺยากตาทิภาวปฺปสงฺคโต จ.

เป็นธรรมชาติที่เป็นคุณความดี. กุศลธรรมเหล่านั้น **เป็นมูล**แม้แห่งอัพยากตธรรม**เหมือนกัน** และความที่กุศลธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นมูล (แม้แห่งอัพยากตมูลด้วย) โดยให้สำเร็จความที่กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ดำรงอยู่ด้วยดี หาใช่โดยการยังกุศลธรรมเหล่านั้นให้สำเร็จความเป็นกุศลเป็นต้นไม่. เมื่อว่าโดยประการอื่น ความที่กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ชื่อว่า เป็นมูล เพราะประสงค์เอาความเป็นกุศลธรรมเป็นต้นแม้แห่งรูปธรรมที่ดำรงอยู่ด้วยดีแต่กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่ตั้งมั่นอยู่ด้วยดีนั้นด้วย เพราะประสงค์เอาความเป็นอัพยากตธรรมเป็นต้นแห่งอเหตุกธรรมทั้งหลายด้วย.

๔๗๐. **ปสฺสมฺภนำ** ทรถวูปสโม. **กาย**-สทฺโท อิธ สมูหวาจีติ อาห 'กาโยติ เจตฺถ เวทนาทโย ตโย ขนฺธา'ติ. **ทรโถ** นาม ปริฬาโห. โส อตฺถโต อุทฺธจฺจาทิกิเลสาว, เอวำ ครุภาวาทโยปิ. **นิมฺมทฺทนำ** อภิภวนำ. อุทฺธจฺจาทิปริปฺผนฺทสฺส เจว

๔๗๐. ความเข้าไปสงบความกระวนกระวาย ชื่อว่า **ความระงับ. กาย**-ศัพท์ ในที่นี้เป็นศัพท์กล่าวถึงเนื้อความว่า กอง เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'ก็ขันธ์ ๓ มีเวทนาขันธ์เป็นต้น' ในที่นี้ ชื่อว่า กอง'. ความเร่าร้อน ชื่อว่า **ความกระวนกระวาย.** ความ

คุณจรัล นาคสมบูรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โทสาทิปริฬาหสฺส จ นิมฺมทฺทเนนาห **'อปริปฺผนฺทนสีติภาวปจฺจุปฏฺฐานา'**ติ. **อุทฺธจฺจาทีติ อาทิ**-สทฺเทน อวูปสมกรา โทสกุกกุจจาทโย ตปปฺธานา สหชาตธมฺมา สงฺคหิตา. เสเสสุปิ เอเสว นโย.

กระวนกระวายนั้น โดยเนื้อความ ได้แก่ กิเลสมีความฟุ้งซ่านเป็นต้นนั่นเอง, แม้ภาวะทั้งหลายมีภาวะหนักเป็นต้นก็อย่างนั้น. ความครอบงำ ชื่อว่า **ความย่ำยี.** เพราะย่ำยีเสียซึ่งความกระวนกระวายกายและจิต ด้วยอำนาจแห่งกิเลสมีความฟุ้งซ่านเป็นต้นด้วยนั่นแหละ ซึ่งความเร่าร้อนด้วยอำนาจกิเลสมีโทสะเป็นต้นด้วย ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า **'มีความเย็นโดยไม่มีความกระวนกระวาย**(กายและจิต)**เป็นปัจจุปัฏฐาน'**. ด้วย**อาทิ**-ศัพท์ในคำว่า **อุทฺธจฺจาทิ** (ความฟุ้งซ่านเป็นต้น) ท่านอาจารย์สงเคราะห์เอาสหชาตธรรม มีโทสะและกุกกุจจะเป็นต้น มีอุทธัจจะนั้นเป็นประธานอันทำความไม่ระงับ(แห่งกายและจิต)เข้าไว้ด้วย. แม้ในบทที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน.

ครุภาโว นาม สกกิจฺเจ ทนฺธตาติ อาห **'**อทนฺธตาปจฺจุปฏฺฐานา**'**ติ.

ความอืดอาดในกิจของตน ชื่อว่า **ความหนัก** เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า **'**มีความไม่อืดอาดเป็นปัจจุปัฏฐาน**'**.

ถทฺธภาวนิมฺมทฺทเนน **อปฺปฏิฆาต-ปจฺจุปฏฺฐานตา** เวทิตพฺพา.

พึงทราบ **ความที่กายมุทุตาและจิตตมุทุตามีความไม่ขัดข้อง เป็นปัจจุ-**

ปัฏฐาน โดยความย่ำยีเสียซึ่งความแข็งกระด้าง(แห่งกายและจิต).

สารมฺมณธมฺมานำ **กมฺมญฺญตา** นาม วิสยคฺคหณสมฺปตฺตีติ อาห 'อารมฺมณกรณสมฺปตฺติปจฺจุปฏฺฐานา'ติ. วุตฺตวเสสา กามจฺฉนฺทาทโย **อวเสส-นีวรณา** นาม.

ความถึงพร้อมที่จะรับอารมณ์ชื่อว่า **ความควรแก่การงาน**แห่งธรรมพร้อมกับอารมณ์ เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'มีความถึงพร้อมแห่งการทำอารมณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน'. กิเลสทั้งหลายมีกามฉันท์เป็นต้นที่เหลือจากที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า **นิวรณ์ที่เหลือ.**

ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญำ, ตเทว **ปาคุญฺญตา. อเคลญฺญำ** อพฺยาธิตา. อาทีนำ กปณำ วนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **อาทีนวา** โทสา, ตทภาเวน **นิราทีนวตา** ทฏฺฐพฺพา.

ภาวะแห่งความคล่องแคล่ว ชื่อว่า ปาคุญญะ, ปาคุญญะนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **ปาคุญฺญตา.** ความไม่มีโรค(ความไม่มีความเจ็บป่วย) ชื่อว่า **ความไม่เป็นไข้.** ชื่อว่า **อาทีนพ** ด้วยอรรถว่า ถึงอาทีนะคือเป็นกำพร้าไป คือเป็นไป ได้แก่ โทสะทั้งหลาย, บัณฑิตพึงทราบ **ความที่ปาคุญญตาเหล่านั้นไม่มีกำพร้า** เป็นไป เพราะความไม่มีแห่งอาทีนวะคือโทษนั้น.

สนฺตโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณา **มายา.** อสนฺตคุณปภาวนลกฺขณำ **สาเถยฺยำ,** ตทาการปฺปวตฺตา โลภจิตฺตาว. ยสฺมา

มายา มีความปกปิดโทษที่มีอยู่เป็นลักษณะ. **สาไถย** มีความไม่ยกย่องคุณที่มีอยู่เป็นลักษณะ, อกุศลขันธ์

ทฺวิธา ภูเตเหว ปสฺสทฺธิอาทีหิ กายจิตฺตทรถาทโย หริตพฺพา, สทฺธาทีหิ กิเลสกาลุสฺสิยาทโย วิย น เอเกเนว, ตสฺมา เทฺว เทฺว ปสฺสทฺธาทโย วุตฺตา. ตตฺถ กรณํ สพฺพถา ภควโต เอว วิสโย, นาญฺเญสํ. ยํ ปน อาจริเยหิ กายปสฺสทฺธิอาทีหิ รูปกายสฺสาปิ ปสฺสทฺธิ โหตีติ ตทตฺถํ ภควตา เทฺว วุตฺตาติ วุตฺตํ. ตตฺถาปิ ยสฺมา จิตฺเต กิเลสทรถาทีสุ วูปสนฺเตสุ ตํสมุฏฺฐิตรูปกายทรถาทโยปิ วูปสมนฺติ สทฺธาทีหิ กิเลสกาลุสฺสิยาทีสุ อปนีเตสุ ตํสมุฏฺฐิตรูปานมฺปิ ตทนุคุณปฺปวตฺติตา วิย กิมเนน เทฺวธา นิทฺเทเสนาติ โจทนา ตทฏฺฐาว โหตีติ ตสฺมา พุทฺธานเมว วิสโยติ คเหตพฺพํ.

ทั้งหลายเป็นไปโดยอาการแห่งมายาและสาไถยนั้น เป็นโลภจิตนั่นเอง. เพราะเหตุที่ความกระวนกระวายทั้งหลาย มีความกระวนกระวายแห่งกายและจิตเป็นต้นอันพระโยคาวจรพึงนำออก ด้วยธรรมทั้งหลายมีปัสสัทธิ (ความสงบระงับ) เป็นต้น อันเกิดมีเป็น ๒ ส่วนนั่นเอง หานำออกด้วยปัสสัทธิข้อหนึ่งข้อเดียวเท่านั้นไม่ ดุจความมืดทั้งหลาย มีความมืดด้วยอำนาจแห่งกิเลสเป็นต้น อันพระโยคาวจรพึงนำออกเสียด้วยธรรมทั้ง-หลาย มีศรัทธาเป็นต้น ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวธรรมทั้งหลายมีปัสสัทธิ (ความสงบระงับ)เป็นต้นไว้เป็น ๒ อย่าง. ในความสงบระงับทั้งสองอย่างนั้น โดยประการทั้งปวง การทำเป็นวิสัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น หาใช่เป็นวิสัยแห่งชนเหล่าอื่นไม่. อนึ่ง คำใดอันอาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมทั้งหลาย(ความสงบระงับ) ว่า มี ๒ อย่าง (เพื่อแสดง) ความนั้นว่า แม้รูปกายย่อมมีความสงบระงับได้ก็ด้วยความสงบระงับทั้งหลาย มีความสงบระงับกายเป็นต้น. แม้ในคำนั้น

คุณจรัล นาคสมบูรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

(ของอาจารย์เหล่านั้น) เพราะเหตุที่เมื่อความกระวนกระวายทั้งหลาย มีความกระวนกระวาย ด้วยอำนาจกิเลสเป็นต้นในจิต สงบระงับแล้ว แม้ความกระวน-กระวายทั้งหลาย มีความกระวนกระวายแห่งรูปกาย ที่ตั้งมั่นด้วยดีในรูปกาย แต่ความกระวนกระวายด้วยอำนาจแห่งกิเลสในจิตที่สงบระงับไปแล้วนั้นเป็นต้นย่อมสงบได้ เมื่อความมืดทั้งหลายมีความมืดด้วยอำนาจแห่งกิเลสเป็นต้น อันพระโยคาวจรนำออกไปเสียด้วยธรรมทั้ง-หลายมีศรัทธาเป็นต้น การทักท้วงที่ว่าประโยชน์อะไร ด้วยการแสดงไข(ซึ่งธรรมทั้งหลาย) โดยเป็น ๒ อย่างนั้นก็มีความมืดทั้งหลายมีความมืด ด้วยอำนาจแห่งกิเลสเป็นต้น ที่ถูกนำออกไปด้วยธรรมทั้งหลาย มีศรัทธาเป็นต้นนั้นเป็นอรรถ ดุจรูปที่ตั้งมั่นด้วยดี แต่ความมืดทั้งหลาย มีความมืดด้วยอำนาจแห่งกิเลสที่ถูกนำออกไปเสียด้วยอำนาจแห่งธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้นนั้น มีความเป็นไปแห่งคุณอันสมควรแก่รูปนั้น ฉะนั้น อันบัณฑิตพึงถือเอาว่า ข้อนั้นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น.

คุณจรัล นาคสมบูรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๔๗๑. ฉนฺทนํ **ฉนฺโท** อารมฺมเณน อตฺถิกตา, น ตณฺหา. เตนาห 'กตฺตุกามตาเยตํ อธิวจนนฺ'ติ. **ตเทวาติ** อารมฺมณเมว.

๔๗๑. ความพอใจ ชื่อว่า **ฉันทะ** ได้แก่ ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยอารมณ์ หาใช่ตัณหา(ความทะยานอยาก)ไม่. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า 'คำว่า ฉันทะ นี้ เป็นชื่อแห่งความเป็นผู้ต้องการจะทำ'. คำว่า **ตเทว** ได้แก่ อารมณ์นั่นแล.

๔๗๒. **อธิมุจฺจนํ** ยถา ตถา วา อารมฺมณสนฺนิฏฺฐานํ เยน จิตฺตสฺส โวฏฺฐวนชวนกิจฺจานิ โหนฺติ. 'ยทิ เอวํ กสฺมา โวฏฺฐวนานนฺตรํ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชตี'ติ. นายํ วิโรโธ. โยนิโส หิ อโยนิโส จ อารมฺมณววฏฺฐานมตฺตํ โวฏฺฐวนํ, วิจิกิจฺฉา ปน ยถาววฏฺฐิเต วิสเย 'อโหสิ นุ โข อหมตีตทฺธานํ, น นุ โข'ติอาทินา อาการนฺตรสํสปฺปนาวเสน ปวตฺตตีติ น เกวลญฺจ วิจิกิจฺฉาว ยถาววฏฺฐิตวิสเย อาการนฺตรปริกปฺปนาวเสน อุปฺปชฺชติ. อถโข สพฺเพปิ อกุสลา กุสลาพฺยากตา จ, เหตุนั้น วิจิกิจฉาเท่านั้น จะเกิดขึ้นใน

๔๗๒. ความตกลงใจในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นเหตุให้จิตมีโวฏฐวนกิจและชวนกิจ ชื่อว่า **ความน้อมใจเชื่อ.** มีวาทะถามว่า 'ถ้าว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร วิจิกิจฉาจึงเกิดในลำดับโวฏฐวนจิตเล่า'. แก้ว่า วาทะนี้ ไม่ผิด. ด้วยว่าโวฏฐัพพนะเป็นเพียงการกำหนดอารมณ์โดยแยบคายและไม่แยบคาย. ส่วนวิจิกิจฉาย่อมเป็นไปในอารมณ์ตามที่กำหนด ด้วยอำนาจแห่งความรวนเรไปในลำดับแห่งอาการมีอาทิว่า 'เราได้มีแล้วหรือหนอแล ในกาลนานล่วงมาแล้ว หรือว่า ยังไม่ได้มี' เหตุนั้น วิจิกิจฉาเท่านั้น จะเกิดขึ้นใน

---

๑ ม. มู. ๑๒/๑๔, สำ. นิ. ๑๖/๓๑.

คุณจรัล นาคสมบูรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

น หิ โวฏฺฐวเนน คหิตาการมตฺต-วิสยานิ กุสลาทีนิ. ยถา เจตฺถ, เอวํ สทฺธาปิ ปสาทนียวตฺถูสุ ปสาทนียาการนฺตรสนฺนิฏฺฐานวเสน วิสุํ 'อธิโมกฺโข'ติ วุจฺจติ. ตถา โลภาทโยปิ ตณฺหานิจฺฉยภาเวน วุจฺจนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ. อนิจฺฉยสงฺขาตสฺส สํสปฺปนสฺส ปฏิปกฺขภูตํ **อสํสปฺปนํ.**

อารมณ์ตามที่กำหนดแล้ว ด้วยอำนาจแห่งการกำหนดในลำดับแห่งอาการอย่างเดียวหามิได้. ที่แท้ธรรมแม้ทั้งหมดที่เป็นอกุศล กุศล และอัพยากฤต ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น ด้วยว่า อารมณ์อันสักว่าอาการที่โวฏฐวนะกำหนดถือเอาแล้วหาเป็นธรรมชาติมีธรรมชาติเป็นกุศลเป็นต้นไม่. ก็ในธรรมเหล่านี้ ฉันใด แม้ศรัทธาท่านก็กล่าวไว้เป็นแผนกหนึ่งว่า 'อธิโมกข์' ด้วยอำนาจแห่งการตกลงใจในลำดับ อาการที่น่าเลื่อมใสในวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส ฉันนั้น. อนึ่ง บัณฑิตพึงเห็นว่า อกุศลธรรมทั้งหลายแม้มีโลภะเป็นต้น ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวโดยความเป็นธรรมชาติที่ตกลงใจไปด้วยอำนาจแห่งตัณหา. การทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความรวนเร กล่าวคือ ความตกลงใจไม่ได้ ชื่อว่า **ความไม่รวนเร.**

๔๗๓. มนมฺหิ อารมฺมณสฺส กาโร กรณํ **มนสิกาโร.** เยน หิ มโน อารมฺมเณ ฐปิยติ. อิทญฺจสฺส วิสยปฏิปาทกตฺตทสฺสนํ. **ปุริมมนโต**ติอาทิ ปน มนสิการ-

๔๗๓. การทำ คือการกระทำอารมณ์ไว้ในใจ ชื่อว่า **มนสิการ.** ก็ใจอันเจตสิกธรรมใด ย่อมตั้งไว้ในอารมณ์เจตสิกธรรมนั้น จึงชื่อว่า ทำอารมณ์ไว้ในใจ. อนึ่ง คำว่ามนสิการนี้เป็นคำ

วสุทธมรรคจูฬฏีกา.ป-ท.๓-๖

คุณจรัล นาคสมบูรณ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สามญฺเญน วีถิปฏิปาทกชวน-ปฏิปาทกทฺวยทสฺสนำ. ตตฺถ **ปุริมมนโตติ** ภวงฺคสนฺตีรณมนโต. **วิสทิสำ มนนฺติ** ปญฺจวิญฺญาณาทิ-วีถิมนญฺเจว ชวนมนญฺจ. สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณาภิมุขำ สาเรนฺโต ปวตฺเตนฺโต วิย โหตีติ สารมฺมณลกฺขโณ วุตฺโต.

แสดงความที่เจตสิกธรรมนั้นเป็นธรรม-ชาติดำเนินไปตามลำดับอารมณ์ของมนสิการนั้น. ส่วนคำมีอาทิว่า **จากใจเดิม** เป็นคำแสดงไขถึงมนสิการทั้ง ๒ ที่ดำเนินไปในวิถีจิต และที่ดำเนินไปในชวนจิตโดยความเป็นมนสิการที่เสมอเหมือนกัน. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **จากใจเดิม** คือจากภวังคจิตและสันตีรณจิต. คำว่า (ย่อมทำ)**ใจให้ไม่เหมือนเดิม** ได้แก่ (ย่อมทำ)วิถีจิตมีปัญจวิญญาณเป็นต้น และชวนจิต(ให้ไม่เหมือนเดิม). อารัมณปฏิปาทกามนสิการย่อมเหมือนยังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้แล่นไป คือให้เป็นไปมุ่งหน้าต่ออารมณ์เหตุนั้น มนสิการนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า มีอันเป็นไปด้วยอารมณ์เป็นลักษณะ.

๔๗๔. **เตสุ ธมฺเมสูติ** สหชาต-ธมฺเมสุ. อตฺถพฺยญฺชนตฺเตปิ เตสำ สมปฺปวตฺติเหตุตาย 'ตตฺรมชฺฌตฺตตา'ติ วุจฺจติ. เตนาห 'สมวาหิตลกฺขณา'ติ, สมปฺปวตฺตาปนลกฺขณาติ อตฺโถ. อลีนานุทฺธตปฺปวตฺติปจฺจยตฺตา **โอนาธิ-**

๔๗๔. คำว่า **ในธรรมเหล่านั้น** ได้แก่ ในธรรมที่เกิดร่วมกัน(เหล่านั้น). ธรรมชาติที่หาอารมณ์มิได้ ท่านเรียกว่า 'ตัตรมัชฌัตตตา (ความเป็นกลางในธรรมเหล่านั้น)' เพราะความที่ธรรมเหล่านั้นมีความเป็นไปเสมอกันเป็นเหตุ